

DIALOG
pheniben

Dialog-Pheniben

Redaktor naczelny: Roman Kwiatkowski

Sekretarz redakcji: Maciej Pawłowicz

Redaktor wydania i korekta: Barbara Szmatloch

Współpraca: Marian G. Gerlich, Jerzy Dębski

Opracowanie graficzne i skład: Jerzy Krawczyk

Wydawca:

© Stowarzyszenie Romów w Polsce
ul. Berka Joselewicza 5
32-600 Oświęcim
tel. +48 33 842 69 89
www.romowie.org.pl
stowarzyszenie@romowie.net

Publikacja została wydana dzięki dotacji Ministra
Spraw Wewnętrznych i Administracji

Ministerstwo
Spraw Wewnętrznych
i Administracji

Dofinansowano ze środków Ministra Kultury
i Dziedzictwa Narodowego pochodzących
z Funduszu Promocji Kultury

Ministerstwo Kultury
i Dziedzictwa Narodowego

Publikacja wyraża jedynie poglądy autora/ów i nie może być utożsamiana
z oficjalnym stanowiskiem Ministra Spraw Wewnętrznych i Administracji.

Dre daja publikacja sy zacindle poglądy autorengre i na można te
porównninęf len ki stanowisko Ministra Spraw Wewnętrznych i Administracji.

DIALOG pheniben

DIALOG pheniben

2025 nr 39

W numerze

Od redakcji	5
Sabina Kwiatkowska Romska poczta Romane liła	7
Maciej Pawłowicz 81. rocznica Zagłady Romów w Auschwitz	16
Jerzy Dębski Pierwsi Romowie w KL Auschwitz	24
Aleksander Żuławski Los więźniów KL Natzweiler-Struthof	30
Aleksander Żuławski Max Florian	41
Marian Grzegorz Gerlich Romofobia. W świecie nienawiści i zabijania.....	47
Marek Isztok Strażniczka romskiej pamięci	56
Dorota Nowak-Baranowska Romowie w Burgenlandzie – wczoraj i dziś	63
Marek Isztok Deklaracje a rzeczywistość	72
Jerzy Dębski Ucieczki Romów z KL Auschwitz	79

Nr 39 (2/2025)

Drodzy Czytelnicy,

Każdy numer „Dialogu-Pheniben” rodzi się z tego samego zobowiązania: potrzeby uważnego słuchania. Słowo, które chcemy pielęgnować, musi być zanurzone w prawdzie i głębokie w przesłaniu. W czasach, gdy echa nienawiści raz po raz próbują zagłuszyć pamięć, naszym zadaniem jest budowanie trwałego mostu między traumą historii a nadzieją przyszłości.

Numer, który oddajemy w Państwa ręce, poświęcony jest w dużej mierze bolesnej pamięci. Wracamy do Auschwitz - 81. rocznicy likwidacji Zigeunerfamilienlager, wsłuchując się w poruszające świadectwa Ocalałych – Edwarda Dębickiego i Dietera Flacka. Ich słowa są formą oporu przeciwko ideologiom pogardy.

Pamięć o Zagładzie Romów nie jest wyłącznie rozdziałem minionym; jest pulsującym sercem teraźniejszości. Dlatego tak istotny jest dialog o trwałej, systemowej romofobii, analizowanej przez Mariana Grzegorza Gerlicha – o wiekowym, obłąkańczym kłamstwie, w którym „inny” wciąż pozostaje obcy.

Ptaki, Birds

Dominika Czernik-Chojnacka, I Nagroda w Międzynarodowym Konkursie Plakatu „75.Rocznica Likwidacji Zigeunerlager”, Oświęcim 2019 r.

Romofobia to, jak przypomina Marek Isztok, ciągle ostatni przemilczany i akceptowany rasizm w Europie, kwestionujący skuteczność Karty Praw Podstawowych UE w dostępie do edukacji, zdrowia czy mieszkalnictwa. Prawa człowieka są nieustannie weryfikowane tam, gdzie żyją najsłabsi.

To wydanie jest więc swoistym kompasem moralnym. Wskazuje na ból i niezabliźnione rany obozów – na mikrohistorie zbrodniczych eksperymentów i heroicznych ucieczek z KL Auschwitz, opisywane przez Jerzego Dębickiego. Wskazuje jednak również na dzień dzisiejszy: na codzienne zmagania w austriackim Burgenlandzie, na walkę o godność i podmiotowość w Brukseli, a także na pracę strażniczki romskiej pamięci, Natalii Gancarz, która uczy, że tradycja przetrwa tylko dzięki zaangażowaniu i międzyludzkiej empatii.

Zaangażowanie i braterstwo – to słowa, które nadają sens naszej pracy. Niech ta lektura będzie dla nas wszystkich wezwaniem, jak apelował Edward Dębicki, do czujności. Czujności nie tylko wobec historii, lecz także wobec każdego dnia, który nadejdzie.

19.07.2025 r. Święto Kultury Romskiej

<https://www.facebook.com/profile.php?id=61557383066293>

19 lipca w Parku Etnograficznym Krakowiaków Zachodnich w Wygiełzowie odbyła się pierwsza edycja ROMLiW FEST – Święta Kultury Romskiej.

Gości powitała przyjazna, otwarta atmosfera. Przestrzeń parku wypełniły muzyka na żywo, zapach tradycyjnych potraw oraz działania animacyjne dla najmłodszych. Na scenie wystąpili Roland Bilicki & Gypsy Band oraz Zespół Imperio. Artyści nie tylko zaprezentowali energetyczne interpretacje gipsy jazzu, rumbly katalońskiej czy romskiego folklu, ale też wciągali publiczność do wspólnej zabawy i rozmów. Bliskość sceny sprawiła, że każdy mógł poczuć się częścią tego wydarzenia.

Dre lipcone, ki Parko Etnograficzno dre Wygiełzów, sys pierwszo edycja romano festiwalostyr ROMLiW FEST. Manusien so jawde, przywityndzia łaci atmosfera i tacio basiaiben i tacie romane habena. Pe scena basiaawnys romane zespoły, Polskatyr- Roland Bilicki & Gypsy Band i Czechendyr - Imperio. Basiaibnytka manusia sykade zorale i dzide interpretacji gipsy jazz, rumba katalońsko, Romano folkostyr. Artysty khar-nys manusien kaj pes teczna te bawinen.

24.07.2025 r. Wspólne badania naukowe

<https://www.facebook.com/photo?fbid=122227617818246102&set=a.122114839190246102>

Centrum Historii i Kultury Romów w Oświęcimiu podpisało umowę o współpracy z Uniwersy-

tetem Komisji Edukacji Narodowej w Krakowie. Celem współpracy będzie prowadzenie wspólnych działań w zakresie badania, dokumentowania i upowszechniania wiedzy na temat historii i kultury Romów w Polsce. Uniwersytet ten ma bogate doświadczenie prowadzenia działań badawczych i edukacyjnych z zakresu romologii.

Romano centrum keret bucia razem Uniwersytetosa Komisji Edukacji Narodowej w dre Kraków. 24 lipcune Romano centrum dre Oświęcim cindzia umowa da Uniwersytetosa kaj kerna wspólna badani i dokumentacji pał Romani historia i kultura dre Polska. Da uniwersyteto załet pes da buciasa już bersienca.

26.07.2025 r. Festiwal romskiej muzyki

<https://www.facebook.com/romskapisen/>

W Rožnowie pod Radhoštěm w Czechach odbył się coroczny festiwal „Rómská píseň”, organizowany w Muzeum Walaszkim w Przyrodzie. Gościem specjalnym wydarzenia był legendarny saksofonista i klarnecista Felix Słowałczek, który wystąpił, aby wesprzeć muzykę romską oraz dziedzictwo kulturowe.

26 lipcune dre Rožnow pod Radhoštěm dre Czechy, sys Romano festiwal „Rómská píseň” dre Walaszkso Muzeum. Pe dawa festiwal jawdzia baro czesko kompozytoro Felix Słowáček. Da baro raj kamet te wspierynet Romen i tęgry basiaiben i kultura.

30.07.2025 r. Uchodźca wolontariuszem

<https://www.novinky.cz/clanek/lifestyle-ukrajinsky-uprchlik-chce-borit-predsudky-v-plzni-doucuje-romske-deti-40532274>

Ukraiński uchodźca chce przełamać uprzedzenia. W Pilźnie udziela korepetycji romskim dzieciom.

Kiedy Daniil Danylov i jego bliscy uciekali z rodzinnego Charkowa do Czech, pomogło im wiele osób. To doświadczenie tak poruszyło szesnastoletniego ukraińskiego uchodźcę, że został wolontariuszem. Obecnie zajmuje się głównie romskimi dziećmi, którym udziela korepetycji w Pilźnie. Jego działalność została niedawno doceniona przez prezydenta Petra Pavla.

Rakło Ukrainatyr kamet te phagiret uprzedzeni. Danil Danylov i tęgry semency helcienys Charkowatyr ki Czechy but manusia tenge pomogindte pał ci.

Dawa buty adzia poruszyndzia da raktes, kaj cija wolntariuszo. Kana załet pes romane chaworenca i pomoginet ten te syklakiret dre Pilžno. Łęgry bucia docenindzia czesko prezydento Petr Pavel.

1.08.2025 r. Podcast o tragicznych wydarzeniach

https://youtu.be/6LNUGN_uLU?si=4S0TNI-7Kw7_uSK7

Na platformie YouTube odbyła się premiera odcinka podcastu Centrum Historii i Kultury Romów, poświęconego likwidacji obozu romskiego Zigeunerlager. Gościem podcastu był dr Piotr Setkiewicz, szef Centrum Badań Państwowego Muzeum Auschwitz-Birkenau, który opowiedział o tragicznych wydarzeniach w nocy z 2 na 3 sierpnia 1944 roku, kiedy to SS ostatecznie zlikwidowało obóz rodzinny dla Romów i Sinti w KL Auschwitz II-Birkenau.

1 sierpnione o 20:00 pe Youtube sys premiera podcastostyr Romani organizatjaty Centrum Historii i Kultury Romów dre Oświęcim pał likwidacja Romano obozostyr Zigeunerlager. Pe da podcasto rakirlys raj, historyko dr Piotr Setkiewicz. Ophenelys pał dawa so pes kerdzia dre ra z 2 na 3 sierpnia 1944. Syr Sasy zlikwidyndle Romano obozo dre KL Auschwitz II-Birkenau.

2.08.2025 r. Pamięć o Zagładzie

<https://www.facebook.com/photo/?fbid=122229124868246102&set=a.122114839190246102>

W byłym niemieckim, nazistowskim obozie koncentracyjnym i zagłady Auschwitz-Birkenau, odbyły się uroczyste obchody upamiętniające 81. rocznicę Zagłady Romów i Sinti. Uroczystości zorganizowane przez Stowarzyszenie Romów w Polsce oraz Centralną Radę Niemieckich Sinti i Romów we współpracy z Centrum Historii i Kultury Romów oraz Państwowym Muzeum Auschwitz-Birkenau, przyciągnęły przedstawicieli wielu krajów europejskich.

2 sierpnione 2025 dre KL Auschwitz sys obchody pał 81 rocznica likwidacji Romano obozostyr Zigeunerlager. Da uroczystości kerde romani organizacja polskatyr - Stowarzyszenie Romów w Polsce i romani organizacja sasendyr – Centralna Rada Niemieckich Sinti i Romów. Pe da obchody sys but bare raja różna themendyr i manusia so przedzide Holocausto.

Następnie, by uczcić Europejski Dzień Pamięci o Holokauście Romów i Sinti, w Międzynarodowym Domu Spotkań Młodzieży w Oświęcimiu spotkało się 160 osób – głównie młodych Romów i Sinti – na wspólnym obiedzie i rozmowach ze świadkami historii. Gośćmi honorowymi byli trzej ocaleni z Holokaustu: Edward Dębicki, Christian Pfeil i Dieter Flack. Na początku wydarzenia uczestników powitali Mihai Oancea, przewodniczący Międzynarodowej Sieci Młodzieży Romskiej ternYpe (President of the International Roma Youth Network ternYpe) oraz Georgios Stamatis, sprawozdawca generalny Zgromadzenia Parlamentarnego Rady Europy ds. Romów i Wędrówców (PACE General Rapporteur for Roma and Travellers). Mówili o wyzwaniach, z jakimi wciąż mierzy się wielu młodych Romów i Sinti w życiu codziennym oraz o tym, jak starają się przeciwdziałać tym problemom poprzez swoją działalność w Parlamencie Europejskim.

2 sierpnione, dre Międzythemytko Kher Terne Manusienge dre Oświęcim , rakte pes 160 manusia – butyr sys terne Roma, rakhte pes paś haben i rakiryben Romenca so przedzide wojna. Zamangdte sys Roma se przedzidzide holokausto - Edward Dębicki, Christian Pfeil i Dieter Flack. Pe samo początko manusien przywityndzia Mihai Oancea baro manuś romani organizatyr „Ternype” i Georgios Stamatis Romano raj so keret bucia dre PACE General Rapporteur for Roma and Travellers. Rakirynys pał ternengro dzipen dre da ciry i syr pes starynen te na domekhet rasizmo i dyskrymacja dre Parlamento Europejsko.

<https://mdsm.pl/aktualnosci/post/europejski-dzien-pamieci-o-holokaucie-romow-i-sinti#gallery-5238-6>

11.08.2025 r. Słuchając Elvisa

<https://www.novinky.cz/clanek/koktejl-rumunsky-ucitel-bojuje-proti-diskriminaci-romu-pisnemi-elvise-presleyho-40533748>

Rumuński nauczyciel Tudor Lakatos walczy z dyskryminacją Romów piosenkami Elvisa Presleya. W ten sposób stara się pokazać dzieciom z ubogich rodzin, że ich przyszłość może być znacznie lepsza niż ta, którą przeznaczyło im środowisko, w którym się urodziły.

Rom Rumuniatyr, Tudor Lakatos sykał romane chaworeng kaj moginen dre dzipen te dodział ki saro. Baget gila Elvisoskre te sykał dawa pe teksre gila.

21.08.2025 r. Smutek z powodu śmierci Pavla Krtka

<https://romea.cz/cz/domaci/zemrel-romsky-aktivista-pavel-slisko-vsichni-ho-znali-jako-pavla-krtka>

W wieku 51 lat zmarł Pavel „Krték” Sliško (znany również jako Bedřich Sliško) – romski działacz społeczny, oddany obrońca praw Romów oraz przyjaciel wielu ludzi dobrej woli. Był znany z pomocy rodzinom i dzieciom, z działalności charytatywnej oraz z odwiedzin w szpitalach, gdzie jako klaun rozdawał radość najmłodszym pacjentom.

21 sierpnione dre 51 bersia meja Pavel „Krték” Sliško, meja Romano aktywista Czechen-dyr, bronintys Romen i pomogintys sareng, przerywtys pes pał klauno i phiretys ki chawore ke szpital i bawintys tes.

22.08.2025 r. W letniej stolicy romskiej kultury

<https://um.gorzow.pl/aktualnosci/romane-dyvesa-juz-22-sierpnia.html>

W gorzowskim amfiteatrze odbyły się XXXVII Międzynarodowe Spotkania Zespołów Romskich Romane Dyvesa – najstarszy i jeden z najbardziej cenionych festiwali romskich w Europie. Wydarzenie, organizowane od 37 lat, przyciągnęło licznych miłośników autentycznej kultury rom-

skiej. Na scenie wystąpili artyści z wielu krajów Europy, prezentując zarówno tradycyjne pieśni i tańce, jak i nowoczesne interpretacje muzyki romskiej. Publiczność mogła poczuć wyjątkową atmosferę jubileuszu, pełną emocji, energii i artystycznych uniesień.

Gorzów Wielkopolski pałe cija nijałytko stoli-
ca romani kulturatyr. 22 sierpnione dre amfite-
atro dre gorzów, sys XXXVII Międzythemtyko Ro-
mano festiwalu Romane Dyvesa – najphuredyr
festiwalu Romano dre Europa.

Da festiwalu 37 berś już trwainet i skhareł but
manusien so kamen romani kultura. Pe scena
jawde basiaibnytko manusia cete Europatyr i sy-
kade tradycyjno khetyben i nowoczesna inte-
pretacji romane gilatyr. Manusia so jawde mogindł
te poczuinet łaci atmosfera, energia.

WRZESIEŃ

3.09.2025 r. Potępienie nienawiści

<https://romea.cz/cz/domaci/romea-upozornila-na-rasisticky-utok-na-romskeho-chlapce-na-internetu-pripad-zacala-vysetrovat-policie-nenavist-odsoudily-brnske-skoly-i-mestska-cast>

Policja zajmuje się sprawą rasistowskiego ataku na małego, romskiego ucznia ze szkoły w Brnie. Zdjęcie z jego pierwszego dnia w szkole, które jego matka udostępniła w mediach społecznościowych, stało się przedmiotem obrzydliwych, nienawistnych komentarzy. Na incydent zwróciła uwagę organizacja ROMEA. Sytuację potępił następnie przedstawiciel dzielnicy Brno-sever, dyrektorzy szkół podstawowych oraz pełnomocnik ds. praw człowieka i spraw mniejszości romskiej.

Romani organizacja Czechendyr, ściurdija uwaga kaj dre interneto dre Brno hyria manusia kosienys Romane chawores. Hełade pes już zaline da łesa a forytka raja phendłe kaj dawa hyria

bucia sy i nani fraj te kosieł rasistowsko manu-
sien. Hełade pes zalne do buciasa, paś bilta sys
but rasistowska komentarzy i raja szkołatyr, he-
łade pes zalne da łesa.

4.09.2025 r. 101. Rocznicą urodzin Jerzego Ficowskiego

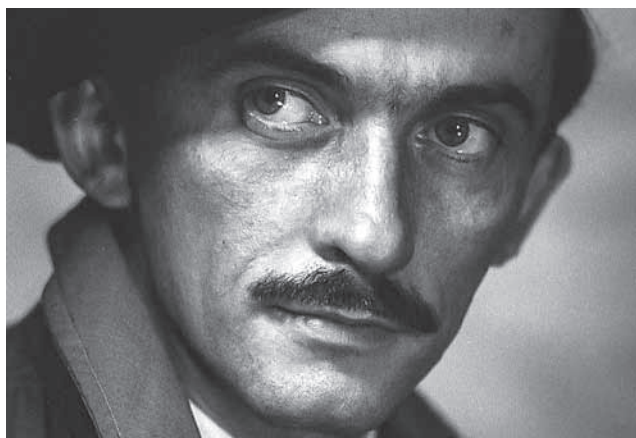
<https://www.facebook.com/profile.php?id=61557383066293>

4 września wspominaliśmy rocznicę urodzin Jerzego Ficowskiego – poety, tłumacza i badacza, który z niezwykłą wrażliwością opowiadał o świecie Romów. To On przywrócił pamięć o Zagładzie Romów, a dzięki Jego pracy poezja Papuszy trafiła do szerokiego grona czytelników.

Ficowski nie tylko dokumentował historię – On uczył empatii, szacunku i otwartości wobec inności. Jego książki, jak „Cyganie na polskich drogach” czy „Demony cudzego strachu”, do dziś inspirują badaczy, nauczycieli i wszystkich, którzy chcą lepiej rozumieć kulturę Romów.

101 berś doleske jawja pe sweto Jerzy Ficowski

4 wrześniune repyras pał Jerzy Ficowski, pi-syntys wierszy i tłumaczynetyś Papuszakre wierszy pe gadzitko cip, cindzia but książki pał Roma. - da sałe syr „Cyganie na polskich drogach” Pał da tłumaczeni, Papusza cija sławno Po-etka dre Polska. Ficowski na tyłko cintys ale też i syklakirtys pał empatia, szacunko i kamlipen manusienge. Ke dadywes inspiyrneł but manusien so kamen te fedyr haloł Romano dzipen.

6.09.2025 r. Dzień Mniejszości Narodowych

<https://romea.cz/cz/domaci/kapela-gitanes-zahajila-17-rocnik-dne-narodnostnich-mensin-v-sokolove-karlovarsky-kraj-ocenil-studenty-z-rad-mensin-mezi-nimi-i-tri-romy>

Zespół Gitanes zainaugurował 17. edycję Dnia Mniejszości Narodowych w Sokolovie w Czechach. Kraj karlowarski wyróżnił studentów należących do mniejszości, wśród nich trzech Romów. Stare Miasto w Sokolovie ożyło dzięki bogatemu programowi Dnia Mniejszości, który w tym roku odbył się już po raz siedemnasty. Tradycyjna impreza kulturalna oferowała muzykę, taniec i kulinarne doznania z różnych zakątków

świata oraz upamiętniała dwudziestolecie Komitetu ds. Mniejszości Narodowych.

Romano zespół Gitanes, phiradzia 17. edycja dywes pał mniejszości, dre karlowarsko tchem. Raja wyróżnindte zdolna Romen. 6 wrześniune foro Sokolov dre Czechy oddzija pał da festiwało. Da impreza sykadzia manusienge so jawde barwalipen romani gilatyr i ławit themendyr.

8.09.2025 r. Bezpieczeństwo Romów priorytetem

Komisja Europejska po raz pierwszy uznała bezpieczeństwo Romów za jeden ze swoich priorytetów. Uczyniła to w oficjalnym piśmie z 8 września 2025 r., podpisanym przez komisarz Ha-dję Lahbib i komisarza Magnusa Brunnera.

Komisja Europejska odphendzia kaj bezpieczeństwo romengro musineł te cieł pe pierwszo šteto. Raja phendle, kaj musineł adzia te jawel pošli krytyka so doresenys. Phendle dawa 8 września paś oficjalno lił so podcindzia rani Ha-dja Lahbib i raj Magnus Brunner.

11.09.2025 r. Leczenie traumy po Holokauście

<https://english.radio.cz/conference-prague-examines-roma-and-sinti-holocaust-trauma-8862536>

Konferencja w Pradze poświęcona była traumie Romów i Sinti spowodowanej Holokaustem.

Wieczorem w praskim kinie Ponrepo rozpoczęła się trzydniowa czesko-niemiecka konferencja „Dziedzictwo Romów i Sinti ocalałych na przestrzeni pokoleń”. Wydarzenie, zorganizowane przez Instytut Historii Współczesnej Czeskiej Akademii Nauk z okazji 80. rocznicy zakończenia II wojny światowej, poświęcono traumie pokoleniowej, spowodowanej ludobójstwem Romów. Konferencja podejmowała również temat aktualnych wyzwań, z którymi mierzą się społeczności Romów i Sinti w Czechach i Niemczech. Wydarzenie zgromadziło naukowców, ekspertów, przedstawicieli społeczności romskiej oraz potomków ocalałych z Polski, Czech, Niemiec i innych kra-

jów europejskich, stanowiąc ważną platformę wymiany doświadczeń, refleksji oraz budowania międzynarodowego dialogu.

Czesko-sasytko konferencja dre Praga pał Romani trauma i zamaryben

Czwartukne 12.09 dre kino Ponrepo dre Praga sys tryn dywesytko konferencja „Dziedzictwo Romów i Sinti ocalałych na przestrzeni pokoleń”. Da konferncja kerdzia czesko instytucja pał historia - Instytut Historii Współczesnej Czeskiej Akademii Nauk. Pał 80 końco II swetytko maryben. Pe da konferencja rakirynys pał reperryben, trauma pał dawa kaj Romen zamarnys i też rakirynys pał dywesytko sytuacja romengry dre Czechy i Sasy.

18.09.2025 r. Walka z uprzedzeniami

<https://romea.cz/cz/domaci/musi-byt-lepsi-nez-ostatni-vzdelani-romum-nestaci-diskriminace-je-vsudypritomna-ukazal-vyzkum>

Według badań organizacji RomanoNet, nawet wyższe wykształcenie czy status ekonomiczny nie chronią Romów przed dyskryminacją i uprzedzeniami. Po raz pierwszy spotykają się oni z podobnymi przejawami już jako dzieci w przedszkolach, później w środkach transportu publicznego lub sklepach, podczas poszukiwania pracy, mieszkania lub w urzędach. Wyniki badania zostały przedstawione dziennikarzom przez inicjatywę zrzeszającą 15 organizacji romskich. Według niej pomocna byłaby zmiana ustawy antydyskryminacyjnej i praca z większością społeczeństwa.

RomanoNet, sykadzia kaj nawet syr Roma kończynen bare szkoty, wysyklakiren pes to i tak sy jone dyskryminowana pat dawa kaj sy Roma. Już od tykne chaworestyr rakhen pes hyria manusienca. Nawet syr dre autobusy traden, czy phiren ki sklepy rakhet ten dyskryminacja, rakhen kher, bucia czy łatwinen soś ki raja. Da organizacja sykadzia da badani rajenge i da inicjatywa phenet, kaj newi ustawa jawdziaby pomocno romenge.

Maciej Pawłowicz

81. rocznica Zagłady Romów w KL Auschwitz

2 sierpnia 2025 roku na terenie byłego niemieckiego nazistowskiego obozu koncentracyjnego Auschwitz II-Birkenau odbyły się uroczystości upamiętniające 81. rocznicę Zagłady Romów i Sinti. W ceremonii wzięło udział kilkaset osób, w tym ocaleni z Holokaustu, przedstawiciele władz państwowych, ambasadorowie oraz delegacje młodzieży z Polski i zagranicy.

W nocy z 2 na 3 sierpnia 1944 roku Niemcy zlikwidowali tzw. obóz cygański (Zigeunerfamilienlager) w Auschwitz II-Birkenau, mordując w komorach gazowych około 4300 osób – dzieci, kobiet i mężczyzn. Była to jedna z największych, jednorazowych egzekucji Romów i Sinti podczas II wojny światowej. Z około 23 tysięcy Romów i Sinti deportowanych do KL Auschwitz, 21 tysięcy zostało zamordowanych.

Upamiętniająca te wydarzenia ceremonia rozpoczęła się o godzinie 9:30 w Auschwitz I symboliczną wizytą międzynarodowych delegacji w Muzeum Auschwitz. Uczestnicy zwie-

dzili Blok 13, zawierający wystawę poświęconą Holokaustowi Romów oraz złożyli wpis do Księgi Gości. Przy „Ścianie Straceń” zapalono świece i złożono wieńce.

Od godziny 10:15 do 10:50 odbyło się młodzieżowe wydarzenie upamiętniające tragedię która miała miejsce w Auschwitz-Birkenau. Następnie od 11:00 do 11:30 odbył się marsz do bramy B II e, po czym w godzinach 12:00-13:30 miały miejsce oficjalna ceremonia upamiętniająca i złożenie kwiatów.

Główne uroczystości odbyły się w Birkenau, w Miejscu Pamięci Romów i Sinti w odcinku obozowym B II e. Przy pomniku upamiętniającym Zagładę Romów i Sinti, złożono wieńce i oddano hołd ofiarom.

Świadectwa ocalałych

Edward Dębicki,

91-letni poeta, akordeonista i świadek historii, przemówił: „Jestem tutaj jako Rom, muzyk, twórca który przeżył Zagładę. Dziś, w wieku 91 lat, zwracam się do młodych – reagujcie na każdy przejaw nienawiści. Tylko wasza czujność może uchronić świat przed powtórką tamtej tragedii”. Dębicki był głównym mówcą podczas sesji świadectw, która odbyła się w ramach programu „Dikh He Na Bister”.

Dieter Flack,

Rom, którego bliscy zostali deportowani do Auschwitz i zamordowani, zaapelował do młodych: „Przez lata żałowałem, że jako Rom miałem ograniczony dostęp do edukacji. Dziś apeluję do młodych: uczcie się, podróżujcie, poznawajcie kultury. Edukacja jest najlepszą bronią przeciwko uprzedzeniom”.

Przemówienia okolicznościowe

Roman Kwiatkowski,
prezes Stowarzyszenia Romów w Polsce, ostrzegwał: „Historia to Wasza tarcza. Świat bez pamięci daje się łatwo uwieść ideologiom pogardy. Dziś znów słyszymy na ulicach hasła pełne nienawiści. To niepokojący sygnał. Młodzi, nie pozwólcie, by historia się powtórzyła”.

Romani Rose,
przewodniczący Centralnej Rady Niemieckich Romów i Sinti podkreślił, że rasizm w nowej formie zagraża demokracji: „Rasizm nazistów doprowadził do Zagłady. Dziś antycyganizm i antysemityzm niszczą demokratyczne wartości. Tylko człowieczeństwo daje nam siłę, by temu przeciwdziałać”.

Dr Piotr Cywiński,
dyrektor Państwowego Muzeum Auschwitz, opowiedział historię siedmioletniego Harry'ego Schmidta – romskiego chłopca, który zginął w obozie: „Dziś znów ryzykujemy, że zamiast świadectw życia będziemy pisali tylko sfałszowane świadectwa śmierci” – ostrzegł.

W tegorocznych obchodach wzięli udział wysokiej rangi przedstawiciele instytucji europejskich i krajowych, w tym:

Martin Hojsík – wiceprzewodniczący Parlamentu Europejskiego

Theodoros Rousopoulos – przewodniczący Zgromadzenia Parlamentarnego Rady Europy

Roman Kwiatkowski – prezes Stowarzyszenia Romów w Polsce

Romani Rose – przewodniczący Centralnej Rady Niemieckich Sinti i Romów

Ryszard Śmiałek – wicewojewoda małopolski

Lucie Fuková – komisarz rządu czeskiego ds. Romów

Georgios Stamatis – sprawozdawca generalny ds. Romów i Wędrowców Zgromadzenia Parlamentarnego Rady Europy

Mihai Oancea – przewodniczący TernYpe-International Roma Youth Network

Holger Mahnicke – konsul generalny Niemiec.

Martin Hojsík,
wiceprzewodniczący Parlamentu Europejskiego podkreślił: „Dziś, gdy ta zbrodnia staje się odległą, lekcja Auschwitz jest ważniejsza niż kiedykolwiek. Musimy być czujni na każdy przejaw nienawiści”.

Theodoros Rousopoulos,
przewodniczący Zgromadzenia Parlamentarnego Rady Europy, wygłosił przemówienie podkreślające znaczenie europejskiej pamięci o Holokauście Romów.

Lucie Fuková,
komisarz rządu czeskiego ds. Romów, wygłosiła jedno z najbardziej poruszających przemówień: „Stoję tutaj dziś nie tylko jako przedstawicielka czeskiego rządu, ale także jako romska kobieta – krewna tych, którzy byli prześladowani i mordowani podczas drugiej wojny światowej”. Fuková przypomniała o odwadze tych, którzy stawiali opór do ostatniego oddechu w nocy z 2 na 3 sierpnia 1944 roku.

Czeska komisarz zwróciła uwagę na długo przemilczaną historię Holokaustu Romów: „Holokaust Romów przez długi czas był przemilczanym

rozdziałem zarówno w historii narodowej, jak i światowej. Był tłumiony nie tylko przez społeczeństwo większościowe, ale często nawet w samych rodzinach romskich”. Szczególne uznanie złożyła osobom, które przez dekady pracowały nad zachowaniem tej pamięci, m.in. Čenékowi Růžičce i Rudolfowi Murce.

Fuková poinformowała o utworzeniu Rady Gwarancyjnej przy Muzeum Kultury Romskiej w Czechach – organu doradczego ministra kultury, który zapewnia udział Romów i Sinti w decyzjach dotyczących zachowania ich historii. Podkreśliła także znaczenie otwarcia w ubiegłym roku Memoriału w Lety u Písku jako kamienia milowego pokazującego, że zmiana jest możliwa.

Czeska komisarz zwróciła uwagę na wspólczesne wyzwania: „Upamiętnianie Holokaustu Romów i Sinti to nie tylko sprawa przeszłości. To część trwającej walki z antycyganizmem, rasizmem i nienawiścią, które trwają do dziś”. Poinformowała, że w kwietniu czeski rząd oficjalnie przyjął definicję antycyganizmu, którą zamierza wprowadzić w praktyce – w edukacji, wymiarze sprawiedliwości, kulturze i codziennym funkcjonowaniu instytucji.

Wicewojewoda małopolski Ryszard Śmiałek

Przewodniczący organizacji TernYpe Mihai Oancea

Wyróżnienia

Szczególne wyróżnienie otrzymał Roman Kwiatkowski, prezes Stowarzyszenia Romów w Polsce. Za zasługi społeczne prezydent RP Andrzej Duda nadał mu Brązowy Krzyż Zasługi, a wręczenia dokonał wicewojewoda małopolski.

Konsul generalny Niemiec w Krakowie Holger Mahnicke

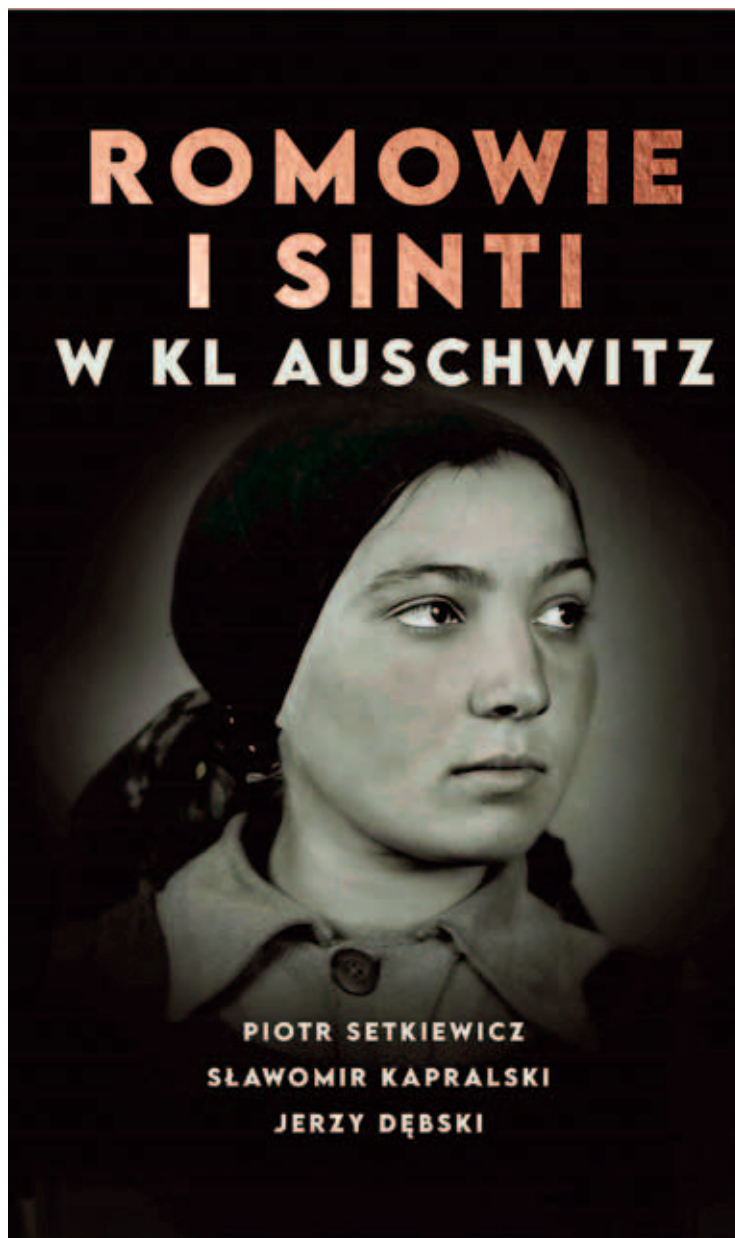

Kontekst historyczny

Romowie stanowili pod względem liczebności trzecią grupę deportowanych do KL Auschwitz, po Żydach i Polakach. Podobnie jak Żydzi, Romowie traktowani byli przez nazistów jako gorsza rasa.

Podczas II wojny światowej Niemcy zgładzili prawdopodobnie pół miliona Romów i Sinti w okupowanej Europie.

Muzeum KL Auschwitz-Birkenau podaje, że zginęło tam ponad 20 tysięcy Romów.

Znaczenie daty

Od 2011 roku, gdy Sejm RP uchwalił odpowiednią ustawę, 2 sierpnia obchodzony jest w Polsce jako Dzień Pamięci o Zagładzie Romów i Sinti. Zaś w 2015 roku, Parlament Europejski oficjalnie ogłosił 2 sierpnia, Europejskim Dniem Pamięci o Zagładzie Romów i Sinti.

Publikacje edukacyjne

W rocznicę wydano monografię „Losy Romów i Sinti w KL Auschwitz” autorstwa Piotra Setkiewicza, Sławomira Kaprańskiego i Jerzego Dębskiego. Muzeum Auschwitz przygotowało również lekcję internetową „Romowie w Auschwitz”, a Centrum Historii i Kultury Romów w Oświęcimiu przygotowało specjalny odcinek podcastu „O Romach w Auschwitz”.

SPOŁECZEŃSTWO

Po południu, w godzinach 16:00-17:30, odbyła się specjalna sesja poświęcona świadectwom ocalałych. W wydarzeniu wzięli udział trzej ocaleni z Holocaustu - Edward Dębicki, Christian Pfeil i Dieter Flack, którzy dzielili się swoimi doświadczeniami z młodzieżą z całej Europy.

Uroczystości były organizowane przez Stowarzyszenie Romów w Polsce oraz Centralną Radę Niemieckich Sinti i Romów we współpracy z Centrum Historii i Kultury Romów, Państwowym Muzeum Auschwitz-Birkenau.

Na zakończenie złożono wieńce przy pomniku upamiętniającym Zagładę Romów i Sinti w byłym obozie Birkenau. Dzień zakończył się wspólnym zdjęciem uczestników w ogrodzie Międzynarodowego Centrum Młodzieży.

Jerzy Dębski

Pierwsi Romowie w KL Auschwitz

Prawie trzydzieści lat powielano w literaturze przedmiotu tezę która twierdziła, iż 3 lipca 1941 r. deportowano do KL Auschwitz pierwszych romskich więźniów¹. W zachowanej ze wspomnianego dnia Zugangsliste do KL Auschwitz widnieją nazwiska trzech Romów:

Franciszek Buriański, urodzony 00.00.1898 r. w Goldmannsdorf (Bzie, obecnie w granicach administracyjnych Jastrzębia Zdroju), z zawodu szlifierz, ojciec Józef, matka Franciszka de domo Buriańska, żona Filomena de domo Pawłowska, przed aresztowaniem nie posiadał stałego miejsca zamieszkania. W nieustalonych okolicznościach aresztowany przez Kriminalpolizei Kattowitz i 9 lipca 1941 r. przez tę jednostkę policyjną skierowany do KL Auschwitz transportem zbiorowym, numer więźniarski 17855. W połowie listopada 1941 r. został przyjęty jako chory do HKB (szpital więźniarski) bl. 28, a 18 listopada wypisano go do obozu. W styczniu 1942 r. ponownie znalazł się jako chory w HKB (szpital więźniarski) z którego 31 stycznia 1942 r. wypisano go do obozu. 22 marca 1942 r. zginął w KL Auschwitz².

Rudolf Richter, urodzony 00.00.1915 r. Wadowice. W nieustalonych okolicznościach aresztowany przez Kriminalpolizei Kattowitz i 9 lipca 1941 r. przez tę jednostkę policyjną skierowany do KL Auschwitz transportem

- 1 J. Parcer, T. Grotum, Analiza zachowanych dokumentów, (w:) Los Cyganów w KL Auschwitz-Birkenau=Das Schicksal der Sinti und Roma im KL Auschwitz-Birkenau, J. Parcer (red.), Oświęcim 1994, s. 179-181; J. Dębski, J. Parcer, Romowie w KL Auschwitz-Birkenau, (w:) 50-lecie zagłady Romów=Der 50. Jahrestag der Vernichtung der Roma im KL Auschwitz-Birkenau, W. Długoborski (red.), Oświęcim 1994 s. 103; J. Dębski, J. Talewicz-Kwiatkowska, Prześladowania i zagłada Romów podczas II wojny światowej w świetle relacji i wspomnień, Warszawa 2007, s. 38-39; J. Dębski, Die Sinti und Roma im Konzentrationslager Auschwitz-Birkenau, (w:) Hugo Höllenreiner. Das Zeugnis eines überlebenden Sinto und seine Perspektiven für eine bildungssensible Erinnerungskultur, Stuttgart 2014, s. 154-155.
- 2 APMA-B. Politische Abteilung, Sterbebücher, t. 3/1942, sygn. D-Aul-2/3, s. 477; APMA-B. Politische Abteilung, Zugangslisten t. 2, sygn. D-Aul-2/123, s. 259; APMA-B. Standortarzt, Blockbuch Bl. 28, t. 1, sygn. D-Aul-5/2, s. 52, 117-118; APMA-B. Schutzhaftlagerführung, Stärkebücher, t. 1, sygn. D-Aul-3/1, s. 165-166.

zbiorowym, numer więźniarski 17856. Na początku grudnia 1941 r. przebywał jako chory w HKB (szpital więźniarski) bl. 28, a następnie 9 grudnia 1941 r. przeniesiono go do bl. 19 (Schonungsblock – blok dla rekonwalescentów) w HKB. 25 czerwca 1942 r. zginął w KL Auschwitz³.

Ryszard Buriański, urodzony 00.00.1882 r. w Goldmannsdorf (Bzie, obecnie w granicach administracyjnych Jastrzębia Zdroju). W nieustalonych okolicznościach aresztowany przez Kriminalpolizeistelle Kattowitz i 9 lipca 1941 r. skierowany przez tę jednostkę policyjną transportem zbiorowym do KL Auschwitz, numer więźniarski 17857. Brak innych źródeł nie pozwala ustalić jego dalszych losów, najprawdopodobniej zginął w KL Auschwitz⁴.

Ponieważ w znacznym stopniu przyczyniałem się do szerzenia tej tezy, stąd postanowiłem zadać sobie zasadne pytanie badawcze odnośnie jej prawdziwości. Sposobność taką znalazłem wykonując kwerendy planowanej monografii poświęconej Romom w KL Auschwitz. Gruntownie przeglądając zachowaną bazę źródłową natrafiłem na fakty, które wcześniej zostały niezauważone lub zlekceważone. We wspomnianej liście nowoprzybyłych, natrafiłem na czwartego romskiego więźnia, a mianowicie **Adolfa Majewskiego**, urodzonego 3 marca 1912 r. w Sporyszu koło Żywca, z zawodu kowala, ojciec Antoni, matka Marianna de domo Barlińska, żona Honorata de domo Buriańska, przed aresztowaniem mieszkał w Sułkowicach koło Kalwarii Zebrzydowskiej. W nieustalonych okolicznościach aresztowany przez Kriminalpolizeistelle Kattowitz i 9 lipca 1941 r. skierowany przez tę jednostkę policyjną transportem zbiorowym do KL Auschwitz, numer więźniarski 17858. W nocy z 4 na 5 marca 1942 r. zginął w KL Auschwitz⁵.

W przedziale czasowym od 21 maja do 9 lipca 1941 r. natrafiłem na nazwiska dziewięciu Romów:

Gustav Wagner, urodzony 27 października 1902 r. w Breslau (Wrocław), robotnik rolny. 8 lipca 1941 r. skierowany do KL Auschwitz transportem zbiorowym, jednostka kierująca Kriminalpolizeistelle Schwerin, nr ob. 17851. Z początkiem października 1941 r. znalazł się na stanie chorych w HKB (szpital więźniarski) bl. 21. 9 października 1941 r. zginął w KL Auschwitz⁶.

Gottlieb Wagner, urodzony 5 czerwca 1918 r. w Breslau (Wrocław), z zawodu robotnik (palacz), ojciec August, matka Theresia de domo Weinrich, żona Hedwig de domo Böhmer, przed aresztowaniem mieszkał w Neu-Gararz, Kreis Waren. W nieustalonych okolicznościach aresztowany przez Kriminalpolizeistelle Schwerin i 8 lipca 1941 r. skierowany do KL Auschwitz trans-

3 APMA-B. Politische Abteilung, Zugangslisten t. 2, sygn. D-Aul-2/123, s. 259; APMA-B. Schutzhaftlagerführung, Stärkebücher, t. 2, sygn. D-Aul-3/2, s. 43, 46; APMA-B. Standortarzt, Blockbuch Bl. 28, sygn., t. 1, D-Aul-5/2, s. 81-82.

4 APMA-B. Politische Abteilung, Zugangslisten t. 2, sygn. D-Aul-2/123, s. 259.

5 APMA-B. Politische Abteilung, Sterbebücher, t. 2/1942, sygn. D-Aul-2/4, s. 472; APMA-B. Politische Abteilung, Zugangslisten t. 2, sygn. D-Aul-2/123, s. 259; APMA-B. Schutzhaftlagerführung, Stärkebücher t. 1, sygn. D-Aul-3/1, s. 102.

6 APMA-B. Politische Abteilung, Zugangslisten, t. 2, sygn. D-Aul-2/122, s. 258; APMA-B. Standortarzt, Blockbuch Bl. 21, t. 4, sygn. D-Aul-5/3, s. 11; APMA-B. Standortarzt, Leichenhallebuch, t. 1, sygn. D-Aul-5/3, s. 3.

portem zbiorowym, numer więźniarski 17850. Przez pewien okres osadzony w bl. 4 w KL Auschwitz I. 27 lutego 1942 r. zginął w KL Auschwitz⁷.

Fritz Rose, ur. 30 listopada 1919 r. w Posen (Poznaniu), z zawodu robotnik, ojciec Friedrich Wilhelm, matka Elisabeth de domo Wagner, w okresie międzywojennym mieszkał w Satow Kreis (powiat) Waren. W nieustalonych okolicznościach aresztowany przez Kriminalpolizeistelle Schwerin i 8 lipca 1941 r. skierowany do KL Auschwitz transportem zbiorowym, numer więźniarski 17849. Przez pewien okres osadzono go w bl. 4 na terenie KL Auschwitz I. 13 marca 1942 r. zginął w KL Auschwitz⁸.

Friedrich Wilhelm Rose, urodzony 27 kwietnia 1896 r. w Berzdorf (Bartoszewek) Kreisland (powiat) Schweidenitz (Świdnica), z zawodu robotnik, ojciec Gustav, matka Franciska de domo Gasterakin, żona Anna de domo Wagner, przed aresztowaniem mieszkał w Satow Landkreis Waren Meklemburg (Meklemburgia). W nieustalonych okolicznościach został aresztowany i 8 lipca 1941 r. skierowany do KL Auschwitz transportem zbiorowym, jednostka kierująca Kriminalpolizeistelle Schwerin, nr ob. 17848. 8 listopada 1941 r. zginął w KL Auschwitz⁹.

Emil Böhmer, urodzony 11 czerwca 1899 r. w Kleindröben, Landkreis (powiat) Wittenberg (Wittenberga) Sachsen-Anhalt (Saksonia-Anhalt), z zawodu robotnik, ojciec Filip, matka Maria de domo Krause, żona Maria Wagner, przed aresztowaniem mieszkał Alt Schlosen Landkreis (powiat) Waren, Meklemburg (Meklemburgia). W nieustalonych okolicznościach został aresztowany i 8 lipca 1941 r. skierowany do KL Auschwitz transportem zbiorowym, jednostka kierująca Kriminalpolizeistelle Schwerin, nr ob. 17847. Przez cały czas pobytu w obozie był osadzony w bl. 4. 25 stycznia 1942 r. zginął w KL Auschwitz¹⁰.

Wilhelm Wetzel, urodzony 3 listopada 1910 r. w Luckenwalde, około pięćdziesiąt kilometrów na południe od Berlina, z zawodu cyrkowiec. Prawdopodobnie we wrześniu 1938 r. został aresztowany w akcji przeciwko elementom aspołecznym oraz prowadzącym wędrowny tryb życia i osadzony w więzieniu w Poczdamie. Później przeniesiony do KL Sachsenhausen. 4 lipca 1941 r. przeniesiony do KL Auschwitz z KL Sachsenhausen, gdzie oznaczony zostaje numerem więźniarskim 17810. Tutaj został osadzony w bl. 4. 4 lutego 1942 r. z polecenia Schutzhaftlagerführera (kierownika obozu) został osa-

7 APMA-B. Politische Abteilung, Zugangslisten, t. 2, sygn. D-Aul-2/122, s. 258; APMA-B. Politische Abteilung, Sterbebücher, t. 2/1942, sygn. D-Aul-2/4, s. 236; APMA-B. Schutzhaftlagerführung, Blockbuch Bl. 4, sygn. D-Aul-/2, s. 124; APMA-B. Standortarzt, Leichenhallebuch, t. 1, sygn. D-Aul-5/3, s. 201.

8 APMA-B. Politische Abteilung, Zugangslisten, t. 2, sygn. D-Aul-2/122, s. 258; APMA-B. Politische Abteilung, Sterbebücher, t. 2/1942, sygn. D-Aul-2/4, s. 876; APMA-B. Standortarzt, Leichenhallebuch, sygn. D-Aul-5/s. 24.

9 APMA-B. Politische Abteilung, Zugangslisten, t. 2, sygn. D-Aul-2/122, s. 258; APMA-B. Politische Abteilung, Sterbebücher, t. 3/1941, sygn. D-Aul-2/2, s. 980; APMA-B. Standortarzt, Leichenhallebuch, t. 1, sygn. D-Aul-5/3, s. 52-53.

10 APMA-B. Politische Abteilung, Zugangslisten, t. 2, sygn. D-Aul-2/122, s. 258; APMA-B. Schutzhaftlagerführung, Blockbuch Bl. 4, sygn. D-Aul-3/2, s. 93; APMA-B. Politische Abteilung, Sterbebücher, t. 1/1942, sygn. D-Aul-2/3, s. 514; APMA-B. Standortarzt, Leichenhallebuch, t. 1, sygn. D-Aul-5/3, s. 148.

dzony w bunkrze bl. 11, z którego 27 kwietnia 1942 r. został zwolniony. 24 maja 1942 r. zginął w KL Auschwitz¹¹.

Feliks Dytlow, urodzony 14 stycznia 1886 r. w Starej Hucie koło Garwolina, z zawodu robotnik, ojciec Piotr, matka Rozalia de domo Szczawińska, przed aresztowaniem mieszkał przy ulicy Wolanowskiej 99 w Radomiu. Podczas niemieckiej okupacji w nieustalonych okolicznościach został aresztowany przez funkcjonariuszy KdS Radom i osadzony w miejscowym więzieniu, a następnie 30 czerwca 1941 r. przywieziony do KL Auschwitz transportem z Radomia, numer więźniarski 17541. 30 sierpnia 1941 r. zginął w KL Auschwitz¹².

Ludwik Siwak, urodzony 18 sierpnia 1918 r. w Ufie, matka Zofia Siwak, żona Marianna de domo Malgan, z zawodu muzyk. W okresie międzywojnia i podczas niemieckiej okupacji mieszkał w Kleszczynach koło Suchedniowa. W nieustalonych okolicznościach został aresztowany przez funkcjonariuszy KdS Radom. 23 maja 1941 r. przywieziony do KL Auschwitz transportem z Radomia. W obozie otrzymał numer więźniarski 15992. 21 października 1941 r. zginął w KL Auschwitz¹³.

Albert (Adalbert – Wojciech) Majewski, urodzony 11 kwietnia 1912 r. w Ślemieniu koło Żywca, z zawodu pomocnik kowala, ojciec Jan, matka Maria de domo Pawłowska, przed aresztowaniem mieszkał w Sporyszu koło Żywca. Do obozu skierowała go Kriminalpolizeistelle Kattowitz, a po przywiezieniu do obozu otrzymał numer więźniarski 15641. 16 lutego 1942 r. przebywał w bl. 23, a następnie z polecenia Schutzhaftlagerführera (kierownika obozu) osadzono go w bunkrze bl. 11. Następnego dnia, tj. 17 lutego 1942 r. stwierdzono jego zgon¹⁴.

Pisząc stosowny rozdział monografii **Romowie w KL Auschwitz**, za pierwszego Roma osadzonego w obozie uznałem Alberta (Adalberta – Wojciecha) Majewskiego. Półtora roku później niestety musiałem zrewidować to ustalenie, gdyż przez zupełny przypadek natrafiłem na człowieka, który mam nadzieję, jest rzeczywiście pierwszym Romem przywiezionym do KL Auschwitz. 5 (względnie 6) kwietnia 1941 r. zarejestrowano w ewidencji obozowej tysiąc dwudziestu jeden więźniów, którzy zostali skierowani do KL Auschwitz przez KdS Warschau. W zdecydowanej większości to Polacy (co najmniej dziewięćset siedemdziesięciu dwóch), trzydziestu dziewięciu to Żydzi, a w przypadku dziecięciu nie udało się ustalić przynależności narodowej. Transportem tym przybyli prominentni ludzie warszawskich teatrów: Leon Schiller (nr ob. 13581),

11 APMA-B. Politische Abteilung, Zugangslisten, t. 2, sygn. D-Aul-2/119, s. 255; APMA-B. Schutzhaftlagerführung, Blockbuch Bl. 4, sygn. D-Aul-3/2, s. 124; A APMA-B. Schutzhaftlagerführung, Bunkerbuch, t. 1a, sygn. D-Aul-3/1, s. 47; APMA-B. Schutzhaftlagerführung, Stärkebücher, t. 1, sygn. D-Aul-3/1, s. 397; ITS-Arolsen, Potsdamer Gefängnis, Eigangsbuch, <https://collections-server.arolsen-archives.org/G/SI/MS/01020201/0026/112297984/001.jpg> (dostęp 8.09.2023 r.).

12 APMA-B. Politische Abteilung, Zugangslisten, t. 2, sygn. D-Aul-2/, s. 247-246; APMA-B. Politische Abteilung, Sterbebücher, t. 1/1941, sygn. D-Aul-2/, s. 1106.

13 APMA-B. Politische Abteilung, Zugangslisten, t. 1, sygn. D-Aul-2/1, s. 196; APMA-B. Politische Abteilung, Sterbebücher, t. 3/1941, sygn. D-Aul-2/2, s. 100; APMA-B. Standortarzt, Leichenhallebuch, t. 1, sygn. D-Aul-5/3, s. 18.

14 APMA-B. Politische Abteilung, Zugangslisten, t. 2, sygn. D-Aul-2/82, s. 186; APMA-B. Schutzhaftlagerführung, Bunkerbuch, t. 1a, sygn. D-Aul-2/1, s. 48; APMA-B. Schutzhaftlagerführung, Stärkebücher, t. 1, sygn. D-Aul-3/1, s. 62.

Stefan Jaracz (nr ob. 13580), Bronisław Dardziński (nr ob. 13579), Tadeusz Hertman-Kański (nr ob. 12860), Zbigniew Nowakowski-Sawan (nr ob. 13262) (zostali aresztowani w akcji odwetowej za wykonanie 7 marca 1941 r. wyroku śmierci Wojskowego Sądu Specjalnego ZWZ na agencie Gestapo Igo Symie), a ponadto poseł na Sejm RP Edward Paczowski (nr ob. 12847) oraz oficerowie Wojska Polskiego płk Teofil Dziama (nr ob. 13578) i rtm. Włodzimierz Makaliński (nr ob. 12710).

Wśród dziesięciu osób o niezidentyfikowanej przynależności narodowej, jak wyżej wymienilem, znalazł się jeden Rom: **Chrystian Bamberger**, urodzony 9 grudnia 1914 r. w miejscowości Argat, z zawodu robotnik. Podczas II wojny światowej w nieustalonych okolicznościach został aresztowany przez funkcjonariuszy KdS Warschau. Następnie osadzony w więzieniu Pawiak w Warszawie. Transportem z tego więzienia przywieziony do KL Auschwitz. W obozie otrzymał numer więźniarski 12855¹⁵. To wszystkie informacje o nim, które udało się ustalić w zachowanej bazie źródłowej.

Poniżej publikuję dwa dokumenty które go dotyczą.

Chrystian Bamberger – APMA-B. Politische Abteilung, *Bildstelle – Erkennungsdienst*, 12855/foto.

¹⁵ APMA-B. Politische Abteilung, Zugangsliste, t. 1, sygn. D-Aul-2/63, s. 126; APMA-B. Politische Abteilung, *Bildstelle-Erkennungsdienst*, 12855/foto.

[illegible][illegible]

Zamieszczone w artykule zdjęcie i dokumenty pochodzą ze zbiorów Państwowego Muzeum Auschwitz-Birkenau

Aleksander Żuławski

Los dwóch więźniów KL Natzweiler – Struthof

**Przyczynek do zbrodniczych eksperymentów na Romach
w niemieckich obozach koncentracyjnych**

Nazistowskie obozy koncentracyjne ucieleśniały termin niemieckiego języka urzędowego die amtliche Gründlichkeit (staranność urzędnicza). Jako instytucje państwowe czerpały z bogatej tradycji, rozwijały własną, nad wyraz skuteczną pragmatykę działania, która zamykała się w ściśle określonej strukturze, adekwatnie pozwalającej na realizację wyznaczonych celów.

W obrębie wszystkich tych instytucji, wyróżniano pięć podstawowych jednostek organizacyjnych, tj. Lagerkommandantur (komendantura obozu), Politische Abteilung (wydział polityczny), czyli zamiejscowa placówka terytorialnie właściwej jednostki Geheime Staatspolizei (tajnej policji państwowej), Schutzhaftlagerführung (kierownictwo obozu), Häftlingsarbeitseinsatz (oddział zatrudnienia więźniów), Lagerverwaltung (administracja obozu) i Standortarzt (lekarz garnizonowy – służba zdrowia dla SS-mannów oraz więźniów). Rozliczne kancelarie obozów koncentracyjnych produkowały, dosłownie produkowały „tony” materiału aktowego. Oczywiście w ostatnim etapie II wojny światowej był on systematycznie niszczony, aby zatrzeć ślady niewyobrażalnych zbrodni. Dzisiaj przyjmujemy szacunkowo, iż zachowało się około 10% z całego zasobu aktowego, wytworzonego w kancelariach niemieckich obozów koncentracyjnych.

W niniejszym przyczynku źródłowym przedmiotem analizy pozostają dwa z nich, wywodzące się z jednej z kancelarii Lagerverwaltung KL Natzweiler – Struthof, a mianowicie Häftlings-Eigentums-Verwaltung. Jeden został sporządzony 2 grudnia 1944 r., a drugi 10 marca 1945 r. Obydwa zatytułowano: Aufstellung über aufgelösten Wertsachen verstorbener Häftlinge des KL Natzweiler (zestawienie odnośnie do wartościowych rzeczy zmarłych więźniów KL Natzweiler).

Dokumenty zachowują formę typowego zestawienia, zawierając następujące pozycje: liczbę porządkową, numer więźniarski, nazwisko i imię oraz wyszczególnione rzeczy wartościowe i przynależność narodową. W sumie wykazy odnoszą się do siedemdziesięciu więźniów, reprezentujących siedem narodowości.

Tabela przedstawia zestawienie narodowościowe

Polacy	37
Włosi	15
Rosjanie	11
Luksemburczycy	3
Romowie	2
Holendrzy	1
Niemcy	1
Razem = 7	Razem = 70

Ze względu na mój obszar badawczy, pragnę zaprezentować los tylko dwóch spośród widniejących w zestawieniu więźniów, zamordowanych w KL Natzweiler – Struthof, a mianowicie Romów: Andreasa Hodosiego (Hodosy) i Josefa Reinhardta (Rimfindt). Ponadto istnieje jeszcze jedna ważna przesłanka przywołania do pamięci ich losów. Otóż zostali oni wybrani w grupie innych więźniów przez jednego z lekarzy SS. Później poddano ich zbrodnictwom eksperymentom, tj. działaniu bojowego trującego gazu fosgen i za jego pomocą uśmierceni¹.

Andreas Hodosi (Hodosy), urodzony 12 lutego 1911 r. w miejscowości Liebing (nazwa węgierska Rendek), Gemeinde (gmina) Mannersdorf an der Rabnitz, Kreis (powiat) Oberpullendorf, Burgerland – Austria, ojciec Franz, matka Malvine de domo Hodosi, stan cywilny kawaler, z zawodu kierowca. Przed wybuchem II wojny światowej mieszkał w Wiedniu. Tam pod koniec marca 1943 r. z powodów rasowych został aresztowany przez funkcjonariuszy Kriminalpolizeileitstelle Wien. 31 marca 1943 r. przywieziono go transportem do KL Auschwitz (wspomniany transport liczył czterystu trzydziestu ośmiu Romów – stu osiemdziesięciu dwóch mężczyzn i dwieście pięćdziesiąt sześć kobiet, część z nich była osadzona w Aufenhaltslager Lackenbach, a część w więzieniu w Wiedniu). W obozie oznaczono numerem więźniarskim Z-5706 i osadzono w **Zigeunerfamilienlager** na odcinku B.II.e w KL Auschwitz II – Birkenau. Przed połową września 1943 r. przeniesiono go do **Häftlingskrankenbau – Chirurgische Abteilung** (oddział chirurgiczny szpi-

¹ ITS-Arolsen. KL Natzweiler – Struthof, Standortarzt, Medizinische Experimente im KL Natzweiler, kopia elektroniczna 2.4/82232631.

tala więźniarskiego) w KL Auschwitz I bl. 21, a 15 września 1943 r. poddano go operacji śródstopia. Prawdopodobnie 30 października 1943 r. został przeniesiony do KL Natzweiler – Struthof, gdzie otrzymał numer więźniarski 6587. 15 czerwca 1944 r. jeden z lekarzy SS w KL Natzweiler – Struthof wybrał w HKB grupę więźniów. Wśród nich znalazł się Andreas Hodosi. Następnie 15 czerwca 1944 r. zostali oni poddani działaniu trującego bojowego gazu fosgen. To spowodowało ich śmierć².

VERSUCHSPERSONEN (Phosgen-Versuche)

Tabelle III O r a 1

Lfd.Nr.	Häftl.-Nr.	Name	geb.	Tug.
3	43	HAUPE, Walter	15. 7.1921	21.5.41
4	2158 = 2958	WEGEL, Hugo	14. 8.1913	17.3.43
5	3242	HUBBART, Friedrich	14. 4.1908	21.4.43
6	3849	SCHMIDT, Josef	8. 3.1911	21.5.43
7	3043	HAUSEN, Hanso	17. 1.1899	21.5.43
8	3833	LAUDHRECHT, Philip	27. 3.1902	21.5.43
25	11391	PACZKOWSKI, Tadeusz		4.44
27	9396	LAUBINGER, Wilhelm (auch in Tabelle II)	13. 1.1891	
28	6571	KYB, Gottlieb (auch in Tabelle II)	24.10.1921	
29	6551	SCHNEK, Franz (auch in Tabelle II)	14.10.1922	12.2.43
31	6595	HUBBING, Willy (auch in Tabelle II)	9. 4.1921	
32	6562	GUTTENBERGER, Rudolf (auch in Tabelle II)	16.12.1921	
9	3754	SCHNEIDER, Paul	26.10.1909	12.5.43 verstorben 10.7.44 Flörsb.
10	3850	SCHMIDT, Alfred	5. 2.1903	21.5.43 verstorben 7.5.44 Natw.
37	6409	REINHARDT, Albert	13.10.1921	13.5.44
39	6544	REINHARDT, Josef (auch in Tabelle II)	27. 8.1913	verstorben 9.6.44 Natw.
40	12053 = 12853	REINHARDT, Reguluslaw (auch in Tabelle II)	2. 2.1922	26.4.44
33	6516	HUBBART, Erika	28. 5.1907	10.12.43 verstorben 16.6.44 Natw.
35	6545	SCHNEK, Alalbert (auch in Tabelle II)	2. 2.1924	verstorben 18.6.44 Natw.
36	6567	HODOSY, Andreas (auch in Tabelle II)	12. 2.1911	verstorben 16.6.44 Natw.

ITS-Arolsen. KL Natzweiler – Struthof, Standortarzt, Versuchspersonen (Phosgen-Versuche) (osoby poddane eksperymentom), (dokument dotyczy Andreasa Hodosi i Josefa Reinhardta).

2 Memorial Book. The Gypsies at Auschwitz-Birkenau=Księga Pamięci Cyganie w obozie koncentracyjnym Auschwitz-Birkenau=Gedenkbuch. Die Sinti und Roma im Konzentrationslager Auschwitz-Birkenau, München-London-New York- Paris 1993, s. 1064-1065; ITS-Arolsen, KL Natzweiler – Struthof, Lagerverwaltung – Häftlings-Eigentums-Verwaltung, Aufstellung über aufgelöste Wertsachen verstorbener Häftlinge des KL Natzweiler, https://collections.arolsen-archives.org/en/search/topic/1-1-29-1_2735000002?s=Zigeuner (dostęp 19.12.2024 r.); ITS-Arolsen. ITS-Arolsen. KL Natzweiler – Struthof, Standortarzt, Versuchspersonen (Phosgen-Versuche), kopia elektroniczna 2.4/82232631; ITS-Arolsen. Reichskriminalpolizeiamt – Reichserkennungsdienstzentrale, Verzeichnis der im Monat August 1944 als verstorbenen gemeldeten Personen, von denen in der Zehnfingerabdrucksammlung des RKPA Fingerabdrücke vorhanden sind, kopia elektroniczna 1.2.2.1/ 11289033; ITS-Arolsen. KL Natzweiler – Struthof, Standortarzt, Namentliche Erfassung der in der Zeit vom 12. Juni bis 18 Juni 1944 im Häftlingskrankenbau verstorbenen Häftlinge, kopia elektroniczna 1.1.29.1/ 3129041; ITS-Arolsen. KL Natzweiler – Struthof, Standortarzt, Todesmeldung, kopia elektroniczna 1.1.29.2/ 3177903; ARIH. Teczki romskich ofiar, Andreas Hodosi.

B 312
- 10 -

Lfd. Nr.	Name	Vorname	Geburts-Tag	u. Ort	verst. am
342.	Hermann	Rudolf	9.2.79	Magdeburg	2.8.44
343.	Hermann	Walter	20.7.13	Buchholz	28.9.43
344.	Herrmann	Oskar	22.6.73	Lodz	16.5.44
345.	Herzenberger	Julius	3.3.20	Posen	2.5.44
346.	Herzstein alias	Blum Johannes	18.6.99	Oldesloe	27.6.44
347.	Hesterberg	Helmuth	19.8.19	Hagen	25.5.44
348.	Heyl	Oskar	4.1.88	Leipzig	16.6.44
349.	Hieber	Alois	1.11.11	Hainfeld	9.7.44
350.	Hiller	Erich	11.9.24	Schwerin	5.9.43
351.	Hipko	Karl	16.4.96	Hoyerswerda	7.7.44
352.	Hoch	Alfred	23.3.13	Schonach	3.6.44
353.	Hocks	Erich	18.11.94	Berlin-Johannisthal	21.6.44
354.	Hodosi	Andras	12.2.11	Liebing	16.6.44
355.	Höcker	Gustav	9.2.05	Dortmund	14.7.44
356.	Hörmann	Georg	7.4.70	Varel	7.1.44
357.	Höser	Kurt	13.4.02	Oberschindmaas	28.6.44
358.	Hoff	Alfred	10.5.32	Berlin-Pankow	21.5.44
359.	Hoffmann	Gustav	20.11.85	Benau	27.6.44
360.	Hoffmann	Alfred	14.11.98	Greiz	19.7.44
361.	Hoffmann	Konrad	22.9.01	Duisburg	30.5.44
362.	Hoffmann	Fritz	20.2.09	Dortmund	11.7.44
363.	Hoffmann	Karl	27.1.30	Königlich-Neudorf	9.5.44
364.	Hoffmeister	Kurt	6.4.10	Halberstadt	29.8.43
365.	Hofmann	Georg	17.5.10	Hamburg	6.7.44
366.	Hofmüller	Theo	25.5.25	Hamburg	? 1944
367.	Hologa	Alois	9.9.03	Posen	14.4.44
368.	Holst	Walter	11.1.95	Güstrow	21.7.44
369.	Holt	Wilhelm	25.4.10	Barmen	27.4.44
370.	Holzhausen	Paul	5.9.83	Berlin	2.1.44
371.	Homma	Boleslaus	30.11.78	Baikau	24.5.44
372.	Horvath	Franz	7.7.93	Unterwart	8.7.44
373.	Horvath	Wenzel	22.5.08	Markt Allham	7.7.44
374.	Horvath	Rudolf	1.9.11	Althodis	27.4.44
375.	Horvath	Hermann	9.6.12	Kemeten	22.4.44
376.	Horvath	Alexander	12.10.26	Unterwart	22.4.44
377.	Horvath	Anton	7.6.30	Rumpersdorf	2.5.44
378.	Hostenkamp	Walter	4.7.26	Essen	26.3.44
379.	Hoyer	Hermann	21.10.95	Rottenburg	5.1.44
380.	Hudy	Paul	14.10.23	Königshütte	14.1.44

ITS-Arolsen. Reichskriminalpolizeiamt – Reichserkennungsdienstzentrale, Verzeichnis der im Monat August 1944 als verstorbenen gemeldeten Personen, von denen in der Zehnfingerabdrucksammlung des RKPA Fingerabdrücke vorhanden sind (wykaz osób zmarłych w sierpniu 1944 r., których odciski palców znajdowały się w zbiorze Urzędu Kryminalnego Rzeszy).

SPOŁECZEŃSTWO

3

Häftlings-Eigentums-Verwaltung
Konzentrationslager Natzweiler
z.Zt. bei A.L.D a c h a u.

z.Zt. Dachau, den 10. März 1945.

Aufstellung

Über aufgelöste Wertsachen verstorbener Häftlinge des KL Natzweiler.

lf.no.	Häftl.nr.	Name :	Gegenstand
Niederländer			
1.	2144	de Mann, Johann ✓	1 Ring w. ✓
Italiener			
2.	8321	Menzi, Vinzenzo ✓	1 T.-Uhr w. m. Uhrkette w.
3.	8339	Macinelli, Albino ✓	1 A.Uhr w.m.Lederbd.
4.	8394	Primo, Josef ✓	1 Trauring g.
5.	8453	Sneider, Vladimir ✓	1 A.Uhr w.m.Lederbd.
6.	9614	Ferenci, Antonio ✓	1 A.Uhr w.m.Lederbd.
7.	9633	Giovanini, Emilio ✓	1 Trauring w.
8.	9634	Giuri, Antonio ✓	1 S.Ring w.
9.	9641	Golierina, Antonio ✓	1 T.Uhr w. m. Uhrkette w.
10.	9770	Marsoratti, Alex ✓	1 A.Uhr g.m.Lederbd.
11.	9771	Martellani, Vlad. ✓	1 A.Uhr w.m.Lederbd.
12.	9969	Sferco, Anton ✓	1 T.Uhr w.m.Uhrkette w.
13.	10054	Stancich, Francesco ✓	1 Füllhalter
14.	10142	Verbasas, Giovanni ✓	1 T.Uhr w.
15.	10153	Vitassi, Carlo ✓	1 Trauring w.
16.	9239	Barnana, Michel ✓	1 Füllhalter
Zigeuner			
17.	6587	Hodosy, Andreas ✓	1 T.Uhr w.i.Kapsel m.Uhrkette
Polen			
18.	15708	Macumarek, Wladislaus ✓	1 T.Uhr w.m.Lederbd.
19.	16615	Michalsk, Franz ✓	1 A.Uhr w.m.Lederbd.
20.	31027	Grayb, Wladislaus ✓	1 T.Uhr w. m. Uhrkette g.
Russe			
21.	20107	Krehorski, Iwan ✓	1 S.Ring w.o.Stein
Luxemburger			
22.	14740	Steiner, Georg ✓	1 T.Uhr w.o.Glas
23.	14741	Tholl, Georg ✓	1 T.Uhr w.i.Kapsel m.Uhrkette w.
24.	14737	Jung, Marcellus ✓	1 A.Uhr w.m.Lederbd.

Zustellung an die Familie des Häftl. Nr. 14740, 14741, 14737.

Lauf Aufstellung im Häftlingsbuch Nr. 1. 8. 1944. M.S. 1944.
in der Konzentrationslager Natzweiler. IV 6
Lauf Aufstellung im Häftlingsbuch Nr. 1. 8. 1944. M.S. 1944.
16. 12. 1944.
Aufgelöst. am 10. März 1945.
Lauf Aufstellung im Häftlingsbuch Nr. 1. 8. 1944. M.S. 1944.

ITS-Arolsen. KL Natzweiler – Struthof, Verwaltung – Effektenkammer, Aufstellung über aufgelösten Wertsachen verstorbener Häftlinge des KL Natzweiler (zestawienie rzeczy wartościowych po więźniach zmarłych w KL Natzweiler).

Konzentrationslager		Natzweiler		Natzweiler, den 18. Juni 1944	
Der Lagerarzt					
Namentliche Erfassung der in der Zeit vom 12. Juni bis 18. Juni 1944 im Häftlingskrankenbau verstorbenen Häftlinge:					
Lfd. Nr.	Hftl. Nr.	Hftl. Art	Name und Vorname	Verstorb. am:	Todesursache:
1	14250	Pole	Goelawski, Zygmund (N'elz)	6.6.44	Enteroc. All. K'schw.
2	12997	"	Ivanciov, Ladislau	7.6.44	"
3	14368	"	Littwitz, Viktor	7.6.44	Gastro-enteritis
4	13188	"	Maj, Wladyslaw	7.6.44	All. Körperschwache
5	12877	"	Cichonski, Jan	8.6.44	Enteroc. All. K'schw.
6	13291	"	Molenda, Boleslaw	8.6.44	All. K'schw. Tbc-Verd.
7	9229	Grie.	Argiris	9.6.44	Herzschlag
8	14823	Ital.	Marchesi, Riccardo (Schömbg.)	10.6.44	All. K'schwache
9	9564	"	Giacomini, Anton (Wesserlg.)	10.6.44	"
10	12814	Pole	Barylka, Wladyslaw (N'elz)	11.6.44	Perikarditis
11	9281	Ital.	Bosazzi, Giovanni (Wesserlg.)	12.6.44	All. K'schw. Bl'fieber
12	5357	Holl	van den Bergh, Boudemijn	12.6.44	Lungen-Tbc
13	12831	Russe	Hinkowski, Stanislaw	12.6.44	Phlegmone (Nekrot.)
14	8339	Ital.	Macinelli, Albino	12.6.44	Lungenabszess
15	9377	Jug.	Klepac, Ivan	12.6.44	Herzlahmung
16	8276	Norw.	Assenstad, Alf	12.6.44	Lungen-Tbc
17	12858	ED.	Bujoczek, Johann	12.6.44	Enteroc. All. K'schw.
18	10208	Ital.	Zuppin, Martin	12.6.44	"
19	12830	Pole	Hinkowski, Anton	12.6.44	Pleuraempyem
20	15132	Ital.	Viventi, Andreas	12.6.44	Pneumonie
21	7261	Norw.	Holte, Per Simon	12.6.44	Enterocolitis
22	6199	Frz.	Lefort, Marcel	12.6.44	Diphtherie
23	8315	Ital.	Mazzoni, Matteo	13.6.44	Lungen-Tbc
24	9623	"	Gallo, Bernardo	13.6.44	"
25	13193	Pole	Majewski, Jan	13.6.44	Knieschmerz
26	4800	Norw.	Jacobach, Per	13.6.44	Enteroc. All. K'schw.
27	10981	Pole	Ekiert, Stanislaw	13.6.44	Tod d. Strangieren
28	9264	Ital.	Bilan, Wladyslaw	13.6.44	Enteroc. All. K'schw.
29	7591	Frz.	Lambert, Nadrice	13.6.44	Herzschlag
30	7288	Aso	Abecker, Valentin	13.6.44	Phlegmone
31	9969	Ital.	Sferco, Anton	13.6.44	Fleckfieber
32	6482	Frz.	Stephan, Prosper	13.6.44	Allg. K'schwache
33	9089	"	Theault, Leon Andre	13.6.44	Enteroc.
34	13156	Pole	Enta, Josef	13.6.44	Tod d. Strangieren
35	12799	"	Danazik, Edward	13.6.44	"
36	11379	"	Michaleczuk, Konrad (Wesserlg.)	13.6.44	Herzschlag
37	4433	Holl.	Muntz, Marinus	14.6.44	Pneumonie
38	16596	Pole	Majczak, Stephan	14.6.44	Fleckfieber
39	9606	Ital.	Perenzi, Angelo	14.6.44	Phlegmone
40	13646	Frz.	Frere, Aubert	14.6.44	Diphtherie
41	6714	Norw.	Eggen, Jon	15.6.44	Lungen-Tbc
42	9256	Ital.	Bellussi, Antonio	15.6.44	Oedem, All. K'schw.
43	9482	Lothr.	Schang, Gottlieb	15.6.44	Fleckfieber
44	7645	Aso	Erlar, Friedrich-Albert	15.6.44	Pneumonie
45	8548	Grie.	Woismann, Georgios	15.6.44	"
46	12809	Pole	Barlog, Peter	15.6.44	Enterocol. A. K'schw.
47	9177	Russe	Konopljanko, Andre	15.6.44	Schäd. & Ripp.frakt.
48	8005	Frz.	Delahaye, Roger	15.6.44	Pneumonie
49	4798	Norw.	Ejelde, Gunnar, Baard	16.6.44	Oedem, Pneumonie
50	11398	Pole	Pienionzek, Josef	16.6.44	Multipl. Sklerose
51	4110	Norw.	Vollan, Kare	16.6.44	Pneumonie
52	10163	Sch.	Fennar, Christof	16.6.44	Enteroc. Al. K'schw.
53	6674	Norw.	Loroy, Jan	16.6.44	Nekr. Phlegmone
54	6587	Zig.	Hodasy, Andreas	16.6.44	Ak. Lungenoedem
55	6516	"	Rehstock, Zirk	16.6.44	"
56	9634	Ital.	Cicrà, Antonio	17.7.44	Fleckfieber

ITS-Arolsen. KL Natzweiler – Struthof, Standortarzt, Namentliche Erfassung der in der Zeit vom 12. Juni bis 18. Juni 1944 im Häftlingskrankenbau verstorbenen Häftlinge (zestawienie nazwiskowe więźniów zmarłych w szpitalu więziarskim pomiędzy 12 a 18 czerwca 1944 r.).

SPOŁECZEŃSTWO

Konzentrationslager Natzweiler
Häftlingskrankenbau

Natzweiler, den 17. Juni 1944

Abgang durch Tod!

Gef. Art: 21g Name: Hodosy, Andreas Block: - Nr.: 6567
geboren: 12. Februar 1911 in Leebing Beruf: Kraftfahrer
Fam. Stand: ledig Kinder: 1 Relig.:
Wohnort:
Einweisende Dienststelle:
Reviervornahme: 15. Juni 1944 Gestorben: 16. Juni 1944 um 16 Uhr 45 Min.
Leichenschau: 16. Juni 1944 Zeit: 15,00 Uhr
Diagnose: Akutes Lungenödem
Todesursache: Akutes Lungenödem
Der Lagerarzt K. L. Natzweiler
Die Leichenbesichtigung ist nicht freigegeben

ITS-Arolsen. KL Natzweiler – Struthof, Standortarzt, Todesmeldung (meldunek o śmierci).

6560	Kig.	Adam,	Garhard	16. 10. 20	N.
6561	---	Strauss,	Julius	7. 11. 22	5. 9. 44 KL. I
6562	---	Guttenberger,	Rudolf	16. 12. 25	9. 44 KL. Da
6563	---	Janson,	Ernst	7. 11. 16	N.
6564	---	Rimfindt,	Josef	27. 8. 13	9. 8. 44
6565	---	Hobi,	Friedrich	16. 1. 31	19. 11. 44
6568	---	Bauberger,	Willi	15. 11. 16	5. 9. 44 KL. I
6567	---	Wagner,	Mercellus	26. 12. 22	N.
6568	---	Kyr,	Anton	17. 1. 19	10. 6. 44 KL. Da
6569	---	Kyr,	Georg	12. 1. 22	N.
6570	---	Kyr,	Jarostlaus	17. 12. 22	N.
6571	---	Kyr,	Gottlieb	24. 10. 21	5. 9. 44 KL. D.
6572	---	Daniel,	Johann	13. 8. 21	N.
6573	---	Krysztof,	Rudolf	12. 9. 17	5. 9. 44 KL. D.
6574	---	Klarr,	Karl	26. 2. 26	N.
6575	---	Weyrich,	Oskar	23. 2. 24	N.
6576	---	Reinhardt,	Lorenz	11. 12. 13	N.
6577	---	Bamberger,	Wilhelm	22. 1. 19	10. 11. 44 KL. I
6578	---	Weiss,	Erwin	10. 4. 11	N.
6579	---	Kreutz,	Hermann	5. 7. 23	N.
6580	---	Kreutz,	Lautman	25. 4. 21	N.
6581	---	Franz,	Reinhold	1. 2. 25	N.
6582	---	Dambrowski,	Waldemar	20. 2. 16	N.
6583	---	Dambrowski,	Edward	11. 5. 13	N.
6584	---	Broszinski,	Paul	19. 12. 19	N.
6585	---	Laubinger,	Reinhold	22. 8. 20	N.
6586	---	Ernst,	Heino	11. 6. 22	N.
6587	---	Hodosy,	Andreas	12. 2. 11	17. 10. 44
6588	---	Karoly,	Franz	2. 11. 11	N.
6589	---	Eberle,	Karl	2. 3. 17	N.
6590	---	Krems,	Joseph	8. 2. 24	N.

ITS-Arolsen. KL Natzweiler – Struthof, Schutzhaftlagerführung, Nummerbuch (książka numerowa więźniów), (dokument dotyczy Andreea Hodosiego i Josefa Reinhardta).

Josef Reinhardt (Rimfindt), urodzony 27 sierpnia 1913 r. w Saarlouis (od 1793 r. do 1810 r. Sarre-Libre, a od 1936 r. do 1945 r. Saarlautern), stan cywilny żonaty, ojciec dwojga dzieci, z zawodu koszykarz. W okresie międzywojennym mieszkał w Bollendingen (miejscowość w pobliżu zamku Hohenzollern w Badenii-Wirtembergii). Podczas II wojny światowej z początkiem marca 1943 r. jako Rom został aresztowany z powodów rasowych. 18 marca 1943 r. przywieziono go transportem do KL Auschwitz (wspomniany transport liczył sześćset czterdzieści siedem osób, w tym trzystu siedmiu mężczyzn i trzysta czterdzieści kobiet). W obozie otrzymał numer więźniarski Z-4193 i osadzono go w Zigeunerfamilienlager na odcinku B.II.e w KL Auschwitz II – Birkenau. Prawdopodobnie 30 października 1943 r. został przeniesiony do KL Natzweiler – Struthof i oznaczony numerem obozowym 6564. 4 lipca 1944 r. znalazł się w Häftlingskrankenbau (szpital więźniarski). 8 sierpnia 1944 r. jeden z lekarzy SS w KL Natzweiler – Struthof wybrał w HKB grupę więźniów. Wśród nich znalazł się Josef Reinhardt. Następnie 9 sierpnia 1944 r. zostali poddani działaniu trującego bojowego gazu fosgen. To spowodowało ich śmierć³.

3 Memorial Book. The Gypsies at Auschwitz-Birkenau=Księga Pamięci. Cyganie w obozie koncentracyjnym Auschwitz-Birkenau=Gedenkbuch. Die Sinti und Roma im Konzentrationslager Auschwitz-Birkenau, München-London-New York-Paris 1993, s. 976-977; ITS-Arolsen, KL Natzweiler – Struthof, Lagerverwaltung – Häftlings-Eigentums-Verwaltung, Aufstellung über aufgelöste Wertsachen verstorbener Häftlinge des KL Natzweiler, <https://collections-server.arolsen-archives.org/G/SIMS/01012901/0009/117333787/001.jpg> (dostęp 19.12.2024 r.); ITS-Arolsen. KL Natzweiler – Struthof, Standortarzt, Fragebogen für die Häftlinge, https://collections.arolsen-archives.org/en/search/topic/1-1-29-2_01012902-033-125?s=Reinhardt (dostęp 19.12.2024 r.); ITS-Arolsen. KL Natzweiler – Struthof, Standortarzt, Fragebogen für die Häftlinge, https://collections.arolsen-archives.org/en/search/topic/1-1-29-2_01012902-033-125?s=Reinhardt (dostęp 19.12.2024 r.); ITS-Arolsen. Standortarzt, Häftlingskrankarte, <https://collections-server.arolsen-archives.org/G/SIMS/01012902/0068/102919086/001.jpg> (dostęp 19.12.2024 r.); ITS-Arolsen. KL Natzweiler – Struthof, Standortarzt, Todesmeldung, <https://collections-server.arolsen-archives.org/G/SIMS/01012902/0068/102919086/001.jpg> (dostęp 19.12.2024 r.); ARIH. Teczki romskich ofiar, Josef Reinhardt.

Am 9.8.44 zum 1938 Zig. 6864

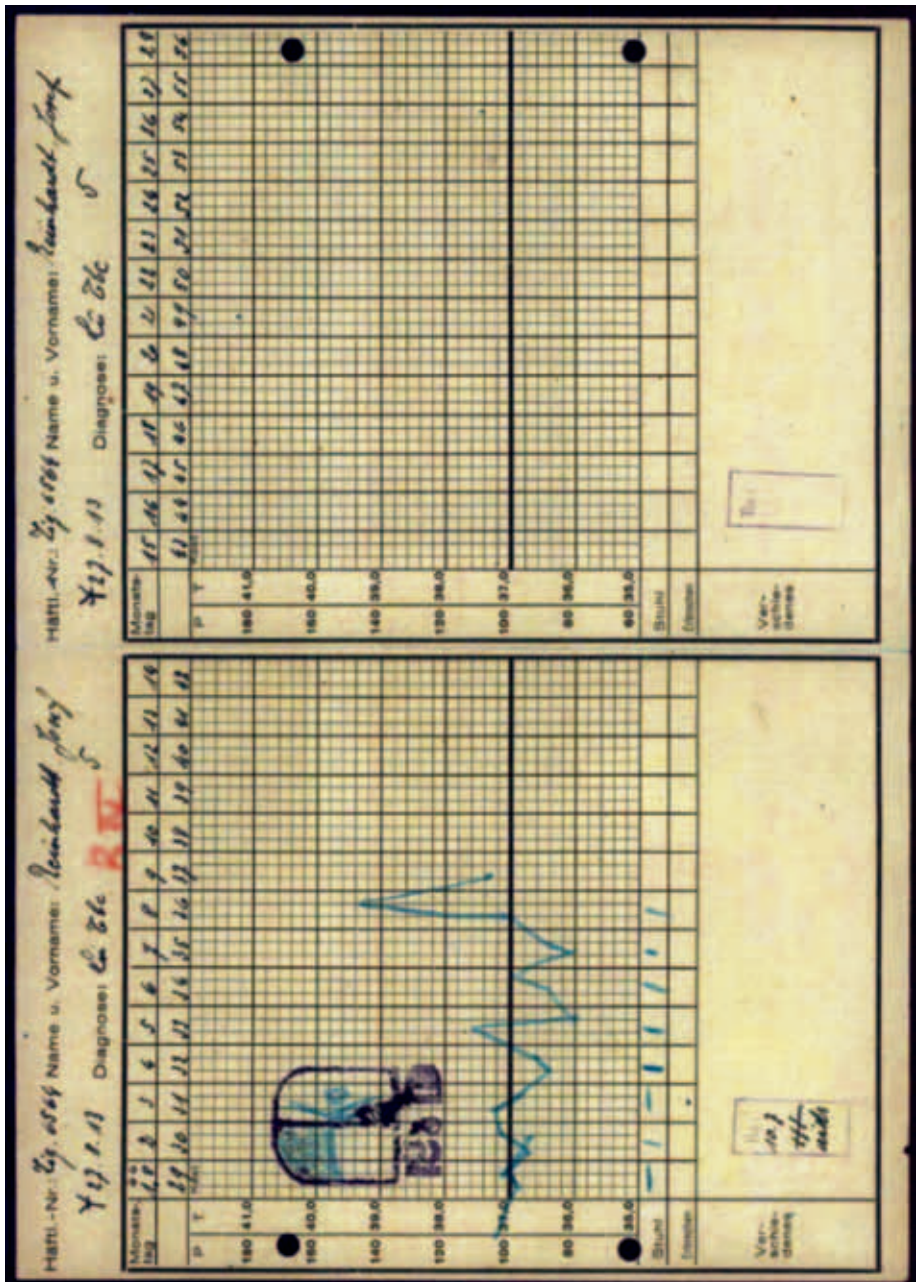
Fragebogen für Häftlinge

1. Name und Vorname des Gefangenen ¹⁾	REINHARDT, Josef
1a. Seit wann im Konz.-Lager?	15. II. 43 (Gefangen)
2. Beruf	Kaufmann
3. geboren am <u>27.8.13</u> und Ort	Laarbach
3a. Letzter Wohnort	Bollersingen (Holzhausen)
4. Religion ²⁾	Kath.
5. Wieviel Kinder? ³⁾ In welchem Alter? Beruf der Kinder?	2 K. - 4 J. 1/2 J. 1 J.
6a. Verheiratet? Mit wem?	Else geb. Linder
6. a) Größe b) Gewicht ⁴⁾ (evtl. letztes vor der Verhaftung) c) Farbe der Haare d) Farbe der Augen e) Kopfform	170 58 kg braun braun rund
7. Sind Tätowierungen vorhanden? An welchen Körperstellen?	keine
7a. Sind Narben vorhanden? An welchen Körperstellen?	Operationsnarbe L. Arm
8. Leben Vater und Mutter noch? Ihren Alter? Im Todesfalle: In welchem Alter gestorben? Woran?	Vater 62 J. - Mutter 56 J.
9. Sind bei Vater und Mutter körperliche oder geistige Leiden vorgekommen? (Tuberkulose, Nervenkrankheiten) - Aufenthalt in einer (welcher?) Heilanstalt, Krämpfe, Blindheit, Taubheit, körperliche Missbildungen, Alkoholismus - (Aufenthalt in einer Heilanstalt (welcher?)	

1) In den letzten Jahren „R.“ möglich.
2) Ist bei Gef. mit einer Religionsgemeinschaft verbunden, in 2) hier name Religion des Gefangenen zu schreiben.
3) Auch evtl. verstorbene Kinder sind anzugeben, etwaig mit Datum.
4) Körpergröße, also auch Alter zu schreiben.

KL 171/13 308.240

ITS-Arolsen, KL Natzweiler – Struthof, Standortarzt, Fragebogen für die Häftlinge (więziarska ankieta).

ITS-Arolsen. KL Natzweiler – Struthof, Standortarzt, Häftlingskrankenkarte
(karta chorobowa więźnia).

Konzentrationslager Natzweiler
Häftlingskrankenbau
Natzweiler, den 11. August 1944

Abgang durch Tod!

Gef. Art: **TIS** Name: **Reinhardt, Josef** Block: **14** Nr.: **6364**
geboren: **27. August 1913 in Saarlandern** Beruf: **Hortbaueker**
Fam. Stand: **verheiratet** Kinder: **2 Kinder** Relig.: **katholisch**
Wohnort: **Heilbronn (Hohenwollern)**
Einweisende Dienststelle:
Kartenaufnahme: **4. Juli 1944** Gestorben: **21. August 1944 um 19 Uhr 30 Mi-**
Leichenschau: **10. August 1944** Zeit: **10 Uhr**
Diagnose: **Lungenarterienaneurysma beiderseits mit Emphysem links.**
Todesursache: **Lungenemphysem**
Die Leichenbesichtigung ist nicht freigegeben.
Der Lagerarzt: **K. L. Natzweiler**
I.T.S. FOTO No. 53
Roß
H. Untersturmführer

ITS-Arolsen. KL Natzweiler – Struthof, Standortarzt, Todesmeldung (meldunek o śmierci).

Häftlings-Eigentums-Verwaltung
Konzentrationslager Natzweiler
A. St. St. K. L. Natzweiler b. Wiesbaden.

Dt. Dachau, den 2.12.44

Aufstellung
über aufgelöste Wertsachen verstorbener Häftlinge des
K.L. Natzweiler:

I. d. Nr.	Häftl. Nr.	Name	Verlustgegenstand
Deutsche			
		(deren Angehörige auf Übernahme des Nachlasses verzichtet haben):	
1.	2886	Suhr, Wilhelm	1 Ring w. 1 Schlipsnadel w.
Polen			
2.	6564	Rimfist, Josef	1 Trauring g.
3.	3682	Kwiatkowski, Edward	1 A. Uhr w. m. Lederbd.
4.	6623	Tschakowski, Iwan	1 T. Uhr w.
5.	7817	Galik, Josef	1 Ring w. 1 T. Uhr w. 1 Uhrkette w. 1 Anhänger w.
6.	8864	Krasinski, Stefan	1 A. Uhr w. m. Lederbd.
7.	9088	Telega, Josef	1 T. Uhr w. in Kapsel 1 Uhrkette w.
8.	9499	Tomczak, Peter	1 T. Uhr w. 1 Uhrkette w. 1 Trauring g.
9.	10425	Koslowski, Heinrich	1 A. Uhr w. m. Lederbd.
10.	10438	Kwiatkowski, Sławomir	1 Brosche g. wertlos
11.	10975	Hobosch, Franz	1 T. Uhr w. 1 Uhrkette w.
12.	11295	Feldrow, Włodzimierz	1 T. Uhr w. 1 A. Uhr w. ohne Glas 1 Zig. Dose w.
13.	11932	Majewski, Franz	1 A. Uhr g. m. Metallbd.
14.	12030	Binkowski, Antoni	1 S. Ring w. ohne Stein
15.	12857	Chaladus, Stefan	1 Kette w. g. Anhänger w.
16.	12943	Gajos, Tadeusz	1 T. Uhr w. m. Lederriemen
17.	13012	Janik, Michael	2 A. Uhren w. m. Metallbd. w.
18.	13028	Jaworski, Czesław	1 Kette w. m. Anhänger w.
19.	13116	Kozak, Bronisław	1 Ring g. m. Stein
20.	13161	Lekawski, Antoni	1 T. Uhr w. 1 Trauring g. 1 T. Uhr w. def.
21.	13196	Makobin, Iwan	1 Uhrkette w.
22.	13209	Marszałek, Leon	1 T. Uhr w. m. Uhrkette w.
23.	13218	Bikiel, Franz	1 T. Uhr w. 1 Uhrkette w.
24.	13333	Plieskiewicz, Edmund	1 Ring g. m. Stein
25.	13326	Szymczyk, Jan	1 Ring w.
26.	13606	Labinaki, Felix	1 Ring g.

ITS-Arolsen. KL Natzweiler – Struthof, Verwaltung – Effektenkammer, Aufstellung über aufgelösten Wertsachen verstorbener Häftlinge des KL Natzweiler (zestawienie rzeczy wartościowych po więźniach zmarłych w KL Natzweiler).

Aleksander Żuławski

Max Florian

– przyczynek do losu Romów podczas II wojny światowej

Przez wiele lat, nie tylko grono europejskich historyków starało się usił- nie wypełnić lukę badawczą dotyczącą prześladowania i Zagłady Romów w czasach nazizmu. Należy z satysfakcją stwierdzić, iż był to proces wielce owocny, który doprowadził do, w miarę pełnego, naświetlenia wszystkich istotnych problemów tego zagadnienia. Obecnie dysponujemy obszerną li- teraturą przedmiotu i podstawowe obszary badawcze pozostają rozeznane. Oczywiście nie sposób i nie ma takiej potrzeby, by przytaczać tutaj wszystkie dogłębne opracowania w tym względzie. Teraz najwyższy czas przystąpić do gruntownego prezentowania w badaniach procesów z zakresu mikrohisto- rii romskiej Zagłady. Przykładem pozostaje przygotowywana do druku przez Centrum Historii i Kultury Romów z siedzibą w Oświęcimiu źródłowa doku- mentacja dotycząca losów osiemdziesięciu dwóch Romów, którzy 24 maja 1944 r. zostali przeniesieni z KL Auschwitz do KL Flossenbürg.

Utrzymując ten poznawczy trend, pragnę zaprezentować los jednego „Człowieka - Roma”. 18 sierpnia 1915 r. w Prusach Wschodnich, czterdzieści kilometrów na południe od Tylży w mieście Insterburg (Wystruć - polska na- zwa, Istrutis - litewska nazwa, Istrucz – nazwa rosyjska, Czerniachowsk – na- zwa sowiecka) w romskiej rodzinie przyszedł na świat Max Florian. Bardzo niewiele możemy powiedzieć o początkowych dwudziestu kilku latach jego życia. Mieszkał w miejscowości Halwerde Landkreis (powiat ziemski) Labiau, przynależał do kościoła ewangelicko-augsburskiego, nie założył rodziny, a z zawodu był robotnikiem. Prawdopodobnie na przełomie maja i czerw- ca 1938 r. w prowadzonej na terenie Rzeszy akcji prewencyjnej przeciwko elementom aspołecznym (głównie Romom), został aresztowany przez funk- cjonariuszy Kriminalpolizeistelle Königsberg (Królewiec). 17 czerwca 1938 r. znalazł się w KL Sachsenhausen. Następnie został osadzony w KL Dachau, numer więźniarski 14657. Tuż przed swymi dwudziestymi piątymi urodzi- nami, 15 sierpnia 1940 r., przywieziono go z KL Dachau do KL Mauthausen, gdzie otrzymał numer więźniarski 2318. Tam 19 września 1940 r. przebywał jako jeden z trzydziestu dwóch więźniów Romów w bl. 5. 2 stycznia 1944 r.

został przeniesiony do KL Lublin. 28 lipca 1944 r. z ostatnimi transportami ewakuacyjnymi, znalazł się w KL Auschwitz I, gdzie był oznaczony numerem więźniarskim 190463. Po prawie dwóch miesiącach, 19 września 1944 r. ponownie osadzony został w KL Mauthausen i oznaczony numerem więźniarskim 10707. Tam był zatrudniony w różnych komandach, m. in. jako Schreiber (kancelista). 4 kwietnia 1945 r. po raz ostatni poświadczony w zachowanych źródłach. Niestety, dalszych jego losów nie zdołano ustalić. W tym krótkim opisie mieszczą się dzieje człowieka w erze nazizmu.

Zachowane źródła dotyczące Maxa Floriana:

KL: 10707 RD: 229
Häftl.-Nr.: 10707

Häftlings-Personal-Karte

Fam.-Name: Florian Überstellt
Vorname: Max am: 10.1.40 an KL: Mauthausen
Geb. am: 10.8.15 in: Insterburg am: 1.8.40 an KL: Sachsenhausen
Stand: 10 Kinder: 2 am: 2.1.44 an KL: Lublin
Wohnort: Halverde Er-Labiau am: 28.7.44 an KL: 19. Sept. 1944
Strasse: 21.44 am: 19. Sept. 1944 an KL: Sachsenhausen
Religion: ev. Staatsang.: DR. am: 19. Sept. 1944 an KL: Sachsenhausen
Wohnort d. Angehörigen: DR. am: 19. Sept. 1944 an KL: Sachsenhausen

Eingewiesen am: 17.6.38
durch: Stapo-Königsberg
in KL: Sachsenhausen
Grund: ...
Vorstrafen: ...
Entlassung: ...
mit Verfügung v.: ...

Strafen im Lager:
Grund: ... Art: ... Bemerkung: ...

Personen-Beschreibung:
Größe: ...
Gestalt: ...
Gesicht: ...
Augen: ...
Nase: ...
Mund: ...
Ohren: ...
Zähne: ...
Haut: ...
Sprache: ...
Bes. Kennzeichen: ...
Charakt.-Eigenschaften: ...
Sicherheit b. Einsatz: ...
Körperliche Verfassung: ...

IL 8641

ITS-Arolsen.

Häftlingsarbeitsein-
satz – KL Auschwitz,
Häftlings-Personal-Karte.

Erlarnter Beruf: ... zuletzt ausgef. Beruf: ... Arbeitsbesk. Nr.: ...
Arbeitsgruppe: ... Berufsgruppe: ...

Angesiedelt in der Zelle ... als ... im KL ... (Häftlings-Personal-Karte)

Eingesetzt

Nr.	von	bis	als	bei
1.	10.1.40	10.1.40	als	bei
2.	10.1.40	10.1.40	als	bei
3.	10.1.40	10.1.40	als	bei
4.	10.1.40	10.1.40	als	bei
5.	10.1.40	10.1.40	als	bei
6.	10.1.40	10.1.40	als	bei
7.	10.1.40	10.1.40	als	bei
8.	10.1.40	10.1.40	als	bei
9.	10.1.40	10.1.40	als	bei
10.	10.1.40	10.1.40	als	bei
11.	10.1.40	10.1.40	als	bei
12.	10.1.40	10.1.40	als	bei
13.	10.1.40	10.1.40	als	bei
14.	10.1.40	10.1.40	als	bei
15.	10.1.40	10.1.40	als	bei
16.	10.1.40	10.1.40	als	bei
17.	10.1.40	10.1.40	als	bei
18.	10.1.40	10.1.40	als	bei
19.	10.1.40	10.1.40	als	bei
20.	10.1.40	10.1.40	als	bei

3641

Block 5				Kriegsgefangene		R. 2. 40		10
1	Böhmer Josef	21 12	21. 11. 05.	Döhrenberg.	✓			
2	Berensson Wilhelm	285	10. 12. 11.	Wismar	✓			
3	Bögel Josef	1089	17. 2. 06	Grafenbach	✓			
4	Bisianski Rob.	1898	8. 1. 11.	Milkeisbühl	✓			
5	Florian Max	23 18	5. 1. 18.	Mannleitzeln	✓			
6	Grünholz Oswald	2438	13. 11. 00	Heimischdorf	✓			
7	Horvath Joh.	207	14. 12. 04	Rehrbach	✓			
8	- " - Karl	13 34	3. 3. 14	Lagesdorf	✓			
9	- " - Joh.	208	17. 2. 06	Lieggarten	✓			
10	Horvath Franz	220	4. 12. 21	Neistadt	✓			
11	- " - Gustav	369	13. 1. 17	Schreibsdorf	✓			
12	Horvath Anton	279	16. 4. 22	Solzschlag.	✓			
13	Horvath Michael	1350	10. 9. 95.	Heidörf.	✓			
14	Hoff Paul	2349.	8. 3. 16.	Dittenberg.	✓			
15	Hübner Alexander	1389	25. 2. 13.	Waisend.	✓			
16	Heilig Anton	314	11. 5. 09.	Birawa	✓			
17	Hudoniz Michael	476	25. 3. 01	Neckenmark	✓			
18	Krenze Franz	1259	7. 10. 12	Neken-Weckheim	✓			
19	Kernellbacher Jos.	2803	7. 5. 21	Imse 91 D.	✓			
20	Mettlach Herm.	2458	29. 7. 96	Münchweiler	✓			
21	Reinhardt Christen	1172	14. 1. 13	Ginsweilungen	✓			
22	Sarközy Franz	2271	17. 10. 10.	Dobersdorf	✓			
23	Schmidt Uli	2374	22. 6. 13	Gründachthal	✓			
24	Schmidt Heinrich	2371	25. 10. 16.	Bels.	✓			
25	Schneehagen Georg	2773	3. 4. 04	Gars.	✓			

ITS-Arolsen. Schutzhaftlagerführung – KL Mauthausen, Blockbuch Bl. 5.

SPOŁECZEŃSTWO

14657	AZ R 1 8
Florian	
Max	
18. 8. 15.	
Düsseldorf	
Spichsmstr. 33	
15. 1. 40	

ITS-Arolsen. Schutzhaftlagerführung – KL Dachau, Häftlingskarte.

Florian	14657	AZR 81
Max	18. 8. 15.	
Arbeiter	Insterburg	
15. 8. 40. v. M.	Agla	
üb. nm 28. Jan. 1944	Mr. Labieu	
LUBLIN	l. - ev. DR	

ITS-Arolsen. Schutzhaftlagerführung – KL Dachau, Häftlingskarte.

ITS-Arolsen. Schutzhaftlagerführung – KL Dachau, Evidenzbuch.

100693 Z.R.	Dymitrych Iwan	15.7.22	Schlosser	Gus.Bergkr.19.9.
694 Z.R.	Egert Ryssard	15.8.22	Schler	
695 Z.R.	Pedrow Nikolaj	15.10.07	Schuster	Zement 19.10.
696	Pedrow Nikolaj	7.4.19	K.Schloss.	Gus.Bergkr.29.9.
697 Po.	Pedrow Nikolaj	18.0.08	Schlosser	Zement 19.10.
698	Pedrow Nikolaj	17.7.04	L.Ar.	
699	Pedrow Nikolaj	29.4.11	Prunp.	18.1.42 gest.
700 Z.R.	Pedrow Nikolaj	15.7.22	L.Ar.	18.1.42 gest.
701	Pedrow Nikolaj	29.4.11	Schlosser	Gus.Bergkr.29.9.
702	Pedrow Nikolaj	15.7.22	Schler	
703 Po.	Pedrow Nikolaj	15.7.22	Schler	
704 Z.R.	Pedrow Nikolaj	15.7.22	Schler	
705	Pedrow Nikolaj	15.7.22	Schler	
706	Pedrow Nikolaj	15.7.22	Schler	
707 A.R.	Pedrow Nikolaj	15.7.22	Schler	
708 Po.	Pedrow Nikolaj	15.7.22	Schler	
709 Z.R.	Pedrow Nikolaj	15.7.22	Schler	
710 Po.	Pedrow Nikolaj	15.7.22	Schler	
711	Pedrow Nikolaj	15.7.22	Schler	
712	Pedrow Nikolaj	15.7.22	Schler	
713	Pedrow Nikolaj	15.7.22	Schler	
714	Pedrow Nikolaj	15.7.22	Schler	
715	Pedrow Nikolaj	15.7.22	Schler	
716	Pedrow Nikolaj	15.7.22	Schler	
717 Z.R.	Pedrow Nikolaj	15.7.22	Schler	
718 Po.	Pedrow Nikolaj	15.7.22	Schler	
719 Po.	Pedrow Nikolaj	15.7.22	Schler	
720 Z.R.	Pedrow Nikolaj	15.7.22	Schler	
721	Pedrow Nikolaj	15.7.22	Schler	
722 Po.	Pedrow Nikolaj	15.7.22	Schler	
723 Z.R.	Pedrow Nikolaj	15.7.22	Schler	
724	Pedrow Nikolaj	15.7.22	Schler	
725 Po.	Pedrow Nikolaj	15.7.22	Schler	
726	Pedrow Nikolaj	15.7.22	Schler	
727	Pedrow Nikolaj	15.7.22	Schler	
728	Pedrow Nikolaj	15.7.22	Schler	
729 Z.R.	Pedrow Nikolaj	15.7.22	Schler	
730 Po.	Pedrow Nikolaj	15.7.22	Schler	
731	Pedrow Nikolaj	15.7.22	Schler	
732	Pedrow Nikolaj	15.7.22	Schler	
733	Pedrow Nikolaj	15.7.22	Schler	
734	Pedrow Nikolaj	15.7.22	Schler	
735	Pedrow Nikolaj	15.7.22	Schler	
736	Pedrow Nikolaj	15.7.22	Schler	
737 Z.R.	Pedrow Nikolaj	15.7.22	Schler	
738 Po.	Pedrow Nikolaj	15.7.22	Schler	
739	Pedrow Nikolaj	15.7.22	Schler	
740	Pedrow Nikolaj	15.7.22	Schler	
741	Pedrow Nikolaj	15.7.22	Schler	
742 Z.R.	Pedrow Nikolaj	15.7.22	Schler	
743 Po.	Pedrow Nikolaj	15.7.22	Schler	
744	Pedrow Nikolaj	15.7.22	Schler	
745	Pedrow Nikolaj	15.7.22	Schler	
746 A.R.	Pedrow Nikolaj	15.7.22	Schler	
747 Po.	Pedrow Nikolaj	15.7.22	Schler	
748	Pedrow Nikolaj	15.7.22	Schler	

100670 role	Strojny Jerzy	16.6.13	Tischlergeh.	2.2.45 gest.
679 Z.R.	Strojny Jerzy	16.6.13	Tischlergeh.	2.2.45 gest.
680 Po.	Strojny Jerzy	16.6.13	Tischlergeh.	2.2.45 gest.
681	Strojny Jerzy	16.6.13	Tischlergeh.	2.2.45 gest.
682	Strojny Jerzy	16.6.13	Tischlergeh.	2.2.45 gest.
683 Z.R.	Strojny Jerzy	16.6.13	Tischlergeh.	2.2.45 gest.
684 Po.	Strojny Jerzy	16.6.13	Tischlergeh.	2.2.45 gest.
685	Strojny Jerzy	16.6.13	Tischlergeh.	2.2.45 gest.
686 Z.R.	Strojny Jerzy	16.6.13	Tischlergeh.	2.2.45 gest.
687	Strojny Jerzy	16.6.13	Tischlergeh.	2.2.45 gest.
688 Po.	Strojny Jerzy	16.6.13	Tischlergeh.	2.2.45 gest.
689 Z.R.	Strojny Jerzy	16.6.13	Tischlergeh.	2.2.45 gest.
690	Strojny Jerzy	16.6.13	Tischlergeh.	2.2.45 gest.
691 Po.	Strojny Jerzy	16.6.13	Tischlergeh.	2.2.45 gest.
692 Z.R.	Strojny Jerzy	16.6.13	Tischlergeh.	2.2.45 gest.
693	Strojny Jerzy	16.6.13	Tischlergeh.	2.2.45 gest.
694 Po.	Strojny Jerzy	16.6.13	Tischlergeh.	2.2.45 gest.
695	Strojny Jerzy	16.6.13	Tischlergeh.	2.2.45 gest.
696	Strojny Jerzy	16.6.13	Tischlergeh.	2.2.45 gest.
697	Strojny Jerzy	16.6.13	Tischlergeh.	2.2.45 gest.
698	Strojny Jerzy	16.6.13	Tischlergeh.	2.2.45 gest.
699	Strojny Jerzy	16.6.13	Tischlergeh.	2.2.45 gest.
700	Tanaleki Kazimierz	27.11.10	Kaufmann	27.9.44 gest.
701	Adamczyk Aleksander	14.3.10	Schlosser	18.10.44 uelberst.
702	Agneszczyk Wacław	29.6.07	Schuster	uueberst. 24.10.44
703	Agneszczyk Wacław	29.6.07	Schuster	uueberst. 24.10.44
704	Agneszczyk Wacław	29.6.07	Schuster	uueberst. 24.10.44
705	Agneszczyk Wacław	29.6.07	Schuster	uueberst. 24.10.44
706 Z.R.	Agneszczyk Wacław	29.6.07	Schuster	uueberst. 24.10.44
707 Po.	Agneszczyk Wacław	29.6.07	Schuster	uueberst. 24.10.44
708	Agneszczyk Wacław	29.6.07	Schuster	uueberst. 24.10.44
709	Agneszczyk Wacław	29.6.07	Schuster	uueberst. 24.10.44
710	Agneszczyk Wacław	29.6.07	Schuster	uueberst. 24.10.44
711	Agneszczyk Wacław	29.6.07	Schuster	uueberst. 24.10.44
712	Agneszczyk Wacław	29.6.07	Schuster	uueberst. 24.10.44
713	Agneszczyk Wacław	29.6.07	Schuster	uueberst. 24.10.44
714	Agneszczyk Wacław	29.6.07	Schuster	uueberst. 24.10.44
715	Agneszczyk Wacław	29.6.07	Schuster	uueberst. 24.10.44
716	Agneszczyk Wacław	29.6.07	Schuster	uueberst. 24.10.44
717 Z.R.	Agneszczyk Wacław	29.6.07	Schuster	uueberst. 24.10.44
718 Po.	Agneszczyk Wacław	29.6.07	Schuster	uueberst. 24.10.44
719	Agneszczyk Wacław	29.6.07	Schuster	uueberst. 24.10.44
720 Z.R.	Agneszczyk Wacław	29.6.07	Schuster	uueberst. 24.10.44
721	Agneszczyk Wacław	29.6.07	Schuster	uueberst. 24.10.44
722	Agneszczyk Wacław	29.6.07	Schuster	uueberst. 24.10.44
723	Agneszczyk Wacław	29.6.07	Schuster	uueberst. 24.10.44
724	Agneszczyk Wacław	29.6.07	Schuster	uueberst. 24.10.44
725	Agneszczyk Wacław	29.6.07	Schuster	uueberst. 24.10.44
726	Agneszczyk Wacław	29.6.07	Schuster	uueberst. 24.10.44

ITS-Arolsen. Schutzhaftlagerführung – KL Mauthausen, Transportliste.

46 DIALOG-PHENIBEN – 2025 nr 39

Marian Grzegorz Gerlich

Romofobia

W świecie nienawiści i zabijania.

Myśl przewodnia.

Romowie żyją od wieków w strefie odrzucenia - totalnego odrzucenia. Ustawicznej krytyki, stygmatyzacji, a nade wszystko wieloaspektowej negacji, w tym etnicznej, społecznej, kulturowej. I dzieje się to, o zgrozo, w realiach kultury Zachodu, zatem konkretnie, rzeczywistości ukształtowanej przez chrześcijaństwo.

I to jest zastanawiające i zatrważające.

Przez wieki nie ma zatem do Romów chrześcijańskiej postawy wobec bliźniego. Łamie się Dekalog, przykazanie czwarte, siódme i dziesiąte. Pojawia się zaprzeczenie Pisma Świętego. Świat Zachodu tkwi zatem w obłąkańczym kłamstwie, gdzie „inny”, a zwłaszcza „obcy” nie jest bliźnim. A gdyby odwołać się do rozmyślań ks. prof. Józefa Tischnera, możemy popaść w schizofrenię intelektualną, rozterkę co do naszej postawy, co do relacji międzyludzkich. Konkretnie relacji z tymi, którzy z różnych powodów są odmienni, nie mieszczą się w naszym wyimaginowanym świecie „swojaków”. To zatem swoiste getto. I to dzieje się w realiach kultury postfiguracywnej, figuracywnej, prefiguracywnej.

No cóż. Świat się zmienia, ale utrzymuje się np. antysemityzm i romofobia, ale też różne regionalne niechęci i obsesyjne niechęci wobec inności. I dodajmy, że niekiedy przejawia się to w tragicznych aktach ludobójstwa. I w tym kontekście, w kategoriach refleksji ogólnej humanistycznej, należy odwołać się do Romana Kwiatkowskiego, który w realiach współczesności tak pojmuje zadania dla negowanej grupy Romów. To jest też swoista odpowiedź dla myśli Paula Gauguina, zawartej w jego słynnym obrazie: Skąd przybieramy? Kim jesteśmy? Dokąd idziemy?

Ten tytuł to inspiracja historyczna, antropologiczna i humanistyczna. A przywołany zatem Roman Kwiatkowski, prezes Stowarzyszenia Romów w Polsce mówił z okazji dramatu 1944 roku - wedle udostępnionych mi przez dra Tadeusza Czekaja materiałów z archiwum tej instytucji – co następuje: „Chcemy być pełnoprawnymi obywatelami krajów, w których żyjemy, wraz z

wszelkimi obowiązkami i prawami, jakie obywateli dotyczą. Jest dla nas niezmierznie ważne, aby zasady: równości, sprawiedliwości i prawa do uczestnictwa w społeczeństwie obywatelskim były konsekwentnie respektowane w praktyce urzędów i w życiu społecznym. Chcemy pielęgnować i rozwijać naszą kulturę. Ale nie w gettach i slumsach. Tylko na równych prawach w państwach, które uważamy za nasze ojczyzny”.

Warto się nad tą wypowiedzią zastanowić, i to w wielu aspektach. Stosunek do Romów to przecież lustro, w którym się odbijamy, więc zauważmy też zmiany w romskim środowisku, które przetrwało i nie tylko chce, ale bierze udział w ochronie własnej tożsamości, własnego systemu aksjonormatywnego i w budowaniu wspomnianego społeczeństwa obywatelskiego. I przy okazji zastanówmy się, co my, Polacy - naród deklarujący się jako chrześcijański - zrobiliśmy i robimy, aby pomóc Romom w spełnieniu ich pragnień i ambicji. Odpowiadam prosto: Nic. A zgodnie z teorią wygodnej „poprawności politycznej” powiem: Prawie nic.

I tu warto odwołać się do wspomnianego księdza Profesora kiedy pisze o „teorii wzajemności”. A polega ona na tym, że człowiek ofiaruje drugiemu to, co w ogóle staje się możliwe dzięki obecności drugiego przy nim (Tischner, 2018, s. 239). I w tym momencie warto nawiązać też do myśli Mariana Turzkiego (1926 - 2025), Żyda, więźnia Auschwitz, dziennikarza i myśliciela który sformułował myśl o XI przykazaniu. Brzmi ona prosto i konkretnie: „Nie bądź obojętny”. To nie jest łatwe. Ale konieczne. Także dziś, gdy narasta wrogość i nienawiść. Nie tylko między narodami, ale w obrębie narodów. I my Polacy też jesteśmy coraz bardziej podzieleni.

Uwagi wstępne dotyczące stosunku i postawy wobec Romów

Antycyganizm, czyli nie tylko europejska romofobia jest trwałym - i to od wieków - elementem historii Romów. Ich antropologii życia, codziennego i odświętnego. Ale też antropologii życia prześladowców, czyli nas, Europejczyków, Polaków, etc.

Zauważmy, że wedle dokumentu Europejskiej Komisji Przeciwko Rasizmowi i Nietolerancji (ECRI) z 24 czerwca 2011 r. terminem tym określa się „specyficzną odmianę rasizmu, ideologię opartą na wyższości rasowej, formę odczłowieczenia i rasizmu instytucjonalnego żywiącą się dyskryminacją historyczną, która przejawia się między innymi w najbardziej jaskrawej formie” (P.Turek, 2011: 130). Należy dodać, że prezentowane zjawisko jest związane głównie z europejską (choć nie tylko) historią Romów.

W zasobach internetowych jest wiele niekorzystnych, niesprawiedliwych, wręcz brutalnych opinii o „innych”, w tym o Romach. A ogólnie współczesny Internet jest źródłem uproszczeń, kłamstw, nienawiści. Ta jedna zawiera też informacje, teksty i komentarze pozbawione wszechogarniającej nienawiści. I właśnie w tych realiach odnajdujemy taką informację: „Romofobia - negatywne postawy i uczucia wobec Romów; silny lęk przed Romami, połączony

ze wstrętem lub nienawiścią w stosunku do nich". A dalej czytamy: „Nastroje antyromskie (zwane także antycyganizmem, antyromizmem lub cyganofobią) to ideologia obejmująca wrogość, uprzedzenia, dyskryminację, rasizm i ksenofobię, skierowana szczególnie do ludności romskiej ...” (<https://pl.wikipedia.org/wiki/Romofobia> – zapis 4.6. 1998). Dyskusyjne jest zaś stwierdzenie: „Romofobia określana jest w Europie jako „ostatni akceptowany rasizm”. Jej podłożem są powtarzane stereotypy i negatywne postrzeganie Romów, np. ich sposobu życia czy kultury, podkreślanie obcości czy przekonanie o patologicznych cechach wszystkich członków społeczności romskiej (jak wyżej).

Przeraża, że to zjawisko jest wielowiekowe. I niestety, w różnych aspektach i przejawach, także współcześnie. A przykładowo już „w dobie średniowiecza w przestrzeń Starego Kontynentu – jak pisze Lech Mróz - Romowie jako wolni wędrowcy, naruszali panujące struktury feudalne, naruszali panujący porządek polityczny, społeczny i kulturowy. Ponadto ich wieloaspektowa odmienność powodowała, że byli postrzegani jako kategorycznie „obcy”. Głównie z tego wynikało pojawienie się ustaw antycygańskich praktycznie we wszystkich krajach europejskich. Ich szczególne nasilenie nastąpiło w XV wieku. (Lech Mróz, 2002: 74).

Lech Mróz, autor m.in. takich publikacji jak „Dzieje Cyganów-Romów w Rzeczypospolitej XV-XVIII w”, czy „Od Cyganów do Romów. Z Indii do Unii Europejskiej”.

A dalej ten wybitny romolog pisze: „Polityka ta trwała przez kolejne wieki. Wiek XVIII przyniósł nowe, istotne zmiany w polityce społecznej dotyczącej Romów. Działania aparatu policyjnego stają się wówczas skuteczniejsze, a prawo wobec Cyganów wędrowców znów surowsze. Fryderyk Wilhelm, król pruski, wydał w 1725 r. rozporządzenie pozwalające wieszać bez sądu wszystkich Cyganów powyżej osiemnastego roku życia, niezależnie od płci”.

Od XVI wieku do tworzenia owego restrykcyjnego prawodawstwa dołączył Kościół Katolicki. Przykładem decyzja o wykluczeniu Cyganów ze społeczności Kościoła podjęta w czasie soboru trydenckiego (w 1563 r.) czy choćby decyzje papieskie (w 1568 r.) o usuwaniu ich z dóbr kościelnych. Polityka Marii Teresy miała z kolei cel asymilacyjny, ale dążyła do stworzenia „noworolników”, „nowych Węgrów” (tzw. Naubauer czy Uj-Magyar) i przyniosła tragiczne skutki. W swej istocie działania te miały charakter etnocydu, a nawet genocydu. Zaznaczmy też, że często pomijane jest pierwsze z przywołanych pojęć. A zatem wyjaśnijmy, że „Ludobójstwo kulturowe; ludobójstwo etniczne, etnocyd (ang. *ethnocide*) – to planowe niszczenie odrębności kulturowej i etnicznej (narodowej) grupy. Ma na celu rozbicie struktury społecznej i rodzinnej, a także zmuszenie ludzi do porzucenia własnej kultury (wierzeń, języka, sztuki) i sposobu życia oraz przyjęcia innej tożsamości. Zachodzi najczęściej w sytuacji konfliktu między grupami, gdzie grupa dominująca (reprezentowana np. przez władze państwowe) uniemożliwia rozwój kulturowy słabszej grupy i łamie prawa człowieka w imię interesów politycznych, ideologicznych bądź ekonomicznych. Działania te prowadzą do zaniku grupy etnicznej i asymilacji jej członków przez społeczeństwo dominujące”. (<https://pl.wikipedia.org/wiki/Ludobojstwokulturowe> – zapis 13.8.2016).

Lecz poza dramatem kulturowym, Romowie byli też mordowani przez wieki, a zwłaszcza w dobie nazizmu. Nowe formy omawianej polityki pojawiły się w XIX wieku poprzedzając czas Hitlera (to przykładowo restrykcje Bismarckowskie).

Karykatura *Modus vivendi* z pisma „*Kladderadatsch*” (18 marca 1878) przedstawiająca papieża Leona XIII i kanclerza Bismarcka oczekujących, by jeden drugiemu w geście poddaństwa lizał buty. Zza zasłony przypatruje się temu Ludwig Windthorst, przeciwnik Bismarcka i kulturkampfu.

Niestety, występowały też liczne pogromy, choć zarazem na niektórych obszarach zniesiono też niewolnictwo Cyganów. W tym czasie antycyganizm stał się pretekstem do różnych pseudonaukowych teorii. Ma to również związek z koncepcjami rasistowskimi, z rosnącą „akceptacją” poglądów ojca teorii rasizmu Arthura de Gobineau. Z całą pewnością – poza innymi determinantami – właśnie ustawy antycygańskie wywołały zjawisko podziału Romów na wiele odrębnych grup i znaczne zróżnicowanie kulturowe. Dlatego dziś elity romskie mówią o trwałym europejskim antycyganizmie i „wielkich grzechach Europejczyków”, a w dyskursie potocznym często stwierdza się kategorycznie: „Tak było, jest i będzie...”.

I przyszedł tragiczny wiek XX, czas Zagłady

Ten wiek to czasy totalitaryzmu, to kulminacja działań antycygańskich; działań realizowanych w realiach III Rzeszy. W tym okresie był to logiczny, przemyślany ciąg konsekwentnej polityki rasistowskiej, która poza Żydami dotyczyła także Romów.

W związku z tym przywołać można przykładowo ustawę o tzw. higienie rasowej (Rassenhygiene) z 14 marca 1933 r. (R. Beyer, 1934), dalej przepis o przeciwdziałaniu genetycznemu osłabieniu potomstwa z 14 lipca 1933 r. i w konsekwencji przymusowe sterylizacje, tzw. ustawy norymberskie (z listopada 1935 r.), dalej pozbawienie Cyganów praw obywatelskich (ustawa z marca 1936 r.), a także podjętą w tymże roku działalność osławionego „zespołu badawczego” Rassenhygienische und Bevölkerungsbiologische oraz finalnie dramat zorganizowanego ludobójstwa.

Z tej perspektywy należy pojmować zagadnienie prześladowania i ludobójstwa Romów. Chodzi tu zatem o romską Zagładę w latach II wojny światowej (M.G. Gerlich, 2011: 155-179), a więc mordowanie w obozach, w tym Zigeunerlager w Auschwitz-Birkenau (zob. W. Długoborski, red., 1998), na taborowych szlakach, ale też włączenie Cyganów przykładowo do procedur E-Aktion (zob. Ternon, Helmann, 1974). Ta polityka była realizowana na terenie III Rzeszy (zob. Hohmann, 1981) i państw okupowanych (zob. np. D. Bartolomej, D. Hohmann, 1998, vol. 23, C. Mayerhoffer, 1987; F. Rimmel, R. Erich, 1993).

Jakże zatem zastanawiające jest to, że ludobójstwo Romów przez dziesięć powojennych lat było nieznane i praktycznie nieobecne nawet w dyskursie naukowym. Nie było też obecne w pamięci zbiorowej Romów. W obiegu uniwersalnym znany był żydowski Holokaust, romski zaś był zapomniany. I dopiero francuski badacz Christian Bernadac zwrócił uwagę na fakt zapomnienia tego ludobójstwa (Ch. Bernadac, 1979), ale Europa skazała przecież na zapomnienie też inne zjawiska ludobójstwa: na terenie Konga (zob. np. A. Hochschild, 2012) czy rzeź Ormian (Y. Ternon, 2005). Do polskiej literatury termin „zapomniany Holokaust” wprowadził ks. Waldemar Chrostowski, wyjaśniając zarazem: „Jednym z aspektów sporów o pierwszeństwo w cierpieniu jest podkreślanie przez Żydów niepowtarzalności i wyjątkowości Holocaustu.

Miejsce zbrodni na Romach w 1944 roku dokonane przez Niemców.

Chociaż mnóstwo z tego, co zostało na ten temat napisane i powiedziane jest prawdą, trzeba mieć świadomość, że natura Zagłady Romów nie różni się od natury Zagłady Żydów. Jednoznacznie rasistów (...) polityka rasistów wobec Cyganów rodziła się stopniowo, lecz jej cele i przedsięwzięte środki wiernie naśladowały politykę rasową wobec Żydów (ks. W.Chrostowski, 1993: 88). Nieobecność romskiego ludobójstwa wynikała - jak się wydaje - z dominującej w ówczesnej rzeczywistości wizji świata, a w konsekwencji przeszłości. Trzeba się zgodzić z poglądem, iż „Widzimy tu [...] przemoc symboliczną zastosowaną w obszarze produkcji i popularyzacji wizji przeszłości, która prowadzi do uprzywilejowania niektórych z nich i tzw. dyskryminacji historycznej” (Kaprański, 2012: 214). A teraz kolejny problem. Złożone zjawisko i społeczne, i kulturowe.

Niepamięć nie jest zapomnianiem

Przez kilkadziesiąt powojennych lat „zapomniany Holokaust” nie był też obecny (co nadal się utrzymuje) w wiedzy potocznej i pamięci zbiorowej Romów. Pamiętane były dramaty na poziomie rodziny. A w narracji ogólnej, jeśli nawet odwoływano się do tego czasu i nadawano mu (ze względu na zasięg i natężenie represji) cechy szczególne, to jednak był on swoiście „wpisany” w ogólny i trwale obecny dramat antyromskich represji. Najważniejsza była wizja „długiego trwania” tego procesu. Nad tym terminem w zasygnalizowanym kontekście należy się zastanowić.

Zjawisko to jest złożone. W latach powojennych spowodowane było wieloma czynnikami zewnętrznymi, ale też uwarunkowane statusem grupy w realiach nowego, socjalistycznego ustroju, stosowanymi wówczas represjami, ale też konsekwencjami przejścia na osiadły tryb życia. A w przypad-

ku Romów owa postawa wobec ludobójstwa własnego ludu zdeterminowana była przede wszystkim specyfiką własnej kultury, a głównie jej istoty - romanipenu.

Jest to specyficzny system aksjo-normatywny (chroniony przez system skalań mageripen), zbiór zasad kategorycznego odróżniania tego, co „czyste” i „nieczyste” od tego, co „nieczyste”, a także zbiór zasad organizacji życia rodzinnego i społecznego czy wreszcie reguł określających kontakty i struktury mediacji ze światem zewnętrznym. W romanipenie zawarta jest też wyrażenie idea przetrwania. W ekstremalnych realiach II wojny światowej nastąpiło zjawisko jego dekompozycji, dramatyczne „zdegradowanie” granicy między tym co „czyste” i „nieczyste”.

Owe zmiany kulturowe, a nawet likwidacja „rdzeniowych elementów” następowała z różnym natężeniem i w różnym zakresie, najsilniej w obozach koncentracyjnych. W efekcie po II wojnie światowej doznane cierpienia, represje i ludobójstwo były dramatycznym przeżyciem, ale przeżyciem, którego szerzej nie komentowano. Nadto „wszystko, co stanowiło wartość, cenną jako wyznacznik romanipen - cygańskości, zostało zniszczone”. (Mróz, 2002: 32). Ale, co istotne, owe traumatyczne przeżycia nie wywołały reakcji, pojawiło się za to wypieranie wydarzeń wojny. W efekcie „Ta niezdolność zapamiętywania wyraża się w milczeniu, amnezji i takich sposobach rekonstrukcji przeszłości, które nie uwzględniają pamięci traumatyzującego wydarzenia” (Kapralski, 2002: 226). A dodać tu jeszcze trzeba współczesne realia determinujące romanipen (M. A. Gerlich, 2008: 107-115).

„Świat musiał się o tym dowiedzieć...”

Fenomen „zapomnianego Holokaustu” sprawił, że w latach 60. XX wieku część europejskich elit romskich podjęła dyskusję na ten temat. I tak np. Jan Cioaba, Rom mieszkający w Szwajcarii, był prezes International Romani Union mówił w 1998 roku: „Świat musiał się o tym dowiedzieć, że nie tylko Żydzi, ale my też przeżyliśmy Holokaust. Sami też o tym nie wiedzieliśmy [...]. Skoro świat nie chciał o nas pamiętać i nic wiedzieć, to trzeba to było zmienić [...]. Przez to zgłosiliśmy to światu na naszych spotkaniach (rozmowa 4. III. 1998, Berno, z udziałem R. Kwiatkowskiego).

Za momenty przełomowe należy uznać obrady I Kongresu Romów z 1971 r. oraz zwłaszcza z 1981r. To wówczas uwagę opinii publicznej zwrócono na zjawisko ludobójstwa tej grupy w czasie II wojny światowej, a zarazem podniesiono problem odszkodowań dla Romów ze strony Niemiec. Już w latach 90. XX wieku liderzy romscy z Europy zaczęli pojmować te wydarzenia i apele jako swoisty antropologiczny „próg liminalny” między czasem „milczenia” a czasem, który musi zmienić tę sytuację. Kategorycznie upominano się też o upamiętnienie Zagłady.

Potwierdzają to moje badania i rozmowy z liderami romskimi, między innymi z Romem rumuńskim Florianem Cioabą z Sibiu („królem wszystkich Cyganów”) – (rozmowa 2.VIII, 1997, Oświęcim), z niemieckim Sinti Romani Ro-

se z Heidelbergu (prezesem Centralrat Deutscher Sinti und Roma) (rozmowa 5. IX, 1997, Heidelberg), Romem z Paryża dr. Vanią deila-Kochanowskim oraz serbskim Romem dr. Dragoljubem Ackovicem z Belgradu (rozmowa 2 i 4 VIII, Oświęcim i Kraków), a także liderami czeskimi, słowackimi i litewskimi (część z tych rozmów była publikowana). Ten nurt reprezentuje także Roman Kwiatkowski, prezes Stowarzyszenia Romów w Polsce. Wszyscy moi rozmówcy wskazywali również na konieczność upamiętniania miejsc kaźni, jak i konieczność edukacji Romów w tym zakresie, ale też na „obojętny” stosunek Romów do przeszłości.

Współcześnie pojawia się natomiast jeszcze jedno zjawisko, a mianowicie swoista opozycja wielu środowisk romskich do eksponowania przez własne elity dramatu Zagłady. Stąd w jednej z prac czytamy:

„Natomiast wielkie grupy „zwykłych” Cyganów nie akceptują takiego odczytania historii. Według dominującego głosu, we współczesnej refleksji nad Romami dzieje się tak dlatego, że historia jest po prostu nieważna dla „zwykłych” Romów, którzy ignorują „obsesję” na punkcie posiadania wspólnej historii (Mariushiakova, 2010: 86-87)”. Ale ta postawa się zmienia. W Polsce następuje to dzięki aktywnej działalności Stowarzyszenia Romów w Polsce.

Uwaga końcowa

W zarysowanej „przestrzeni” problemowej zwrócić należy uwagę na działalność Stowarzyszenia Romów w Polsce. Dlaczego? Bo zasługuje ona na zdecydowanie pozytywną ocenę.

Bibliografia

- Hohmann J., Geschichte der Roma Bodmen, Mahren und der Slovakei, Studien zur –Tsiganologie und Folkloristik, 1998, Vol. 23.
- Bernadac Ch., L'Holocaust oublie. Le Massacre des Tsiganes, Paris, 1979.
- Beyer R., Gesetz zur Verhütung erbkranken Nachwuchses mit der Durchführungsverordnung vom 5. Dezember, Leipzig, 1934.
- Binding K., Hoche A., Die Freigabe der Vernichtung lebensunwerten Lebens, Leipzig, 1920.
- Chrostowski W., Zapomniany Holocaust. Rzecz o Zagładzie Romów. „Przegląd Powszechny”, 1993 nr 4.
- Dębski J., Talewicz-Kwiatkowska J., Prześladowania i masowa Zagłada Romów podczas II wojny światowej w świetle relacji i wspomnień. Warszawa, 2007.
- Długoborski W., Hrsg., Sinti und Roma im Auschwitz-Birkenau 1943-44. Vor dem Hintergrund ihrer Verfolgung unter dem Naziherrschaft. Oświęcim, 1998
- Ficowski J., 1953: Cyganie na polskich drogach. Kraków, 1953.
- Ficowski J., Cyganie polscy. Szkice historyczno-obyczajowe. Warszawa, 1965.
- Gerlich M., A., Romanipen czy McŚwiat? W: Paleczny T., Talewicz-Kwiatkowska J., red.: Tożsamość kulturowa Romów w procesach globalizacji. Kraków, 2008.
- Gerlich M., G., 2001 (a) Romowie. Przekraczanie granic własnego świata, 2001.

- Gerlich M., G., 2001 (b), Zagłada („zapomniany Holocaust”) jako nowy element tożsamości. Uwagi wstępne. „Dialog-Pheniben”, 2001, nr 2-3.
- Gerlich M., G., Romski Porajmos i kulturowe konsekwencje Zagłady. w: Machul-Telus, B., Machowska-Manista U., Nijakowski L., M., red.: Krwawy genocydu. Interdyscyplinarne studia nad ludobójstwem, Kraków, 2011.
- Gerlich M., G., Kwiatkowski R., Zagłada – Pamięć – Nadzieja -. „Dialog-Pheniben”, 1996, nr 2.
- Gerlich M., G., Kwiatkowski R., 2009: Rozprawa o poczuciu wykluczenia. Oświęcim, 2009.
- Gobineau J., A., Essai sur l'inegalite des races humaines. T.1. Paris, 1855.
- Hochschild A., Duch króla Leopolda. Opowieść o chciwości, terrorze i bohaterstwie w kolonialnej Afryce. Przeł. T. Tarczyński. Warszawa, 2012.
- Hohmann J., Geschichte der Zigeunerverfolgung in Deutschland. Rankurt a. Main-New York, 1981.
- Kapralski S., Naród z popiołów. Pamięć Zagłady a tożsamość Romów. Warszawa, 2012.
- Kenrick D., Puxon G., The destiny of Europe's Gypsies. London, Chatto Heinemann for Sussex University Press, 1971.
- Liebig R., Die Zigeuner in ihrem Wesen und ihre Sprache. Nach eigenen Beobachtungen dargestellt. Leipzig 1863.
- Lombroso C., Człowiek – zbrodniarz – w stosunku do antropologii, jurysprudencji i dyscypliny więziennej. Zbrodniarz urodzony, obłąkaniec zmysłu moralnego. Warszawa, T. 1-2 (1891). T.3. (1892).
- Marushiakova E., Popov V., Holocaust, Porajmos, Samudaripen... Tworzenie nowej mitologii narodowej. „Studia Romologica”, 2010, nr 3.
- Mayerhofer C., Dorfzigeuner. Kultur und Geschichte.
- Der Burgenland-Roma von der Ersten Republik bis zur Gegenwart. Picus Verlag, Wien 1987.
- Mirga A., Mróz L., Cyganie. Odmienność i nietolerancja. Warszawa, 1994.
- Mróz L., 2002: Niepamięć nie jest zapomnieniem. Cyganie-Romowie a Holocaust. „Dialog-Pheniben” nr 1-2.
- Mróz L., Od Cyganów do Romów. Z Indii do Unii Europejskiej. Warszawa, 2007.
- Mróz L., Historia trochę wspólna. „Midrasz”, 2009, nr 3.
- Rommel F., Erich R., 1993: Die Roma Romaniens. Volk ohne Hinterland. Wien, Picus Verlag.
- Ternon Y., Ormianie. Historia zapomnianego ludobójstwa. Przeł. W. Brzozowski. Kraków, 2005.
- Ternon Y., Helman S., Eksterminacja chorych psychicznie w III Rzeszy – od teoretyków narodowosocjalistycznych do praktyków z SS. Przeł. E. Baumritter. Przedm. i przypisy do wydania polskiego J. Radzicki. Warszawa, 1974.
- Ks. J. Tischner. Alfabet. Dusza i ciało, Kraków 2018.
- Turek P., 2011: Jak wypełnić antycyganizm. „Dialog-Pheniben” nr 4.

Marek Isztok

Strażniczka romskiej pamięci

Opowieść o Natalii Gancarz z Muzeum Ziemi Tarnowskiej

Kiedy spotykam się z Natalią Gancarz w gmachu Muzeum Etnograficznego w Tarnowie, od razu widać, że to miejsce jest dla niej czymś więcej niż tylko miejscem pracy. To przestrzeń, w której od ponad dwudziestu lat buduje mosty między kulturami, strzeże pamięci o Zagładzie Romów i walczy z uproszczeniami dotyczącymi tej społeczności.

Natalia Gancarz – etnolożka, badaczka kultury Romów, kuratorka wystawy romskiej i sekretarz redakcji pisma „Studia Romologica” – jest jedną z najważniejszych postaci zajmujących się tematyką romską w Polsce. Jej zawodowa droga to fascynująca podróż przez świat kultury romskiej, pełna przypadków, które okazały się być przeznaczeniem.

Przypadek czy przeznaczenie?

– Jak się zaczęła Pani przygoda z pracą w muzeum i dlaczego wybrała Pani właśnie tematykę romską?

– I fascynacja, i przypadek – odpowiada bez wahania Natalia Gancarz. – Będąc na studiach etnologicznych w Cieszynie, interesowałam się ogólnie folklorem. Folklorem, ale i polskim, i niepolskim. A przede wszystkim najmocniej siedziałam w folkowej muzyce.

Muzyka romska przewijała się już wtedy w jej zainteresowaniach. Z ulic Tarnowa znała „ciocię Sarę”, nestorkę tarnowskich Romów. Czasem myślała, by podejść i porozmawiać z nią o muzyce, ale jakoś nigdy do tego nie doszło.

– Po studiach, ponieważ wróciłam do Tarnowa, złożyłam papiery o pracę w muzeum, no bo gdzie? A że muzeum romskie, a właściwie wystawa romska jest przy muzeum etnograficznym, ja jako etnolog złożyłam papiery tam. Tak w zasadzie przypadkiem związałam się z kulturą romską.

Ten „przypadek” miał miejsce w 2007 roku i od tej pory Natalia Gancarz pracuje z kulturą romską, tworząc jeden z najważniejszych projektów dotyczących upamiętniania Zagłady Romów w Europie.

Mistrz i uczennica

Kluczową postacią w zawodowej drodze Natalii jest Adam Bartosz – etnograf, wieloletni dyrektor Muzeum Okręgowego w Tarnowie, twórca pierwszej na świecie stałej wystawy poświęconej historii i kulturze Romów. – To można powiedzieć, że pan dr Adam Bartosz jest takim mentorem? – Tak, na 100 procent – potwierdza Natalia. – My przez te wszystkie lata właściwie pracujemy trochę jak mistrz i uczennica.

Adam Bartosz, urodzony w 1947 roku w Zielonej Górze, to postać legendarna w świecie romologii. W latach 1980-2012 kierował Muzeum Okręgowym w Tarnowie, gdzie w 1990 roku powstała pierwsza na świecie stała ekspozycja o historii i kulturze Romów. Jest autorem kilku książek na tematy romskie i żydowskie, a także kilkuset artykułów publikowanych w kilkunastu językach.

– Zawsze rozmawialiśmy na ten temat, że szkoda, że nie ma jeszcze jakiegoś połączenia drucikami z mózgu do mózgu, bo dużo rzeczy już tak po prostu odczytujemy prawie telepatycznie – żartuje Natalia. – Ale jednak nie da się całej tej wiedzy tak po prostu przesączyć z głowy do głowy. No, a czytanie książek to jest tylko jakieś tam tło, nie można całej swojej wiedzy na dany temat opierać tylko na książkach czy na zasłyszanych informacjach. Trzeba być, poznawać.

Inne ważne postacie

Zapytana o innych mentorów i inspiracje, Natalia bez wahania wymienia Marcela Courtiadego – lingwistę, który przedstawił projekt jednolitego zapisu języka romskiego, zaakceptowany podczas IV Kongresu Romów w Serocku.

– Im dłużej go nie ma, tym bardziej czuję, że mi go brakuje. Nam go brakuje, mi go brakuje. To był niezwykle człowiek, niezwykle przyjaciel. Ogromna wiedza oczywiście. Przeciekawa osobowość. I to poczucie humoru, niesamowicie zdystansowane. I ta jego znajomość języków. I tłumaczenie kontekstualne dowcipów z jednej kultury na drugą. Coś niesamowitego.

Wspomina też inne ważne postaci z świata romologii: Karola „Parno” Gierlińskiego oraz małżeństwo Eleny Marusiakowej i Veselina Popowa.

Podejście do kultury romskiej

Co wyróżnia podejście Natalii do pracy z kulturą romską? Przede wszystkim szczerość i autentyczność, bez sztucznej fascynacji czy romantyzowania.

– Ja nigdy nie udawałam, że jestem Romką, ani nie udawałam, że jakoś jestem super zafascynowana tym tematem. Po prostu wchodziłam z ciekawością i, mam wrażenie, z pewną akceptacją. W przeciwieństwie do wielu badaczy, którzy przechodzą przez fazę „neofickiej fascynacji”, a potem rozczarowania, Natalia zachowała zdrowy dystans badawczy przy jednoczesnej otwartości na to co odmienne i różnorodne – neofici często przechodzą taką drogę: absolutne zakochanie, potem takie stygnięcie w tym zakochaniu, a potem nagle dostrzegamy coraz gorsze różne cechy – wyjaśnia.

Projekt „Na bister!” – największa baza miejsc pamięci

Najważniejszym osiągnięciem Natalii Gancarz jest koordynacja projektu „Na bister!” (rom. „Nie zapomnij!”), który stanowi największą bazę miejsc pamięci o Zagładzie Romów w Europie. – W ramach projektu próbujemy stworzyć pełną bazę miejsc pamięci o romskiej Zagładzie: pomniki, kamienie pamiątkowe, tablice oraz inne formy upamiętnienia, w których wyraźne jest odniesienie do Zagłady Romów.

Projekt finansowany przez Ministerstwo Kultury i Dziedzictwa Narodowego to zwieńczenie wieloletnich badań podejmowanych przez Adama Bartosza i Natalię Gancarz. W pierwszym etapie wykonano głęboką kwerendę w archiwaliach i Internecie i nawiązano kontakty z naukowcami z całej Europy. W kolejnym etapie odbyły się wyjazdy w celu wykonania dokumentacji fotograficznej i opisowej miejsc upamiętnienia z dokładnym podaniem koordynatów GPS.

Do tej pory w bazie znajdują się informacje o ponad 170 miejscach pamięci w 11 krajach europejskich, z których ponad 100 udostępnionych jest na stronie internetowej nabister.pl. Jak podkreśla Natalia, „Na bister!” jest aktualnie największą i najpełniejszą tego typu bazą danych w Europie.

*Pomnik upamiętniający zamordowanych Romów.
Gmina Ułęż*

Zbiorowa mogiła Romów. Imbramowice.

Zbiorowa mogiła Romów na cmentarzu w Borzęcinie.

Tabor Pamięci Romów – ewolucja projektu

Jednym z najważniejszych projektów, w których uczestniczyła Natalia, jest Międzynarodowy Tabor Pamięci Romów – inicjatywa łącząca edukację, upamiętnienie Zagłady Romów i elementy rekonstrukcji historycznej. Idea zrodziła się w 1996 roku z inicjatywy Adama Bartosza i Adama Andrasza, prezesa Stowarzyszenia Romów w Tarnowie. Ogiery ze stada w Klikowej zostały zaprzężone do starych wozów romskich z muzealnej kolekcji, a Romowie z Tarnowa wyruszyli na pierwszy Tabor Pamięci.

Z czasem formuła projektu ewoluowała. – Ostatnie edycje Taboru przyciągały coraz więcej osób zainteresowanych kulturą romską, które chciały zażyć wędrownego, taborowego, romskiego życia. Było ich więcej niż samych Romów – wspomina Natalia. – Z kolei Romowie nie chcieli już spać pod namiotami, po wieczornym ognisku woleli wrócić do wygodniejszego hotelu.

Obecnie inicjatywa przekształciła się w konferencję naukową, w ramach której omawiane są różne aspekty kultury, historii i współczesności Romów.

– Ale nadal łączy nas zaangażowanie w tematykę romską i chęć rozmowy. Według mnie, największą wartością „konferencji taborowej”, jak ją nazywamy, jest to, że właściwie każde wystąpienie wywołuje dyskusję. Czasem bardzo żywą. Spieramy się, nie zgadzamy, argumentujemy, a wszystko odbywa się w takiej atmosferze, że nikt nie czuje się zraniony. Dyskusje trwają długo w noc, a ostatecznie i tak siadamy ze sobą do stołu z przyjemnością, nakręceni na przyszłość.

Podejście do muzealnictwa

Natalia ma wyraźne poglądy na temat sposobu prezentowania kultury romskiej w muzeum. Dostrzega wartość nowoczesnych, multimedialnych form ekspozycji, ale jednocześnie podkreśla znaczenie tradycyjnych eksponatów.

– Ludzie potrzebują też czegoś dotknąć, a że tych muzeów wirtualnych jest coraz więcej, to tym bardziej potrzeba czegoś namacalnego, autentycznego, z czym można wejść w realną interakcję – podkreśla.

Przywołuje przykład projektu „Romskie dzieci w muzeum”, gdzie dzieci romskie chciały dotknąć eksponatów, poczuć je, doświadczyć bezpośrednio. – Te dzieci nieromskie, które były przyzwyczajone do tego, że w muzeum nie można niczego dotykać, one były już takie „wyprostowane”, można powiedzieć „wytresowane”... A dzieci romskie chciały dotknąć, sukienki chciały dotknąć, chciały wejść pod namiot i zobaczyć, co ten kowal tak naprawdę tam ma w tej kieszeni. Takie żywe odbieranie kultury jest fantastyczne.

Dylematy terminologiczne: Rom czy Cygan?

Jedną z najciekawszych części naszej rozmowy są rozważania Natalii na temat używania terminów „Rom” i „Cygan”. W przeciwieństwie do niektórych badaczy i działaczy, nie zajmuje jednoznacznego stanowiska w tej kwestii.

– Podstawą mówienia Cyganie, Cygan jest przede wszystkim to, jak się czuje ten człowiek, z którym rozmawiam. Bo ja znam mnóstwo Cyganów, którzy mówią o sobie – „jesteśmy Cyganami”. I też bez sensu, żeby im mówiła – jesteście Romami, skoro dla nich to jest twór sztuczny. Jeżeli mówią po polsku – używają słowa „Cygan”, a po romsku „Rom”. Proste. Jeżeli jednak ktoś o sobie mówi – „jestem Romem” – to uważam, że tak należy się do niego zwracać.

Natalia zwraca uwagę na językowy kontekst historyczny i emocjonalny. „Romskie wozy” już bardziej, bo to już wrosło w język polski. Ale „cygańska muzyka”, „cygańskie ogniska”, to jest ten aspekt historyczny języka. I wprowadza on także skojarzenia romantyczne, sielankowe. Jednocześnie podkreśla, że najważniejsze jest to, jak ludzie postrzegają siebie nawzajem, a nie jakie terminy stosują. – Nie będzie miało znaczenia, czy powiem o kimś „Cygan” czy „Rom”, jeżeli za nazwą nie

Miejsce pamięci poświęcone pomordowanym Romom. Borzęcin Dolny.

Upamiętnienie mordu na Romach w Żłotnikach, w gminie Małogoszcz, woj. świętokrzyskie.

Miejsce pamięci mordu na Romach w Nurze.

ciągniemy całych wagonów negatywnych stereotypów. Natomiast jeżeli mamy złe intencje, jeżeli nie traktujemy po partnersku człowieka z którym rozmawiamy, to czy nazwiemy go „Cyganem” czy „Romem”, to i tak będzie w pewnym sensie krzywdzące.

Książka „Mietek na wojnie”

Natalia jest także autorką książki „Mietek na wojnie” – opowieści dla dzieci o romskim chłopcu w obozie Auschwitz-Birkenau. Książka została przetłumaczona na język litewski jako „Jestem Karol” (Esu Karolis) i niemiecki „Rudi na wojnie” (Rudi im Krieg).

– „Mietek na wojnie” to nieco przewrotny tytuł. Główny bohater nosi cygańskie imię Bachtąło czyli „Szczęściarz”, jest więc to raczej Bachtąło na wojnie. To historia cygańskiego chłopca, który najbardziej na świecie chciał przetrwać wojnę.

Książka powstała na podstawie bogatego materiału źródłowego, pochodzącego ze świadectw romskich więźniów Birkenau. Jest to fikcja literacka, ale zbudowana na autentycznych doświadczeniach.

Perspektywy na przyszłość

Natalia jest optymistką, jeśli chodzi o przyszłość kultury romskiej. Nawet w kwestii języka romskiego, który według niektórych jest zagrożony, zachowuje optymizm.

Natalia Gancarz to postać nietuzinkowa – łącząca pasję badawczą z empatią, dystans naukowy z zaangażowaniem, szacunek dla tradycji z otwartością na zmiany. Jej praca w Muzeum Ziemi Tarnowskiej, projekty takie jak „Na bister!” czy Tabor Pamięci Romów stanowią cenny wkład w zachowanie dziedzictwa kulturowego mniejszości romskiej i budowanie pomostów między różnymi społecznościami.

Jak sama mówi na zakończenie naszej rozmowy: – Tradycja obroni się sama! Ten wywiad powstał na podstawie rozmowy przeprowadzonej przez Marka Isztoka z Natalią Gancarz w Muzeum Ziemi Tarnowskiej. Muzeum Etnograficzne w Tar-

SPOŁECZEŃSTWO

nowie prezentuje pierwszą na świecie stałą ekspozycję poświęconą historii i kulturze Romów, otwartą w 1990 roku.

Pilica/Złożenie. Mogiła wojenna Romów zamordowanych przez niemieckich okupantów w 1942 roku.

Pomnik w Szczurowej wzniesiony dla upamiętnienia romskiej Zagłady.

Grób na cmentarzu parafialnym w Szczurowej, na miejscu egzekucji Romów.

Dorota Nowak-Baranowska

Romowie w Burgenlandzie – wczoraj i dziś

Lekko falujące wzgórza, rozległe winnice i idylliczne jeziora zapraszają do relaksu i zabawy. Tradycyjne festiwale i gościnność tworzą ciepłą, przyjazną atmosferę. Tutaj nowoczesność płynnie przeplata się z tradycją... W takich między innymi słowach reklamuje się Burgenland, najmłodszy Kraj Związkowy Austrii¹, na jednym z popularnych portali turystycznych. Faktycznie, trudno nie zgodzić się z tą idylliczną, pastoralną narracją, której wiernej ilustrację mam okazję podziwiać z okien samochodu, nieśpiesznie sunącego malowniczą, krętą drogą wśród winorośli i pól rzepaku. Jest akurat 2 sierpnia 2025 roku.

Kulturowa układanka, w której brakuje kilku elementów

Wspomniany portal promujący Austrię zachwala również niekwestionowane walory kulturowe Burgenlandu, co zresztą na pewno przesądziło o wpisaniu go na Listę Światowego Dziedzictwa Przyrodniczego i Kulturowego UNESCO w 2001 r. Jego tożsamość od wieków kształtowała się na styku kultur: niemieckiej, węgierskiej, chorwackiej, słowiańskiej i żydowskiej. Dziś ta etniczna mozaika to jeden ze znaków rozpoznawczych regionu. Wie o tym choćby Wikipedia, która ważniejsze nazwy miejscowości przytacza w kilku językach: chorwackim, bułgarskim, czasem słoweńskim i romani, np. Oberwart (węg. Felsőőr, burg.-chorw. Gornja Borta, rom. Erba).

W średniowieczu dzisiejszy Burgenland należał głównie do Królestwa Węgier – wtedy przebiegała granica między światem madziarskim a germańskim. Od XI wieku powstawały tu liczne warownie, fortece i zamki, stąd zresztą wzięła się nazwa landu, dosłownie „Kraj zamków” (dziś żaden z nich już nie istnieje). Oprócz osadników austriackich, pojawili się tu także po wojnach z

¹ Po I wojnie światowej ludność o austriackiej świadomości narodowej, zamieszkująca tereny ówczesnych Węgier, podjęła decyzję o przyłączeniu się do Republiki Austrii w wyniku traktatu w Trianon w 1921 r.

Turkami Chorwaci, a wreszcie Słowianie zachodni, tzw. Serbołużyczanie. W czasach nowożytnych pojawiła się też, stopniowo zyskująca na znaczeniu, społeczność żydowska. Nie jest przypadkiem, że właśnie tu znajdowało się tzw. Siedem wspólnot żydowskich (niem. Sieben-Gemeinden), czyli ośrodki judaizmu aszkenazyjskiego, które miały duże znaczenie w kulturze żydowskiej Europy Środkowej aż do II wojny światowej.

W okresie międzywojennym, a potem w wyniku II wojny światowej, odwieczna mozaika kulturowa uległa gwałtownemu uszczupleniu na skutek lubońskich działań nazistów i postępującej germanizacji.

Dziś w Burgenlandzie obecne są niektóre mniejszości narodowe – głównie Chorwaci i Węgrzy, których jest blisko kilkadziesiąt tysięcy. Po wejściu Austrii do Unii Europejskiej w 1995 r., Burgenland stał się także regionem pogranicza otwartego na współpracę z Węgrami i Słowacją. To ponownie wzmocniło jego charakter jako przestrzeni przenikania się różnych kultur.

Romowie byli obecni na tych terenach już od XV wieku. Dziś jest to mała, ale aktywna społeczność, która zresztą, w przeciwieństwie do społeczności żydowskiej, zdołała się jakoś odbudować po Zagładzie. Ich w zasadzie nieprzerwana obecność w Burgenlandzie, była jednak naznaczona wieloma incydentami i wydarzeniami, które nie ułatwiały im życia.

Już w XVIII wieku Habsburgowie wprowadzili na ziemiach węgierskich szeroko zakrojony program przymusowego osiedlania i asymilacji. W 1725 r. cesarz Karol VI stwierdził podobno, że „Włóczyący się Cyganie napadają hordami na austriackie księstwa” i w związku z tym nakazał stracenie wszystkich mężczyzn, a kobietom i dzieciom poniżej 18 lat nakazał obcięcie jednego ucha. Pod groźbą surowych kar urzędy miały odgórny zakaz tolerowania Romów, zwłaszcza w pobliżu wsi lub targów. Arcyksiężna Maria Teresa, a potem cesarz Józef II starali się ich spisywać, zmuszać do osiedlenia i narzucać obowiązki pracy. Zabroniono używania języka romani, zawierania małżeństw wewnątrz grupy i zmiany nazwisk. W ramach przesiedleń dzieci Romów były co dwa lata rozdzielane do sąsiednich miejscowości dla łatwiejszej kontroli. Próby odzyskiwania dzieci doprowadziły do trwałego stereotypu, jakoby Romowie „kradli dzieci”.

XX wiek i początki prześladowań na szeroką skalę

Po przyłączeniu regionu do Austrii, pojawiły się specjalne regulacje wobec „Cyganów”. W 1922 r. Burgenland wprowadził dodatkowe przepisy ograniczające przemieszczanie się Romów, zaczęto tworzyć rejestry przedstawicieli mniejszości i pobierać odciski palców. W okresie międzywojennym większość szkół stała się prywatna, a wysokie czesne dla wielu rodzin romskich było przeszkodą nie do pokonania. Zaczęły więc powstawać szkoły specjalne, dedykowane romskim dzieciom, ale z okrojonym programem nauczania i nauczycielami odnoszącymi się do swoich podopiecznych w sposób lekceważący.

Zigeunerschulen były więc nie tylko chybionym pomysłem, ale wręcz kolejną cegiełką składającą się na ponure, wszechobecne widmo dyskryminacji. Na początku lat 30. w Oberwart odbyła się „Zigeunerkonferenz” (konferencja „w sprawie problemu cygańskiego”), na której lokalni urzędnicy proponowali np. absurdalny pomysł polegający na odległych deportacjach na „klimatycznie odpowiednie wyspy na Oceanie Spokojnym, gdzie mogliby [Cyganie] żyć bez szkody dla cywilizacji białej rasy” oraz sterylizacje Romów czy odbieranie obywatelstwa „wszystkim wędrującym i niepracującym”. Była to dopiero zapowiedź jeszcze ostrzejszych działań aparatu państwa. Jak wiemy, prawdziwa Zagłada miała dopiero nadejść.

Grunt to ideologia

Systemowa eksterminacja karmi się makiawelicznie skonstruowaną pseudofilozofią, której rolą jest wiarygodne uzasadnienie choćby najbardziej brutalnych kroków. W swoim artykule² „Nationalsozialistische Zigeunerpolitik im regionalen Kontext (Burgenland/Steiermark)” Ursula Mindler-Steiner, przedstawiając szczegółową analizę prześladowań Romów (w źródłach określanych pejoratywnie jako „Zigeuner”) w Burgenlandzie i Styrii od XIX wieku aż do czasów narodowego socjalizmu, zwraca uwagę na problem używania terminu „Zigeuner”, który był konstruktem czysto administracyjnym i w swej wymowie głęboko rasistowskim. Daleko mu było do realnej kategorii etnicznej. Zgrabnie ukuta terminologia tylko napędzała całą maszynę dyskryminacji, dodatkowo utrwalaną poprzez głoszone na urzędowych zebraniach hasła w rodzaju „walka z plagą cygańską”.

W marcu 1938 r., po Anschlussie który zresztą był rezultatem przeprowadzonego referendum (z którego Romowie zostali wykluczeni), represje przyspieszyły, a jednym z inspiratorów lokalnej polityki dyskryminacji i wykluczenia był Tobias Portschy, pierwszy gubernator Burgenlandu (zresztą mianowany na to stanowisko przez Adolfa Hitlera). W wydanej przez siebie broszurze „Die Zigeunerfrage” postulował on sterylizację, pracę przymusową i deportację³, najlepiej do jednej z niemieckich kolonii zamorskich. Jego rozwiązania na gruncie lokalnym (np. zakaz chodzenia do szkoły czy praca przymusowa przy budowie dróg), były później skwapliwie kopiowane w innych regionach Rzeszy.

Portschy w swojej retoryce idealnie wpasował się w nazistowską narrację, którą dziś określilibyśmy też jako mowę nienawiści. Romów określał jako „nomadische Schmarotzerrasse” („wędrowną, pasożytniczą rasę”), która rzekomo zagraża ludności miejscowej z powodu licznych chorób zakaźnych i żyje wyłącznie z żebrania i kradzieży. Innym, stosowanym przez niego epitetem, jest „Fremdkörper”, czyli „ciało obce”. Oczywiście, chodziło o obcy element zanieczyszczający „aryjski krwiobieg”.

Stąd też wziął się zakaz zawierania małżeństw między „Zigeunerami”, a osobami „rasy aryjskiej, niemieckiej krwi”. Stopniowo też następują liczne

² <https://unipub.uni-graz.at/obvugroa/content/titleinfo/1566293/full.pdf>, dostęp z 25/08/2025.

³ https://de.wikipedia.org/wiki/Tobias_Portschy, dostęp z 26/08/2025.

ograniczenia prawne, takie jak utrudnianie dostępu do służby zdrowia, zakaz korzystania z transportu publicznego, wykonywania muzyki czy używania określonych przedmiotów codziennego użytku.

Broszura stworzona jeszcze przed wybuchem II wojny światowej była jasno inspirowana norymberskimi ustawami rasowymi, których zadaniem było ideologiczne uzasadnienie działań podejmowanych przez Trzecią Rzeszę. W ten sposób burgenlandzka ustawa stała się katalizatorem prześladowań ludności romskiej, jeszcze na długie miesiące przed masową eksterminacją.

W 1940 r. założono największy Zigeunerlager w Austrii – Lackenbach (1940–1945). Przewinęło się przez niego ponad 4 tysiące ludzi, jako że był to punkt zborny przed ostateczną deportacją m.in. do getta Litzmannstadt (w Łodzi) i obozów Chełmno oraz Auschwitz-Birkenau (do tzw. Zigeunerfamilienlager). W listopadzie 1941 r. kilka tysięcy Romów deportowano pięcioma transportami z Burgenlandu do tzw. Zigeunerlager w Łodzi. Wielu z nich zmarło w ciągu kilku tygodni wskutek chorób (głównie tyfusu) i głodu, resztę na początku 1942 r. przewieziono do obozu zagłady w Chełmnie i zamordowano. Potem pozostałych Romów deportowano do obozu w Auschwitz. Z około 7 tysięcy Romów burgenlandzkich przeżyło tylko około czterystu.

Po wojnie Romowie byli nadal dyskryminowani. Długo nie mieli prawa do powojennych odszkodowań, nie obejmował ich specjalny program dla ofiar nazizmu, tzw. Opferfürsorge. Skala zbrodni wojennych była niewyobrażalna – ponad 90% ludności zginęło w komorach gazowych, w wyniku chorób, głodu, pracy przymusowej i pseudomedycznych eksperymentów. Przedwojenne osady w dużej mierze nie zostały odbudowane co sprawiło, że rodziny ofiar rzadziej wracały do rodzinnego Burgenlandu. Większość z nich osiedliła się w Wiedniu.

Mri Historija – Lebensgeschichten burgenländischer Roma⁴

Niektóre z ludzkich historii zostały ocalone od zapomnienia dzięki projektowi o charakterze archiwalno-dokumentacyjnym, zaprezentowanym w formie specjalnej edycji magazynu dROMa. Publikacja miała miejsce w latach 2010-2011, a same wywiady zostały nagrane 2-3 lata wcześniej. Do projektu zaproszono świadków i świadkinie w różnym wieku z całego Burgenlandu. Niektóre wywiady przeprowadzono w j. romanes (w dialekcie Burgenland-Roma), a następnie opublikowano w formie dwujęzycznej.

Jedna z historii pochodzi od Adolfa „Dolfiego” Papai, muzyka i świadka prześladowań. Urodził się w 1931 roku w Langental (powiat Oberpullendorf) jako jedno z czworga dzieci. Adolf swoją szkolną edukację skończył zaledwie po półtora roku z powodu wprowadzonego w 1938 r. zakazu edukacji dla Romów. Jego nauczyciel, pan Gyöngyes, potajemnie kontynuował naucza-

⁴ https://www.erinnern.at/bundeslaender/burgenland/unterrichtsmaterial/lebensgeschichten-burgenlaendischer-rome-2013-mri-historija?utm_source=chatgpt.com, dostęp z 26/08/2025.

nie wspierając romskie dzieci. Mimo ograniczonego dostępu do formalnej edukacji i słowa pisanego, Papai opanował wiele języków – mówił po romani, chorwacku, niemiecku, węgiersku i w innych językach słowiańskich.

W 1941 r. został wraz z rodziną wywieziony do obozu w Lackenbach. Tam, jako dziecko, doświadczył szeregu okrucieństw, między innymi na jego oczach zabito jego ukochanego psa. W 1943 r. cudem udało mu się uciec i znaleźć pracę u myśliwego na zamku Nebersdorf, gdzie przebywał do 1949 r. W 1951 r. ożenił się i miał troje dzieci. Był muzykiem – grał na kontrabasie i założył zespół „Große Horvath-Geza-Kapelle”, kontynuując muzyczne dziedzictwo swojej społeczności.

W wywiadach wypowiada się też Koloman Baranyai który podkreśla, że on i jego rodzina uratowali się tylko dzięki sąsiadom (nie-Romom), którzy ostrzegali ich przed planowaną deportacją i pomogli im uciec. Jest też historia Franza Baranyai, policjanta z Grazu, który co prawda nigdy nie identyfikował się jako Rom, ale taki dostał wpis w kartotece (zapewne ze względu na swoich dalekich przodków). Zginął w Auschwitz w 1943 r. Jego historia jest dobitnym przykładem na to, że ideologia czystek rasowych była równie nieludzka, co arbitralna, a nierzadko o losie ludzi decydowały etykiety narzucone przez państwo i administrację. Paradoksem jest, że Baranyai, który sam uważał się za lojalnego Austriaka i służył w policji, został zniszczony przez aparat państwowy, który poniekąd sam tworzył i w który wierzył.

Z kolei niejaki Gendarm Ernst Chwojka i jego żona Marie zostali po wojnie oskarżeni o udział w pobiciu i doprowadzeniu Roma Franza Karoly'ego do aresztu. Skończyło się to jednak zaledwie 6-miesięczną odsiadką dla Ernsta Chwojki, mimo wiarygodnych zeznań wielu świadków.

Na koniec nie sposób nie wspomnieć o zmarłym w 2016 r. romskim działaczu Rudolfie Sarközim. Jako ocalały z Holocaustu (urodził się 11 listopada 1944 r. w obozie internowania Romów i Sinti w Lackenbach), był pomysłodawcą licznych pomników i tablic pamiątkowych, m.in. w Lackenbach, Mauthausen i Auschwitz, upamiętniających zamordowanych Romów i Sinti. To głównie dzięki jego staraniom w 1993 r. mniejszość romska została oficjalnie szóstą uznaną grupą etniczną w Austrii. Status ten dotyczy autochtonicznych grup Burgenland Roma, Sinti, Lovara.

Mniejszość romska w Burgenlandzie w XXI wieku

Romska obecność w tym transgranicznym landzie nieprzerwanie trwa. W 1989 r. powstaje pierwsze stowarzyszenie romskie w Austrii Verein Roma Oberwart, a dwa lata później Romano Centro w Wiedniu. W 1999 r. w Oberwarcie założono centrum edukacji dorosłych, czyli Roma Volkshochschule Burgenland, a dialekt Burgenland Romani wpisano na Listę Krajowego Dziedzictwa Niematerialnego UNESCO w 2011 r.

Od lat 90. trwa też program rewitalizacji i kodyfikacji (m.in. Roman Project na Uniwersytecie w Grazu) języka romani w burgenlandzkich gminach,

w których jest obecna mniejszość romska. Dziś szacuje się ją na około 2,5–5 tysięcy osób (grupa Burgenland Roma).

Burgenland A.D. 2025

„Pewnego dnia wsadzili nas do transportu i przybyliśmy do Auschwitz. Tam zagonili nas na rampę, gdzie wytatuowano nam numery. Każdemu z nas. Ja dostałem 57 40 z literą „Z”, co oznaczało Cygan – nr 57 40. Auschwitz było tym strasliwym, odrażającym piekłem (...). Można powiedzieć, że każdej minuty, gdy tam byliśmy, groziła nam śmierć⁵”.

Tymi słowami autorstwa Johanna Mongo Stojka, ocalałego z Auschwitz austriackiego Roma, otwiera się strona internetowa poświęcona Dniu Pamięci o Zagładzie Romów i Sinti. Po tym wyznaniu następuje szczegółowy harmonogram obchodów uroczystości upamiętnienia Porajmos, zarówno w Burgenlandzie, jak i w całej Austrii. Uroczystości mają na celu nie tylko zachowanie pamięci o zamordowanych Romach, Romniach, Sinti i Sintizze, ale też wyrażenie sprzeciwu wobec wszelkich form rasizmu i dyskryminacji. Dalej czytamy, że zaplanowane wydarzenia z jednej strony mają upamiętniać niewyobrażalne cierpienia, jakie spotkały Romów i Sinti w czasach narodowego socjalizmu, a jednocześnie mają za zadanie wzmacniać dyskurs inkluzywności wokół badań nad mniejszościami etnicznymi.

Drugi prezydent Rady Narodowej i przewodniczący Rady Powierniczej Funduszu Narodowego Peter Haubner, a także dyrektorki zarządzające Funduszem Narodowym Hannah Lessing i Judith Pfeffer podkreślają, że utworzenie tego miejsca pamięci stanowi kolejny akt uznania oraz wyraz historycznej odpowiedzialności wobec ofiar.

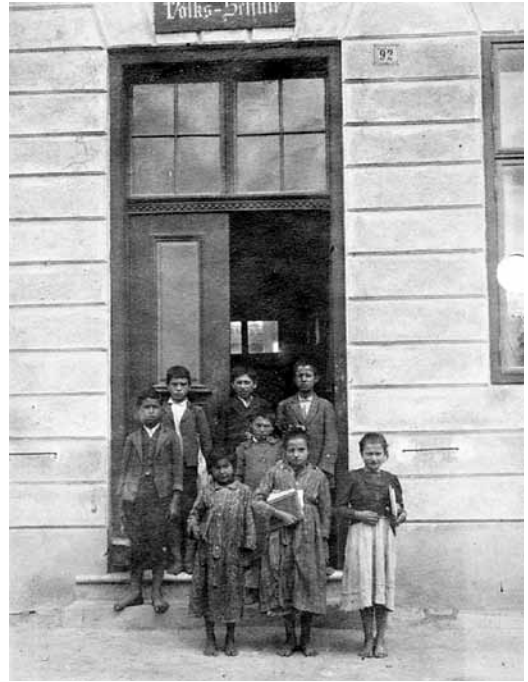
Klamra się zamyka, czyli zamiast epilogu

Po ponurym okresie dziejowym, jakim niewątpliwie były lata 40. w Europie, ludzka psychika podświadomie oczekuje na jakieś szczęśliwe zakończenie. Podskórnie domagamy się, jeśli nie zemsty, to przynajmniej zadośćuczynienia, magicznego zwrotu akcji i odwrócenia się tragicznego losu. Tymczasem rzeczywistość jest mniej czarno-biała od myślenia życzeniowego. 4 lutego 1995 r. w Oberwarcie od bomby-pułapki zginęło czterech Romów: Peter Sarközi, Josef Simon, Karl Horvath i Erwin Horvath. Sprawcą serii zamachów był niejaki Franz Fuchs, skrajnie prawicowy terrorysta o rasistowskich poglądach. Był to najcięższy zbrodniczy atak na tle rasowym w Austrii od czasów II wojny. Pod wzniesionym po zamachu pomnikiem ofiar odbywają się coroczne uroczystości.

5 <https://www.nationalfonds.org/announcement/holocaust-memorial-day-for-sinti-and-roma-2025>, tłum. DNB.

Najważniejsze miejsca pamięci w Burgenlandzie

1. Lackenbach – obóz internowania i pracy przymusowej Romów (1940–1945), węzeł deportacyjny do Łodzi/Chelмна/Auschwitz.

2. Oberwart – najliczniejszy ośrodek romski sprzed 1938 r., miejsce zamachu z 1995 r., dziś siedziba stowarzyszenia szkoły.

3. Unterwart / Siget in der Wart – tradycyjne „romane thana” (miejsca osad); dziś ważna część krajobrazu kulturowego regionu Oberwart.

4. Oberpullendorf – jeden z dzisiejszych obszarów osadnictwa autochtonicznych Romów.

5. „Roman Project”
czyli badania nad kodyfikacją języka Roman(es)
Burgenland Uniwersytetu w Grazu.

Bibliografia:

Gerhard Baumgartner, Die Burgenland-Roma und der nationalsozialistische Völkermord. Eisenstadt: Burgenländisches Landesarchiv, 2003.

US Holocaust Memorial Museum, „Lackenbach” – baza hasel o obozach dla Romów, dostęp: encyclopedia.ushmm.org

<https://www.nationalfonds.org/announcement/holocaust-memorial-day-for-sinti-and-roma-2025>

file:///C:/Users/jfran/Downloads/pa_2024_07_Roma_druck_NEU.pdf

<https://minorityrights.org/about-us/>

<https://encyclopedia.ushmm.org/pl>

<https://webtourist.vacations/location/austria/burgenland/siget-in-der-wart/>

<https://share.google/ARBMQXrGw7JNFvqrC>

<https://www.romarchive.eu/en/>

<https://fuen.org/unesco.at>

volksgruppenv1.orf.at

<https://www.errc.org/>

https://de.wikipedia.org/wiki/Tobias_Portschy

<https://de.wikipedia.org/wiki/Burgenlandroma>

Marek Isztok

Deklaracje a rzeczywistość

Analiza implementacji Karty Praw Podstawowych Unii Europejskiej wobec mniejszości romskiej: Studium metodyczne i analityczne

Karta Praw Podstawowych Unii Europejskiej, proklamowana w 2000 roku i uzyskująca moc prawną wraz z Traktatem z Lizbony w 2009 roku, stanowi fundament ochrony praw człowieka w przestrzeni prawnej UE[1]. Analiza jej zastosowania wobec mniejszości romskiej ujawnia jednak znaczące rozbieżności między deklarowanymi prawami, a rzeczywistą implementacją, wskazując na systemowe niepowodzenia w ochronie podstawowych wolności największej mniejszości etnicznej Europy[2][3].

Społeczność romska, licząca około 6 milionów osób w Unii Europejskiej, nadal doświadcza „szeroko rozpowszechnionej dyskryminacji rządowej i społecznej, wykluczenia społecznego i nękania” pomimo obowiązywania Karty[4]. Niniejsza analiza, oparta na danych Agencji Praw Podstawowych UE, orzecznictwie sądowym oraz raportach organizacji międzynarodowych, przedstawia kompleksową ocenę stanu implementacji poszczególnych artykułów Karty w kontekście społeczności romskiej.

Metodologia analizy

Kompleksowa analiza implementacji Karty Praw Podstawowych wobec mniejszości romskiej wymaga zastosowania zintegrowanego podejścia metodologicznego, łączącego analizę normatywną, empiryczną i porównawczą[5]. Ocena skuteczności implementacji opiera się na czterech kluczowych kryteriach: dostępności praw, zasadzie niedyskryminacji, skuteczności ochrony prawnej oraz mechanizmach monitorowania i ewaluacji[6][7].

Badanie wykorzystuje dane ilościowe z najnowszego badania FRA z 2021 roku, które objęło prawie 8500 wywiadów z przedstawicielami społeczności romskich w 10 państwach członkowskich UE[8]. Analiza orzecznictwa obejmuje 20 kluczowych orzeczeń Europejskiego Trybunału Praw Człowieka, dotyczących Romów oraz decyzje Europejskiego Komitetu Praw Społecznych[9][10][11].

Analiza kluczowych artykułów Karty w kontekście społeczności romskiej

Artykuł 1 - Godność człowieka: Podstawa wszystkich praw

Artykuł 1 Karty, proklamujący, że „godność człowieka jest nienaruszalna”, stanowi fundament dla wszystkich pozostałych praw podstawowych[1]. W kontekście społeczności romskiej, naruszenia tego fundamentalnego prawa manifestują się przede wszystkim przez praktyki przymusowych wysiedleń oraz systemową segregację[12][13].

Praktyki przymusowych wysiedleń, udokumentowane przez Amnesty International i European Roma Rights Centre, stanowią bezpośrednie naruszenie godności ludzkiej[14][15]. Włochy zostały upomniane przez Europejski Komitet Praw Społecznych za systematyczne naruszanie Europejskiej Karty Społecznej w związku z dyskryminacyjną polityką mieszkaniową wobec Romów[10][11]. Komitet stwierdził, że przymusowe wysiedlenia pozostają „bieżącą praktyką”, a władze nie zapewniają adekwatnego alternatywnego zakwaterowania[11].

Artykuł 14 - Prawo do nauki: Segregacja edukacyjna jako systemowy problem

Artykuł 14 Karty gwarantuje „prawo do nauki i dostępu do kształcenia zawodowego i ustawicznego”[1]. Jednak w przypadku dzieci romskich, realizacja tego prawa napotyka na fundamentalne bariery w postaci segregacji edukacyjnej i dyskryminacji[16][17].

Dane FRA wskazują, że 68% dzieci romskich przedwcześnie kończy edukację, podczas gdy tylko 18% przechodzi do wyższego poziomu edukacji[8]. W Bułgarii aż 60% dzieci romskich uczęszcza do szkół segregowanych, natomiast w Czechach 30% dzieci romskich umieszczanych jest w szkołach specjalnych, mimo że stanowią one jedynie 5% populacji uczniowskiej[4][18].

Przełomowe orzeczenie Europejskiego Trybunału Praw Człowieka w sprawie D.H. i inni przeciwko Czechom ustaliło, że segregacja dzieci romskich w szkołach specjalnych stanowi formę bezprawnej dyskryminacji, naruszającej podstawowe prawa człowieka[16]. Najbardziej aktualne orzeczenie w sprawie Szolcsán przeciwko Węgrom z 2023 roku nakazało rządowi węgierskiemu desegregację szkoły podstawowej Jókai Mór oraz wypłacenie odszkodowania w wysokości 7000 euro[9][17].

Artykuł 21 - Niedyskryminacja: Najslabiej implementowany przepis

Artykuł 21 Karty zakazuje „wszelkiej dyskryminacji, w szczególności ze względu na płeć, rasę, kolor skóry, pochodzenie etniczne lub społeczne”[1]. W przeciwieństwie do artykułu 14 Europejskiej Konwencji Praw Człowieka, artykuł 21 stanowi samodzielne prawo do niedyskryminacji[19][20].

Pomimo tego silnego, prawnego fundamentu, społeczność romska nadal doświadcza „masowej dyskryminacji” we wszystkich sferach życia[3][21]. Antyromskość, definiowana jako specyficzny rasizm skierowany przeciwko Romom, Sinti, Podróżnikom i innym grupom stygmatyzowanym jako „Cyganie” w wyobraźni publicznej, pozostaje głęboko zakorzeniona w strukturach społecznych i instytucjonalnych[21].

Artykuł 34 - Zabezpieczenie społeczne: Wykluczenie z systemów opieki

Artykuł 34 Karty uznaje i szanuje „prawo do świadczeń z zabezpieczenia społecznego oraz do usług społecznych”[1]. Jednak 80% Romów pozostaje zagrożonych ubóstwem w porównaniu ze średnią unijną wynoszącą 17%, przy czym nie nastąpiła żadna poprawa w porównaniu z badaniem z 2016 roku[8][22].

Wykluczenie z systemów zabezpieczenia społecznego wynika z kombinacji barier administracyjnych, braku dokumentacji oraz bezpośredniej dyskryminacji[23][24]. W niektórych państwach członkowskich, Romowie nie mogą uzyskać obywatelstwa i dokumentów osobistych, wymaganych do ubezpieczenia społecznego, opieki zdrowotnej i innych świadczeń[3].

Artykuł 35 - Ochrona zdrowia: Segregacja i dyskryminacja w służbie zdrowia

Artykuł 35 Karty gwarantuje „prawo dostępu do profilaktycznej opieki zdrowotnej i prawo do korzystania z leczenia”[1]. W praktyce, Romowie doświadczają znaczących dysproporcji zdrowotnych, żyjąc średnio 9-11 lat krócej niż ogólna populacja[8].

Dyskryminacja w dostępie do opieki zdrowotnej przejawia się w segregacji kobiet romskich w oddziałach porodowych, gorszej jakości leczenia oraz przypadkach przymusowych sterylizacji kobiet romskich w Słowacji i Czechach, udokumentowanych przez European Roma Rights Centre[25][26]. Bariery strukturalne obejmują dysproporcjonalną liczbę Romów wykluczonych z ubezpieczenia zdrowotnego oraz znaczną liczbę Romów mieszkających w osiedlach nieobsługiwanych przez lekarzy rodzinnych[25].

Artykuł 39 - Prawo głosowania: Wykluczenie z procesów demokratycznych

Artykuł 39 Karty gwarantuje każdemu obywatelowi UE „prawo głosowania i kandydowania w wyborach do Parlamentu Europejskiego”[1]. Jednak uczestnictwo polityczne Romów pozostaje na niskim poziomie, szczególnie w państwach Europy Zachodniej[23][24].

Główne bariery w realizacji praw wyborczych obejmują brak dokumentów tożsamości wymaganych do rejestracji wyborców, rejestrację na komisjach wyborczych oddalonych od miejsca zamieszkania oraz wpływ dyskryminacji i antyromskości na partycypację polityczną[23]. Dane wskazują na znaczne różnice regionalne - podczas gdy w Bułgarii, Grecji, na Słowacji i na Węgrzech ponad 70% respondentów romskich deklarowało udział w wyborach, we Francji jedynie 9% głosowało w ostatnich wyborach krajowych[23].

Analiza ilościowa luki implementacyjnej

Systematyczna ocena implementacji kluczowych artykułów Karty wobec społeczności romskiej ujawnia dramatyczną lukę między deklarowanymi prawami, a rzeczywistą ochroną prawną. W sześciu kluczowych obszarach - edukacji, zatrudnieniu, mieszkalnictwie, zdrowiu, niedyskryminacji i uczestnictwie politycznym - średni poziom naruszenia praw wynosi 8,8 na skali 10-punktowej, podczas gdy średnia skuteczność ochrony prawnej osiąga jedynie 1,8 punktu[8][22].

Największą lukę implementacyjną (9 punktów) obserwuje się w obszarze niedyskryminacji objętym artykułem 21, gdzie przy maksymalnym poziomie naruszenia praw, skuteczność ochrony prawnej jest najniższa[21][19]. Edukacja i mieszkalnictwo wykazują lukę 7 punktów każde, co odzwierciedla systemową naturę segregacji edukacyjnej i mieszkaniowej[9][10][18].

Stan implementacji strategii UE dla Romów

Strategiczny Plan UE dla Romów 2020-2030 ustanowił ambitniejsze, mierzalne cele skupiające się na inkluzji, zwalczaniu antyromskości i negatywnych skutkach COVID-19[27][28]. Poprzedni framework UE 2011-2020 miał „ograniczony pozytywny wpływ” na warunki życia Romów, a „niezwykle wysokie poziomy ubóstwa, dyskryminacji, nierównego dostępu do edukacji, zatrudnienia, zdrowia czy możliwości mieszkaniowych” nadal stanowią zbyt szeroką lukę nierówności[27][28].

Nowa strategia koncentruje się na trzech horyzontalnych celach: skutecznej równości, znaczącym uczestnictwie Romów oraz włączeniu społeczno-ekonomicznym w walce z utrzymującymi się wskaźnikami ubóstwa[29][30]. Europejska Komisja zaleca wykorzystanie funduszy strukturalnych ESF+ i ERDF do wspierania i dodawania wartości polityk państw członkowskich na rzecz równości dla populacji romskiej[27][7].

Orzecznictwo sądowe i jego wpływ na implementację

Orzecznictwo Europejskiego Trybunału Praw Człowieka odegrało kluczową rolę w definiowaniu standardów ochrony praw Romów w kontekście Karty Praw Podstawowych[9][16][17]. Do 2010 roku Trybunał wydał 20 orzeczeń dotyczących stylu życia Romów, prawa do domu, złego traktowania przez policję i umieszczania dzieci w szkołach specjalnych[31].

Przełomowe orzeczenie w sprawie D.H. i inni przeciwko Czechom ustaliło precedens prawny stwierdzając, że dyskryminacja rasowa nie ma miejsca w XXI-wiecznej Europie[16]. Najnowsze orzeczenie w sprawie Szolcsán przeciwko Węgrom z 2023 roku jest wyjątkowe pod dwoma względami: po pierwsze, jest pierwszą sprawą rozważającą rzekomą dyskryminację dotyczącą przeniesienia do zintegrowanej szkoły jako konkretnego środka zaradczego dla osoby cierpiącej z powodu dyskryminacyjnej edukacji; po drugie, zajmuje silne stanowisko w sprawie środków przewidzianych w artykule 46 stwierdzając, że Węgry muszą opracować politykę „przeciwko segregacji w edukacji i podjąć kroki w celu jej wyeliminowania”[17].

Europejski Komitet Praw Społecznych również wydał szereg znaczących decyzji, w tym jednomyślną decyzję przeciwko Włochom w 2024 roku za systematyczne naruszanie Europejskiej Karty Społecznej w odniesieniu do sytuacji mieszkaniowej społeczności romskich[10][11]. Komitet stwierdził, że przymusowe wysiedlenia pozostają „bieżącą praktyką”, a Włochy nie przyjęły ram prawnych, zapewniających środki zaradcze w przypadku ich wystąpienia[11].

Bariery strukturalne w implementacji

Implementacja Karty Praw Podstawowych wobec społeczności romskiej napotyka na głęboko zakorzenione bariery strukturalne, które wykraczają poza formalne ramy prawne[21][5]. Antyromskość jako specyficzna forma rasizmu, jest „nie tylko szeroko rozpowszechniona, ale także głęboko zakorzeniona w postawach społecznych i kulturowych oraz instytucjach”[21].

Segregacja mieszkaniowa stanowi jedną z najważniejszych barier strukturalnych, powodując wykluczenie Romów z programów mieszkań socjalnych i zmuszając miliony do życia w nieformalnych osiedlach, często bez dostępu do elektryczności, bieżącej wody i nawet

minimalnego stopnia bezpieczeństwa zamieszkania[14]. Dyskryminacja na rynku pracy utrudnia Romom wynajmowanie mieszkań, a wykluczenie administracyjne przez brak dokumentów tożsamości lub pozwoleń na pobyt, dodatkowo komplikuje dostęp do podstawowych usług[3][4].

Monitoring i ewaluacja implementacji

Monitoring implementacji Karty Praw Podstawowych wobec społeczności romskiej został znacząco wzmocniony przez inicjatywy takie jak Roma Civil Monitor, projekt pilotażowy, realizowany przez około 90 organizacji pozarządowych z 27 państw członkowskich[32][33]. Pierwszy cykl raportów z 2022 roku oceniał jakość nowych krajowych ram strategicznych dla Romów, opracowanych przez państwa członkowskie UE, podczas gdy drugi cykl z 2025 roku koncentruje się na ocenie implementacji tych strategii na poziomie lokalnym[33].

Agencja Praw Podstawowych UE odgrywa kluczową rolę jako „siła napędowa” polityk związanych z Romami, koordynując portfel wskaźników i przeprowadzając regularne badania sytuacji Romów w Europie[34][8]. Najnowsze badanie FRA z 2021 roku, obejmujące prawie 8500 wywiadów bezpośrednich z Romami w 10 państwach europejskich, dostarcza unikalnych danych, niedostępnych w europejskich badaniach populacji ogólnej[8].

Wykorzystanie funduszy UE i zgodność z Kartą

Projekty finansowane z funduszy UE mają obowiązek przestrzegania wymogów prawnych, w szczególności Karty Praw Podstawowych[35]. Jednak w ostatnich latach organizacje pozarządowe ujawniły szereg projektów finansowanych z funduszy UE, w których naruszano prawa podstawowe grup w sytuacji wrażliwej, w tym Romów, poprzez dyskryminujące traktowanie, wzmocnioną segregację edukacyjną i mieszkaniową oraz instytucjonalizację[35].

Projekt FURI (EU Funds for Fundamental Rights) ma na celu wzmocnienie zdolności odpowiednich interesariuszy na poziomie UE i krajowym w sześciu państwach członkowskich (Bułgaria, Czechy, Węgry, Grecja, Polska, Rumunia) do podnoszenia świadomości na temat stosowania Karty w finansowaniu UE, monitorowania implementacji Karty oraz zapewnienia zgodności finansowania UE z Kartą[35].

Wyzwania implementacyjne na poziomie krajowym

Ocena implementacji Strategicznych Ram UE dla Romów oraz Zalecenia Rady w sprawie skutecznych środków integracji Romów w państwach członkowskich ujawnia znaczące wyzwania na poziomie krajowym[6][7]. Pomimo że instrumenty prawne, polityczne i finansowe na poziomie europejskim zostały wprowadzone, a państwa członkowskie ustanowiły struktury koordynacyjne i wprowadziły ukierunkowane i ogólne środki, wysiłki te nie mogły zapobiec dalszemu pogorszeniu warunków życia Romów i powszechnej wrogości społeczeństw większościowych[7].

Identyfikowano poważne wąskie gardła w zwalczaniu dyskryminacji antyromskiej, szczególnie segregacji mieszkaniowej i edukacyjnej oraz zapobieganiu przymusowym wysiedleniom[7]. Zapewnienie trwałego zaangażowania lokalnego i implementacji nadal wymaga rozwiązania, a współpraca ze społeczeństwem obywatelskim i zaangażowanie sektora prywatnego w implementację pozostają niewystarczające[7].

Rekomendacje dla wzmocnienia implementacji

Na podstawie przeprowadzonej analizy można sformułować szereg rekomendacji, mających na celu wzmocnienie implementacji Karty Praw Podstawowych wobec społeczności romskiej. Państwa członkowskie powinny zapewnić polityczne ponowne zobowiązanie do integracji Romów, aby instrumenty prawne, polityczne i finansowe były w pełni wykorzystywane do przynoszenia namacalnych rezultatów w terenie[7].

Kluczowe znaczenie ma implementacja na poziomie lokalnym, wymagająca wzmocnienia mechanizmów monitorowania oraz rozwoju systemów wczesnego ostrzegania o naruszeniach praw podstawowych[5]. Zwiększenie świadomości o prawach wśród społeczności romskiej oraz wzmocnienie partycypacji Romów w procesach projektowania, implementacji i monitorowania polityk, stanowi fundamentalny element skutecznej ochrony praw[32][33].

Wnioski

Analiza implementacji Karty Praw Podstawowych UE wobec mniejszości romskiej ujawnia paradoks europejskiego systemu ochrony praw człowieka: pomimo rozbudowanego aparatu prawnego i znaczących nakładów finansowych, społeczność romska nadal doświadcza systemowej dyskryminacji i wykluczenia we wszystkich sferach życia[2][4][21]. Luka implementacyjna, wynosząca średnio 7 punktów między poziomem naruszenia praw a skutecznością ich ochrony, wskazuje na fundamentalne niepowodzenia w realizacji zobowiązań wynikających z Karty[8][22].

Kluczowym wyzwaniem pozostaje przełożenie formalnych gwarancji prawnych na rzeczywistą ochronę i włączenie społeczności romskiej do głównego nurtu życia społecznego, ekonomicznego i politycznego w Europie. Wymaga to nie tylko wzmocnienia mechanizmów prawnych, ale również systemowej walki z antyromskością jako głęboko zakorzenioną formą rasizmu strukturalnego[21]. Tylko kompleksowe podejście, łączące skuteczną implementację Karty z długoterminowymi działaniami edukacyjnymi i społecznymi może doprowadzić do rzeczywistej realizacji praw podstawowych dla największej mniejszości etnicznej Europy.

Materiały źródłowe

karta-praw-ue-splot-wartosci.pdf

<https://www.europarl.europa.eu/topics/en/article/20200918STO87401/roma-what-discrimination-do-they-face-and-what-does-eu-do>

<https://www.amnesty.org/fr/wp-content/uploads/2021/07/eur010122007en.pdf>

<https://www.errc.org/news/us-state-department-report-finds-roma-in-europe-face-widespread-governmental-and-societal-discrimination>

<https://www.osce.org/files/f/documents/a/2/102083.pdf>

[https://www.europarl.europa.eu/thinktank/en/document/EPRS_STU\(2020\)642827](https://www.europarl.europa.eu/thinktank/en/document/EPRS_STU(2020)642827)

<https://ildmalta.gov.mt/wp-content/uploads/2023/01/Roma.report.2016.pdf>

<https://unipd-centrodirittumani.it/en/news/fra-report-roma-in-10-european-countries-main-results>

<https://www.errc.org/press-releases/european-court-orders-hungary-to-desegregate-romani-school-and-pay-damages>

<https://www.amnesty.eu/news/italy-ruling-on-scandal-of-discriminatory-housing-policies-against-roma-must-finally-spur-authorities-into-action/>
<https://www.errc.org/news/italy-found-guilty-of-violating-european-social-charter-over-anti-roma-discrimination-in-housing>
<https://eurochild.org/news/forced-evictions-in-sofia-threaten-roma-childrens-rights/>
<https://www.coe.int/en/web/european-social-charter/-/no.-244/2025-european-roma-rights-centre-errc-v-italy>
https://www.amnesty.org.uk/files/roma_in_europe_briefing.pdf
<https://www.errc.org/press-releases/activists-file-urgent-complaint-to-stop-forced-eviction-of-roma-from-giugliano-camp-in-italy>
<https://www.errc.org/cikk.php?cikk=2866>
<https://strasbourgobservers.com/2023/05/17/avoiding-the-perpetuation-of-discrimination-in-education-individual-positive-measures-versus-broad-anti-segregation-policy-in-szolcsan-v-hungary/>
<https://www.euractiv.com/section/politics/news/roma-segregated-in-schools-supreme-court-finds/>
<https://www.eurac.edu/en/blogs/eureka/the-21st-of-all-eu-r-rights-non-discrimination-and-how-the-charter-contributes>
http://www.era-comm.eu/oldoku/adiskri/10_race_roma/2011_04_willers_en.pdf
<https://www.enar-eu.org/about/antigypsyism/>
<https://feps-europe.eu/roma-survey-shows-disappointing-results/>
https://commission.europa.eu/system/files/2022-01/eu-citizen_type_a_report_political_participation_of_the_roma_in_the_eu.pdf
https://www.ecmi.de/fileadmin/redakteure/publications/JEMIE_Datensätze/Jemie-datensätze_2008/1-2008-McGarry.pdf
https://www.errc.org/uploads/upload_en/file/roma-rights-3-4-2004-health-care.pdf
<https://www.errc.org/roma-rights-journal/litigating-discrimination-in-access-to-health-care>
<https://www.euromanet.eu/news/the-ec-launches-a-new-eu-roma-framework-for-equality-inclusion-and-participation-2020-2030/>
<https://epthinktank.eu/2025/04/01/understanding-eu-action-on-roma-inclusion/>
<https://www.euromanet.eu/esi-funds-roma-policies/european-recommendation-on-roma-equality-inclusion-and-participation-for-the-next-decade-now-approved/>
<https://ergonetwork.org/wp-content/uploads/2020/12/Guidelines-to-Member-States-NRFs-2020.pdf>
[https://www.theioi.org/downloads/d9I74/CoE_Protecting the Rights of Roma_English.pdf](https://www.theioi.org/downloads/d9I74/CoE_Protecting%20the%20Rights%20of%20Roma_English.pdf)
<https://cps.ceu.edu/roma-civil-monitor>
<https://www.romacivilmonitoring.eu/monitoring-reports/>
<https://hipatiapress.com/hpjournals/index.php/ijrs/article/view/10527>
<https://validity.ngo/projects-2/eu-funds-for-fundamental-rights/>

Jerzy Dębski

Ucieczki Romów z KL Auschwitz

Poczucie i umiłowanie wolności oraz związana z nim potrzeba ciągłego przemieszczania się, ustawicznego wędrowania głęboko tkwią w mentalności Romów-Cyganów. Te wartości i upodobania podlegały istotnym determinantom zewnętrznym w okresie nazizmu i II wojny światowej, kiedy to nastał czas swoistej apokalipsy.

Wspomniane już cechy mentalne Romów w połączeniu z nieludzkimi warunkami bytowania w obozie skłaniały ich od podejmowania ucieczek z KL Auschwitz. Oczywiście nie była to decyzja łatwa z uwagi na bardzo dobre zabezpieczenie obozu i terenów do niego przylegających oraz stosowane w tym względzie przez władze SS policyjne techniki¹. Zachowana baza źródłowa nie pozwala na ustalenie okoliczności poszczególnych ucieczek. Źródła potwierdzają tylko same fakty i podstawowe informacje o uciekinierach oraz często dalsze losy. Natomiast nie udało się natrafić w trakcie kwerend archiwalnych na źródła wywołane, tj. relacje lub wspomnienia, które pozwalałyby przedstawić drobiazgowo wszelkie przedsięwzięcia planistyczne i organizacyjne jakie podejmowali więźniowie, aby zrealizować swój zamiar, a także oddać stan napięcia emocjonalnego towarzyszącego samej ucieczce, jak to ma miejsce dla przykładu w przypadku ucieczki siedmiu więźniów Polaków, która miała miejsce z komanda SS-Küche 27 lutego 1943 r. czy Jerzego Bieleckiego i Cylii Stawiskiej z komanda Getreidespeicher 21 lipca 1944 r.²

Analiza materiału źródłowego skłania do postawienia hipotezy, iż w przypadku ucieczek Romów z KL Auschwitz decydujące znaczenie posiadało spontaniczne wykorzystanie sprzyjających do niej okoliczności. Najlepiej ilustruje to przekonanie fakt, który miał miejsce 7 grudnia 1942 r. Podczas przyjmowania na dworcu kolejowym w Auschwitz przez obozowe pogotowie SS transportu 61 więźniów skierowanych przez Kriminalpolizeileitstellen Brünn i Prag (Praga), dzięki zamieszaniu udało się zbiec więźniowi narodowości romskiej

1 T. Iwaszko, Ucieczki więźniów z obozu koncentracyjnego Oświęcim, Zeszyty Oświęcimskie 1963, nr 7, s. 4-24; J. Dębski, Tablice obozowe źródłem do historii KL Auschwitz, Zeszyty Oświęcimskie 1995, nr 21, s. 144-148.

2 K. Albin, List gorczy. Historia mojej ucieczki z Oświęcimia i działalności w konspiracji, Warszawa 1989, s. 124-143; J. Bielecki, Kto ratuje jedno życie..., Oświęcim 1999, s. 192-376.

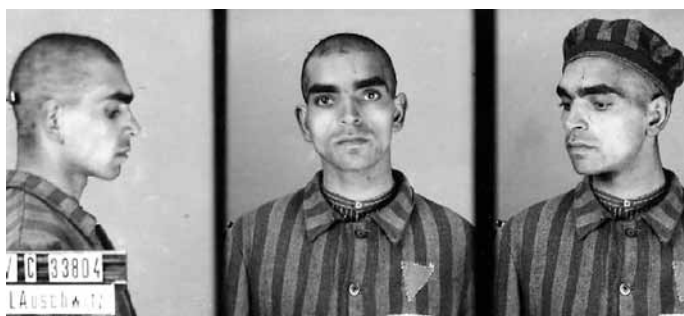
Franciszkowi Denhelowi³. Przez cały 1943 r. figurował w Fahndungsnachweis (wykaz poszukiwanych) jako uciekinier z KL Auschwitz⁴. Późniejsze jego losy nie zostały ustalone.

W okresie od 6.04. 1941r., tj. przywiezienia do KL Auschwitz pierwszego Roma, do 2.08.1944 r., czyli do likwidacji Zigeunerfamilienlager zbiegło czterdziestu siedmiu Romów. W tej liczbie są tylko dwie kobiety⁵. Wśród wszystkich zbiegów 34 osoby, tj. prawie trzy czwarte (74,1%) przebywało w Familienzeunerlager na odcinku B.II.e w KL Auschwitz II – Birkenau.

Pierwszy więzień Rom zbiegł z KL Auschwitz 11 listopada 1941 r., a był nim Oskar Weiß (Weihs), urodzony 1 grudnia 1918 r. w Neustadt w Palatynacie, z zawodu muzyk⁶. Przed 18 września 1941 r. został aresztowany przez funkcjonariuszy Kommandeur der Sicherheitspolizei und des Sicherheitsdienstes für den Distrikt Krakau i osadzony w więzieniu przy ulicy Montelupich w Krakowie. 18 września 1941 r. został przywieziony do KL Auschwitz transportem z Krakowa, gdzie otrzymał numer więźniarski 20964⁷. Tutaj był zatrudniony w Straßenbaukommando i z terenu jego pracy w wymienionym dniu po południu zbiegł⁸. W trakcie ucieczki utonął podczas przeprawy przez Wisłę⁹.

Ponowna ucieczka Roma z KL Auschwitz miała miejsce prawie pół roku później. 27 maja 1942 r. podjął ją Vinzenz Daniel, urodzony 15 sierpnia 1919 r. w miejscowości Smerčna na terenie Czech, z zawodu robotnik, ojciec Karol, matka Bożena de domo Kocman, przed aresztowaniem mieszkał w Brnie¹⁰.

W kwietniu 1942 r. został, jak podają akta policyjne aresztowany przez Kriminalpolizeileitstelle Brünn z powodu włóczęgostwa, żebractwa oraz kradzieży, po czym 29 kwietnia 1942 r. został przywieziony do KL Auschwitz transportem z Brna, gdzie był oznaczony jako Berufsverbrecher Zigeuner (B.V. Zig.) numer więźniarski 33804¹¹.

W obozie był zatrudniony w komandzie Buna-Werke i we wskazanym dniu z tego komanda zbiegł, a jego dalsze losy nie są znane. Można tylko stwierdzić, iż w drugiej połowie 1942 r., a także w 1943 r. widnieje w Fahndungsnachweis für das Generalgouvernement (wykaz po-

3 APMA-B. Inne Zespoły – Gestapo Litzmannstadt, Telegramy o ucieczkach, t. 3, sygn. IZ-8/Gestapo Łódź/3, s. 350; D. Czech, Kalendarz wydarzeń w KL Auschwitz, Oświęcim 1992, s. 295.

4 APMA-B. Inne Zespoły, Staatspolizeileitstelle Zichenau – Kartei der Häftlinge, Denhel Franz, t. 2, sygn. IZ-11/Gestapo Ciechanów/102, s. 107-108; Fahndungsnachweis für das Generalgouvernement, Der Befehlshaber der Sicherheitspolizei und des Sicherheitsdienstes (Abt. V) Krakau (Hrsg.), Krakau 1943, s.71.

5 Auschwitz 1940-1945. Węzłowe zagadnienia z dziejów obozu – Ruch Oporu, t. 4, W. Długoborski, F. Piper (red.), Oświęcim 1995, s. 110.

6 APMA-B. Häftlingsarbeitseinsatz, Häftlings-Personal-Karte, t. 8, sygn. D-Aul-3a/, s. 228-229.

7 APMA-B. Politische Abteilung, Zugangslisten, t. 4, sygn. D-Aul-2/, s. 351.

8 APMA-B. Inne Zespoły – Gestapo Litzmannstadt, Fernschreiben, t. 3, sygn. IZ-8/Gestapo Łódź/3, s. 32.

9 APMA-B. Inne Zespoły, die Geheime Staatspolizei Staatspolizeileitstelle Zichenau/Schröttersburg – Kartei der Häftlinge, Weiss Oskar, t.8, sygn. IZ-11/Gestapo Ciechanów/108, s.70-7; P. Setkiewicz, S. Kapralski, J. Dębski, Romowie i Sinti w KL Auschwitz, Oświęcim 2025, s. 123-124.

10 APMA-B. Inne Zespoły – Staatspolizeistelle Litzmannstadt, Fernschreiben, t. 3, sygn. IZ-8/Gestapo Łódź/3, s. 50.

11 APMA-B. Arbeitseinsatz, Häftlings-Personal-Karte t. 3, sygn. D-Aul-3a/88-407, s. 505-506.

szukiwanych na terenie Generalnego Gubernatorstwa)¹². W odwecie za tę ucieczkę funkcjonariusze Politische Abteilung aresztowali kilku Polaków mieszkańców Zaborza, a mianowicie Stanisława Zacnego, jego siostrę Zofię (po mężu Gryzełko), dwunastoletniego Stanisława Smętka, który w ich gospodarstwie trudnił się wypasem krów, Stefanię Skorupę z piętnastoletnim synem Marianem, małżeństwo Franciszka i Zofię Mąsiorów oraz będącą w ciąży Genowefę Noworytę i mieszkańca Piotrowic, który jako cywilny pracownik IG-Farben wynajmował mieszkanie na terenie Zaborza¹³. Następnie osadzono ich w KL Auschwitz jako podejrzanych o udzielenie pomocy uciekinierowi. W trakcie prowadzonego śledztwa pod koniec czerwca 1942 r. zwolniono z obozu Stanisława Smętka i Mariana Skorupę, a po następnych dwóch miesiącach odzyskały wolność Zofia Zaczna, Stefania Skorupa, Zofia Mąsior i Genowefa Noworyta¹⁴. Natomiast mężczyzn osadzono w obozie, gdzie otrzymali numery więźniarskie Stanisław Zacny 56877, Konstanty Krawczyk 552363 i Franciszek Mąsior (numer nieustalony). Wszyscy pomiędzy 20 sierpnia a 9 września 1942 r. zginęli w KL Auschwitz¹⁵.

Do momentu utworzenia 26 lutego 1943 r. Familienzgeunerlager w KL Auschwitz II – Birkenau zbiegło z obozu sześciu romskich więźniów. Dwóch z nich już zostało tutaj przywołanych. Trzecim był Josef Ružička, urodzony 19 października 1924 r. w miejscowości We-strzyteż. Podczas niemieckiej okupacji, przed 10 października 1942 r. został aresztowany przez Staatspolizeileistelle (Kriminalpolizeileistelle) Prag i osadzony w miejscowym więzieniu. Następnie 10 października 1942 r. został przywieziony do KL Auschwitz transportem z Pragi. W obozie otrzymał numer więźniarski 67307 (VH/Aso). Zapewne podczas kwarantanny przebywał w bl. 9 na terenie KL Auschwitz I. 8 listopada 1942 r. zbiegł z KL Auschwitz I. W tym samym dniu został schwyty na terenie przyobozowym i osadzony w bunkrze bl. 11¹⁶. 17 listopada 1942 r. został rozstrzelany pod Ścianą Straceń¹⁷. Natomiast informacje o trzech pozostałych, tj. Ignacu Mrynce, Władysławie Strykaczu i Jurko Ondyczu zamieszczono w dalszej części pracy.

Zdecydowana większość romskich uciekinierów przypada na 1943 r. W ciągu tego roku trzydziestu dziewięciu podjęło próbę wydostania się za druty KL Auschwitz, tj. ponad 82%. Tylko w dwóch miesiącach, maju i czerwcu 1943 r. zdecydowało się na ucieczkę dwudziestu dwóch, czyli prawie połowa wszystkich romskich uciekinierów z KL Auschwitz, a dokładnie 48%. Poniższa tabela i wykres graficznie obrazują kwantyfikację tego zagadnienia.

Ucieczki Romów			
1941	1942	1943	1944
1	3	40	5

Ucieczki Romów w 1943 r. rozpoczął Ignatz Mrnka, urodzony 26 kwietnia 1910 r. w miejscowości Banova, pow. Zlin na Morawach, ojciec Ignatz, matka Marie de domo Balas, żona

12 Fahndungsnachweis für das Generalgouvernement, Der Befehlshaber der Sicherheitspolizei und des Sicherheitsdienstes (Abt. V) Krakau (Hrsg.), Krakau 1943, s. 79; Fahndungsbuch, Reichskriminalpolizeiamt in Berlin (Hrsg.), Berlin 1943, s. 13

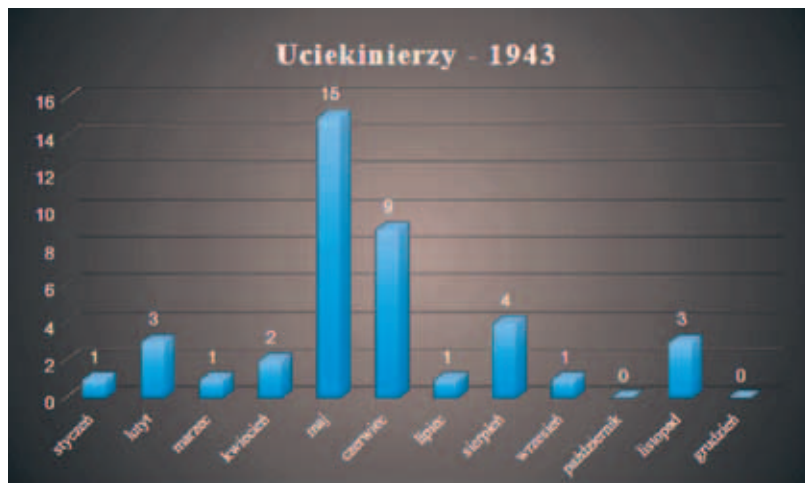
13 APMA-B. Oświadczenia, t. 119, s. 141, 145, rel. Zofii Gryzełko (de domo Zacna).

14 APMA-B. Oświadczenia, t. 119, s. 150, rel. Mariana Skorupy.

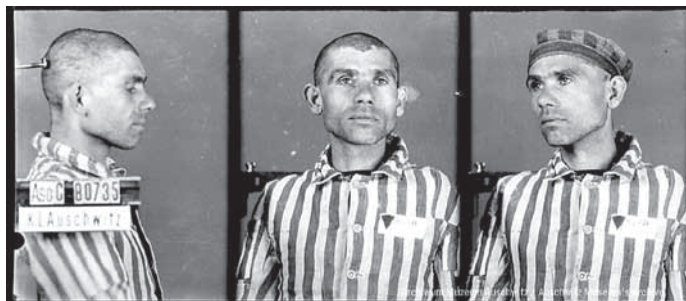
15 A. Cyra, Represje na mieszkańcach Ziemi Oświęcimskiej za ucieczki więźniów z KL Auschwitz, Zeszyty Oświęcimskie 2013, nr 28, s. 128; P. Setkiewicz, S. Kaprański, J. Dębski, op. cit. s. 127.

16 APMA-B. Schutzhaftlagerführung, Bunkerbuch, t. 1, sygn. D-Aul-3/1b, s. 83.

17 APMA-B. Standortarzt, Leichenhallebuch, t. 3, sygn. D-Aul-5/4, s. 17; P. Setkiewicz, S. Kaprański, J. Dębski, op. cit. s. 131.

Frantiska de domo Ruzicka, który przed aresztowaniem i osadzeniem w więzieniu mieszkał przy ulicy Szklanej 18 w Morawskiej Ostrawie ¹⁸.

Jesienią 1942 r. aresztowali go funkcjonariusze Kriminalpolizeileitstelle Prag, a następnie 7 grudnia 1942 r. został przywieziony do KL Auschwitz transportem z Pragi (Kriminalpolizeileitstelle Prag), gdzie był oznaczony jako Asoziale Zigeuner, numer więźniarski 80735 ¹⁹. Następnie 11 stycznia 1943 r. w godzinach popołudniowych zbiegł z terenu KL Auschwitz ²⁰. W dniu następnym, tj. 12 stycznia 1943 r. został schwyty na terenie przyobozowym i osadzony w bunkrze bl. 11, a 14 stycznia 1943 r. wraz z pięcioma innymi więźniami, po selekcji w bunkrze, rozstrzelany pod Ścianą Straceń ²¹.

Luty tego roku skutkował dwoma ucieczkami romskich więźniów. Najpierw zbiegł Władysław Styrcak, urodzony 15 marca 1925 r. w Zwardoniu, ojciec Józef, matka Julia de domo Styrcak, z zawodu kowal, który w okresie międzywojennym mieszkał w Czarnym Dunajcu ²². Podczas niemieckiej okupacji przed 28 stycznia 1943 r. został aresztowany przez Kommandeur der Sicherheitspolizei und des Sicherheitsdienstes für den Distrikt Krakau Grenz-

¹⁸ APMA-B. Politische Abteilung, Sterbebücher, t. 2/1943, sygn. D-Aul-2/30, s. 468.

¹⁹ APMA-B. Kommandantur, Fernschreiben, t. 1, sygn. D-Aul-1/1, s. 13.

²⁰ APMA-B. Inne Zespoły – Staatspolizeistelle Litzmannstadt, Fernschreiben, t. 2, sygn. IZ-8/Gestapo Łódź/2, s. 43-45.

²¹ APMA-B. Schutzhaftlagerführung, Bunkerbuch, t. 1, sygn. D-Aul-2/1b, s. 108; P. Setkiewicz, S. Kaprański, J. Dębski, op. cit. s. 137.

²² APMA-B. Politische Abteilung, Sterbebücher, t. 5/1943, sygn. D-Aul-2/32, s. 1074.

polizeikommissariat Zakopane i osadzony w areszcie tej jednostki policyjnej w willi Palace, a następnie w więzieniu przy ulicy Montelupich w Krakowie. Następnie 28 stycznia 1943 r. został przywieziony do KL Auschwitz transportem Tarnów-Kraków, gdzie otrzymał numer więźniarski 95311²³. 12 lutego 1943 r. prawdopodobnie w trakcie kwarantanny zbiegł z odcinka B.I.b w KL Auschwitz II – Birkenau, po czym w tym samym dniu został ujęty w strefie przyobozowej i osadzony w bunkrze bl. 11 na terenie KL Auschwitz I, a 13 lutego 1943 r. rozstrzelany pod Ścianą Straceń²⁴.

Natomiast osiem dni później wspólnie zdecydowali się na ten krok dwaj inni František Ružička i Hynek Vrba. Pierwszy z nich urodzony 3 sierpnia 1924 r. w miejscowości Sarbitz (Sarbice) Kreis Teplitz Schönau (Teplice-Šanov), z zawodu woźnica, ojciec Frantisek, matka Anna de domo Vrba²⁵. Podczas niemieckiej okupacji przed 18 grudnia 1942 r. aresztowany zapewne z powodu uporczywego uchylania się od obowiązku pracy (Arbeitsscheu). Następnie 18 grudnia 1942 r. przywieziony do KL Auschwitz transportem zbiorowym, gdzie otrzymał numer więźniarski 84576 (VH/Aso)²⁶. Drugi to urodzony 3 kwietnia 1901 r. w miejscowości Drahourec (Drahonitz), powiat Pisek, z zawodu robotnik, ojciec Vojtech, matka Karolina de domo Havlice, żona Ruzena de domo Stokinger, przed aresztowaniem mieszkał w miejscowości Alt Platz nr 49²⁷. W nieustalonych okolicznościach wraz z bratem Josefem (numer więźniarski w KL Auschwitz 80743) został aresztowany i 7 grudnia 1942 r. przywieziony do KL Auschwitz transportem z Pragi (jednostka kierująca Kriminalpolizeileitstelle Prag), numer więźniarski 80744²⁸. 20 lutego 1943 r. zbiegli z KL Auschwitz II – Birkenau, po czym w tym samym dniu zostali ujęci w strefie przyobozowej i osadzeni w bunkrze bl. 11 na terenie KL Auschwitz I, a 3 marca 1943 r. rozstrzelani pod Ścianą Śmierci²⁹.

Zachowana spuścizna aktowa po KL Auschwitz w marcu 1943 r. odnotowuje jedną ucieczkę Roma z obozu. Tym uciekinierem był Jurko Ondycz, urodzony 28 marca 1909 r. w miejscowości Szczawnik koło Muszyny, ojciec Józef, matka Justyna de domo Miko, żona Karolina de domo Siwak, z zawodu kowal, a w okresie międzywojennym i podczas niemieckiej okupacji w miejscowości Powroźnik nr 220, pow. Nowy Sącz.³⁰ Tam prawdopodobnie 18 stycznia 1943 r. aresztowany przez funkcjonariuszy Kommandeur der Sicherheitspolizei

23 Materiały Obozowego Ruchu Oporu, Liste der Männer- und Frauentransporte, t. 20. sygn. D-RO/123.

24 APMA-B. Schutzhaftlagerführung, Bunkerbuch, t. 1, sygn. D-Aul-2/1b, s. 120; P. Setkiewicz, S. Kaprański, J. Dębski, op. cit. s. 144.

25 APMA-B. Politische Abteilung, Sterbebücher, t. 9/1943, sygn. D-Aul-2/36, s. 465.

26 Materiały Obozowego Ruchu Oporu, Liste der Männer- und Frauentransporte, t. 20. sygn. D-RO/123.

27 APMA-B. Politische Abteilung, Sterbebücher, t. 8/1943, sygn. D-Aul-2/36, s. 469.

28 APMA-B. Inne Zespoły, Verzeichnisse der Transporte der Asozialen-Häftlinge aus Brünn und Prag ins Konzentrationslager Auschwitz, sygn. IZ-28/Protektorats-Kriminalpolizei-Policja Kryminalna/1, s. 29.

29 APMA-B. Schutzhaftlagerführung, Bunkerbuch, t.1, sygn. D-Aul-3/1b, s. 127; P. Setkiewicz, S. Kaprański, J. Dębski, op. cit. s. 138-139.

30 APMA-B. Politische Abteilung, Sterbebücher, t. 10/1943, sygn. D-Aul-2/37, s. 810.

und des Sicherheitsdienstes für den Distrikt Krakau Außdinststelle Neu Sandez. Po krótkim pobycie w więzieniu w Nowym Sączu przeniesiony do więzienia w Tarnowie. 28 stycznia 1943 r. został przywieziony do KL Auschwitz transportem Tarnów – Kraków, gdzie oznaczono go numerem więźniarskim 95293³¹. 10 marca 1943 r. zbiegł z odcinka B.I.b (Männerkonzentrationslager) w KL Auschwitz II – Birkenau, po czym schwytany i osadzony w bunkrze bl. 11 na terenie KL Auschwitz I, a następnie w tym samym dniu rozstrzelany pod Ścianą Straceń³².

Prawdziwy festiwal ucieczek Romów z KL Auschwitz rozpoczął się z końcem kwietnia, a trwał do 20 sierpnia 1943 r. W tym przedziale czasowym podjęło ucieczkę dwudziestu dzieć wzięciu romskich więźniów, co stanowi ponad 63% wszystkich Romów uciekinierów z KL Auschwitz.

Zapoczątkował je Heinrich Klein, urodzony 14 grudnia 1925 r. w Amenau, pow. Marburg, ojciec Georg, matka Ludmilla de domo Weiß, z zawodu kierowca, przed aresztowaniem mieszkał w Kröger, pow. Frankenberg³³. 27 marca 1943 r. został przewieziony transportem do KL Auschwitz, gdzie otrzymał numer więźniarski Z-5358 (Zigeuner RD)³⁴. Tutaj był osadzony na odcinku B.II.e (Zigeunerlager) w KL Auschwitz II – Birkenau i pracował w komandzie DAW. 28 kwietnia 1943 r. zbiegł z tego komanda, po czym w tym samym dniu został ujęty na terenie przyobozowym i osadzony w bunkrze bl. 11 w KL Auschwitz I, a 25 maja 1943 r. rozstrzelano go pod Ścianą Straceń³⁵.

W pierwszych dniach maja 1943 r. zbiegło dwóch Romów, a mianowicie: Josef Serynek, urodzony 15 października 1922 r. w miejscowości Lhota (Elhotten) na terenie Czechosłowacji. 11 marca 1943 r. został przywieziony do KL Auschwitz transportem z Protektoratu Czech i Moraw, gdzie otrzymał numer więźniarski Z-1904 (Zigeuner Prot.), i František Ružička, urodzony 20 stycznia 1921 r. w miejscowości Opočno na terenie Czechosłowacji, który także 11 marca 1943 r. został przywieziony do KL Auschwitz transportem z Protektoratu Czech i Moraw, gdzie otrzymał numer więźniarski Z-2035 (Zigeuner Prot.)³⁶. 4 maja 1943 r. zbiegli z KL Auschwitz II – Birkenau, a następnie w tym samym dniu zostali ujęci w strefie przyobozowej przez SS-Schütze Aleksandra Horschütza z 6. Wachkompanie (6. kompania wartownicza SS)³⁷. Później zostali osadzeni w bunkrze bl. 11 na terenie KL Auschwitz I, a 22 maja 1943 r. rozstrzelano ich pod Ścianą Straceń³⁸.

Dwa dni później następnych dwóch więźniów postanowiło opuścić obozową otchłań, a byli nimi stryjeczni bracia. Josef Reinhardt, urodzony 15 czerwca 1924 r. w miejscowości Lauffen, pow. Gaildorf w Niemczech, ojciec Josef, matka Theresia de domo May, przed aresztowaniem mieszkał w Leinfelde koło Stuttgartu³⁹. 18 marca 1943 r. został przywie-

31 Materiały Obozowego Ruchu Oporu, Liste der Männer- und Frauentransporte, t. 20. sygn. D-RO/123.

32 APMA-B. Schutzhaftlagerführung, Bunkerbuch, t. 1, sygn. D-Aul-2/1b, s. 137; APMA-B. Standortarzt, Leichenhallebuch, sygn. D-Aul-5/1, s. 211; P. Setkiewicz, S. Kaprański, J. Dębski, op. cit. s. 149.

33 APMA-B. Politische Abteilung, Sterbebücher, t. 14/1943, sygn. D-Aul-2/2680, s. 1217.

34 APMA-B. Schutzhaftlagerführung, Hauptevidenzbücher des Zigeunerlagers, t. 1, sygn. D-Aul-3/1, s.

35 APMA-B. Schutzhaftlagerführung, Bunkerbuch, t. 2, sygn. D-Aul-3/2, s. 4; P. Setkiewicz, S. Kaprański, J. Dębski, op. cit. s. 281.

36 Memorial Book. The Gypsies at Auschwitz-Birkenau= Księga Pamięci. Cyganie w obozie koncentracyjnym Auschwitz-Birkenau=Gedenkbuch. Die Sinti und Roma im Konzentrationslager Auschwitz-Birkenau, t. 2, J. Parcer (red.), München-London-New York-Paris 1993, s. 848-849; P. Setkiewicz, S. Kaprański, J. Dębski, op. cit. s. 281.

37 APMA-B. Kommandantur, Kommandanturbefehl Nr. 11/43 vom 6. Mai 1943, sygn. D-Aul-1/24, s. 190; Darstellungen und Quellen zur Geschichte von Auschwitz, t. 1, Standort –und Kommandanturbefehle des Konzentrationslagers Auschwitz 1940 – 1945, N. Frei u. a. (Hrsg.), München 2000, s. 263.

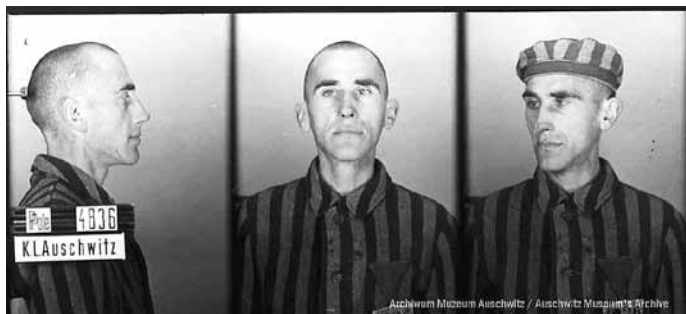
38 APMA-B. Schutzhaftlagerführung, Bunkerbuch, t. 2, sygn. D-Aul-3/2, s. 5; P. Setkiewicz, S. Kaprański, J. Dębski, op. cit. s. 281.

39 APMA-B. Politische Abteilung, Sterbebücher, t. 14/1943, sygn. D-Aul-2/22, s. 1212.

ziony do KL Auschwitz transportem z Niemiec, gdzie otrzymał numer więźniarski Z-4210⁴⁰. Paul Reinhardt, urodzony 22 kwietnia 1922 r. w miejscowości Laufen, pow. Gaildorf w Niemczech, ojciec Paul, matka Christne de domo Guttenberger, z zawodu robotnik, przed aresztowaniem mieszkał przy Echenbacherstraße 18 w Göppingen⁴¹. 18 marca 1943 r. został przywieziony do KL Auschwitz transportem z Niemiec. W obozie otrzymał numer więźniarski Z-4208 (RD Zigeuner)⁴². 6 maja 1943 r. zbiegli z KL Auschwitz II – Birkenau, po czym w tym samym dniu zostali ujęci w strefie przyobozowej i osadzeni w bunkrze bl. 11 na terenie KL Auschwitz I, a 22 maja 1943 r. rozstrzelani pod Ścianą Straceń⁴³.

Dzieje prześladowań Romów w okresie nazizmu posiadały szereg punktów zwrotnych, katalizatorów. Do nich należy zaliczyć Ustawy Norymberskie i cały towarzyszący im pakiet wykonawczych rozporządzeń, Himmler – Erlaß z 16 grudnia 1942 r. oraz konferencję w Reichskriminalhauptamt z 15 stycznia 1943 r. i w jej konsekwencji utworzenie na terenie KL Auschwitz II – Birkenau Familienzigeunerlager.

Oczywiście, zachowując stosowne proporcje, do tej kategorii należy również zaliczyć dwa dni z historii KL Auschwitz, tj. 7 i 10 maja 1943 r. W ich trakcie zbiegło z obozu dziewięciu romskich więźniów: Jaromir Daniel, urodzony 4 marca 1918 r. w miejscowości Jaluby, pow. Ungarisch Hradisch na Morawach, ojciec Vavřiniec, matka Františka de domo Daniel, z zawodu robotnik, przed aresztowaniem mieszkał pod numerem 369 w miejscowości Spiti-nau, pow. Ungarisch Hradisch⁴⁴. 8 marca 1943 r. został przywieziony do KL Auschwitz transportem z Protektoratu Czech i Moraw, gdzie otrzymał numer więźniarski Z-1051 (Zigeuner Prot.)⁴⁵. 7 maja 1943 r. zbiegł z KL Auschwitz II – Birkenau, następnie w tym samym dniu został ujęty w strefie przyobozowej i osadzony w bunkrze bl. 11 na terenie KL Auschwitz I, a 22 maja 1943 r. rozstrzelany pod Ścianą Śmierci⁴⁶.

40 Memorial Book. The Gypsies at Auschwitz-Birkenau= Księga Pamięci. Cyganie w obozie koncentracyjnym Auschwitz-Birkenau=Gedenkbuch. Die Sinti und Roma im Konzentrationslager Auschwitz-Birkenau, t. 2, J. Parcer (red.), München-London-New York-Paris 1993, s. 976-977.

41 APMA-B. Politische Abteilung, Sterbebücher, t. 14/1943, sygn. D-Aul-2/22, s. 1218.

42 Memorial Book. The Gypsies at Auschwitz-Birkenau= Księga Pamięci. Cyganie w obozie koncentracyjnym Auschwitz-Birkenau=Gedenkbuch. Die Sinti und Roma im Konzentrationslager Auschwitz-Birkenau, t. 2, J. Parcer (red.), München-London-New York-Paris 1993, s. 976-977.

43 APMA-B. Schutzhaftlagerführung, Bunkerbuch, t. 2, sygn. D-Aul-3/2, s. 6; P. Setkiewicz, S. Kapralski, J. Dębski, op. cit. s. 282.

44 APMA-B. Politische Abteilung, Sterbebücher, t. 14/1943, sygn. D-Aul-2/22, s. 1161.

45 Memorial Book. The Gypsies at Auschwitz-Birkenau= Księga Pamięci. Cyganie w obozie koncentracyjnym Auschwitz-Birkenau=Gedenkbuch. Die Sinti und Roma im Konzentrationslager Auschwitz-Birkenau, t. 2, J. Parcer (red.), München-London-New York-Paris 1993, s. 790-791.

46 APMA-B. Schutzhaftlagerführung, Bunkerbuch, t. 2, sygn. D-Aul-3/2, s. 7.

Jan Daniel, urodzony 16 kwietnia 1915 r. w miejscowości Göding. 19 marca 1943 r. został przywieziony do KL Auschwitz transportem z Protektoratu Czech i Moraw. W obozie otrzymał numer więźniarski Z4836 (Zigeuner Prot.)⁴⁷. Tutaj przebywał na odcinku B.IIe (Zigeuner-lager) w KL Auschwitz II – Birkenau. 7 maja 1943 r. zbiegł z KL Auschwitz II – Birkenau, po czym w tym samym dniu został ujęty w strefie przyobozowej i osadzony w bunkrze bl. 11 na terenie KL Auschwitz I, a 22 maja 1943 r. rozstrzelany pod Ścianą Śmierci⁴⁸.

Anton Holomek, urodzony 2 kwietnia 1909 r. w miejscowości Milohost, pow. Ungarisch Hradisch na Morawach, ojciec Martin, matka Therese de domo Fardov, żona Ružena de domo Holomek, z zawodu robotnik, przed aresztowaniem mieszkał pod numerem 29 w rodzinnej miejscowości⁴⁹. 8 marca 1943 r. został przywieziony do KL Auschwitz transportem z Protektoratu Czech i Moraw, gdzie otrzymał numer więźniarski Z-1173⁵⁰. 7 maja 1943 r. zbiegł z KL Auschwitz II – Birkenau, następnie w tym samym dniu został ujęty w strefie przyobozowej i osadzony w bunkrze bl. 11 na terenie KL Auschwitz I, a 22 maja 1943 r. rozstrzelany pod Ścianą Śmierci⁵¹.

Bracia

Stefan Holomek, urodzony 23 września 1905 r. w miejscowości Gaya na Morawach, ojciec Pavel, matka Tereze de domo Daniel, żona Cecilia de domo Dudik, z zawodu robotnik, przed aresztowaniem mieszkał pod numerem 219 w miejscowości Svatobořice⁵². 19 marca 1943 r. został przywieziony do KL Auschwitz transportem z Protektoratu Czech i Moraw, otrzymał numer więźniarski Z-4808⁵³. 7 maja 1943 r., został ujęty w strefie przyobozowej i osadzony w bunkrze bl. 11 na terenie KL Auschwitz I, a 22 maja 1943 r. rozstrzelany pod Ścianą Śmierci⁵⁴.

Stanislav Holomek, urodzony 7 maja 1908 r. w miejscowości Gaya na Morawach, ojciec Pavel, matka Tereze de domo Daniel, żona Anna de domo Čapek, z zawodu robotnik rolny, przed aresztowaniem mieszkał pod numerem 219 w miejscowości Svatobořice⁵⁵. 19 marca 1943 r. został przywieziony do KL Auschwitz transportem z Protektoratu Czech i Moraw, gdzie otrzymał numer więźniarski Z-4809⁵⁶. 7 maja 1943 r. zbiegł z obozu, następnie w tym samym dniu został ujęty w strefie przyobozowej i osadzony w bunkrze bl. 11 na terenie KL Auschwitz I, a 22 maja 1943 r. rozstrzelany pod Ścianą Śmierci⁵⁷.

47 Memorial Book. The Gypsies at Auschwitz-Birkenau= Księga Pamięci. Cyganie w obozie koncentracyjnym Auschwitz-Birkenau=Gedenkbuch. Die Sinti und Roma im Konzentrationslager Auschwitz-Birkenau, t. 2, J. Parcer (red.), München-London-New York-Paris 1993, s. 798-799.

48 APMA-B. Schutzhaftlagerführung, Bunkerbuch, t. 2, sygn. D-Aul-3/2, s. 7.

49 APMA-B. Politische Abteilung, Sterbebücher, t. 14/1943, sygn. D-Aul-2/22, s. 1216.

50 Memorial Book. The Gypsies at Auschwitz-Birkenau= Księga Pamięci. Cyganie w obozie koncentracyjnym Auschwitz-Birkenau=Gedenkbuch. Die Sinti und Roma im Konzentrationslager Auschwitz-Birkenau, t. 2, J. Parcer (red.), München-London-New York-Paris 1993, s. 790-791.

51 APMA-B. Schutzhaftlagerführung, Bunkerbuch, t. 2, sygn. D-Aul-3/2, s. 7.

52 APMA-B. Politische Abteilung, Sterbebücher, t. 14/1943, sygn. D-Aul-2/22, s. 1068.

53 Memorial Book. The Gypsies at Auschwitz-Birkenau= Księga Pamięci. Cyganie w obozie koncentracyjnym Auschwitz-Birkenau=Gedenkbuch. Die Sinti und Roma im Konzentrationslager Auschwitz-Birkenau, t. 2, J. Parcer (red.), München-London-New York-Paris 1993, s. 1012-1013.

54 APMA-B. Schutzhaftlagerführung, Bunkerbuch, t. 2, sygn. D-Aul-3/2, s. 7.

55 APMA-B. Politische Abteilung, Sterbebücher, t. 14/1943, sygn. D-Aul-2/22, s. 1206.

56 Memorial Book. The Gypsies at Auschwitz-Birkenau= Księga Pamięci. Cyganie w obozie koncentracyjnym Auschwitz-Birkenau=Gedenkbuch. Die Sinti und Roma im Konzentrationslager Auschwitz-Birkenau, t. 2, J. Parcer (red.), München-London-New York-Paris 1993, s. 1012-1013.

57 APMA-B. Schutzhaftlagerführung, Bunkerbuch, t. 2, sygn. D-Aul-3/2, s. 7.

Vružen Vrba, urodzony 2 lipca 1903 r. w miejscowości Zalužany. 19 marca 1943 r. został przywieziony do KL Auschwitz transportem z Protektoratu Czech i Moraw, gdzie otrzymał numer więźniarski Z-4831 (Zigeuner Prot.)⁵⁸. 7 maja 1943 r. zbiegł z KL Auschwitz II – Birkenau, po czym 14 maja 1943 r. został ujęty w strefie przyobozowej i osadzony w bunkrze bl. 11 na terenie KL Auschwitz I, a 22 maja 1943 r. rozstrzelany pod Ścianą Śmierci⁵⁹.

Anton Daniel, urodzony 8 stycznia 1917 (1919) r. w miejscowości Gomma. Podczas niemieckiej okupacji został jako uchylający się od pracy (Arbeitsschue), aresztowany w okolicach Brna przez Kriminalpolizeileitstelle Brünn i osadzony w miejscowym więzieniu⁶⁰. 7 kwietnia 1943 r. został przywieziony do KL Auschwitz transportem z Brna, gdzie otrzymał numer więźniarski 112791⁶¹. Po ponad miesięcznym pobycie 10 maja 1943 r. zbiegł z KL Auschwitz I⁶². Następnie pojmano go prawdopodobnie późną jesienią 1943 r. i osadzono w KL Auschwitz II – Birkenau⁶³. Tam pracował w komandzie 128 B Verflutgraben (kopanie rowów odwadniających)⁶⁴. 31 maja 1944 r. osadzono go do odwołania w Strafkompagnie, a następnie zwolniono i przeniesiono do KL Auschwitz I⁶⁵. Dalszych losów nie ustalono.

Ludwig Daniel, urodzony 15 lutego 1902 r. w miejscowości Banov. Podczas niemieckiej okupacji został jako uchylający się od pracy (Arbeitsschue) aresztowany w okolicach Brna przez Kriminalpolizeileitstelle Brünn i osadzony w miejscowym więzieniu⁶⁶. 7 kwietnia 1943 r. został przywieziony do KL Auschwitz transportem z Brna, gdzie otrzymał numer więźniarski 112792⁶⁷. Po ponad miesięcznym pobycie 10 maja 1943 r. zbiegł z KL Auschwitz I⁶⁸. W trakcie akcji pościgowej schwytany i 11 maja 1943 r. osadzony w bunkrze bl. 11, a 22 maja 1943 r. rozstrzelany pod Ścianą Straceń⁶⁹.

Viktor Daniel, urodzony 17 września 1920 r. w miejscowości Banov. Podczas niemieckiej okupacji został jako uchylający się od pracy (Arbeitsschue) aresztowany w okolicach Brna przez Kriminalpolizeileitstelle Brünn i osadzony w miejscowym więzieniu⁷⁰. 7 kwietnia 1943 r. został przywieziony do KL Auschwitz transportem z Brna, gdzie otrzymał numer więźniarski 112793⁷¹. Po ponad miesięcznym pobycie 10 maja 1943 r. zbiegł z KL Auschwitz I⁷². W trakcie akcji pościgowej schwytany i 11 maja 1943 r. osadzony w bunkrze bl. 11, a 22 maja 1943 r. rozstrzelany pod Ścianą Straceń⁷³.

W odstępie tygodnia taką samą decyzję podjął Jerzy Siwak, urodzony 28 maja 1915 r. w Duląbce, powiat Jasło, gdzie mieszkał do wybuchu II wojny światowej, a podczas nie-

58 Memorial Book. The Gypsies at Auschwitz-Birkenau= Księga Pamięci. Cyganie w obozie koncentracyjnym Auschwitz-Birkenau=Gedenkbuch. Die Sinti und Roma im Konzentrationslager Auschwitz-Birkenau, t. 2, J. Parcer (red.), München-London-New York-Paris 1993, s. 1014-1015.

59 APMA-B. Schutzhaftlagerführung, Bunkerbuch, t. 2, sygn. D-Aul-3/2, s. 7; . P. Setkiewicz, S. Kapralski, J. Dębski, op. cit. s. 282-283.

60 APMA-B. Kommandantur – Oberpräsidium Breslau, Meldeblätter, t. 3, sygn. D-Aul-1/2b, s. 278.

61 APMA-B. Materiały Obozowego Ruchu Oporu, Liste der Männer- und Frauentransporte, t. 20. sygn. D-RO/123.

62 APMA-B. Kommandantur, Fernschreiben, t. 1, sygn. D-Aul-1/1-278, s. 147.

63 APMA-B. Inne Zespoły – Staatspolizeistelle Litzmannstadt, Benachrichtigungen über die Fluchten, sygn. IZ-10/Kripo Sieradz/2a, s. 80, 95.

64 APMA-B. Arbeitseinsatz, Prämienauszahlung, segr. 8, sygn. D-Aul-3a/963, 965.

65 APMA-B. Schutzhaftlagerführung, Buch der Strafkompagnie, sygn. D-Aul-3/4, s.

66 APMA-B. Kommandantur – Oberpräsidium Breslau, Meldeblätter, t. 3, sygn. D-Aul-1/2b, s. 278.

67 APMA-B. Materiały Obozowego Ruchu Oporu, Liste der Männer- und Frauentransporte, t. 20. sygn. D-RO/123.

68 APMA-B. Kommandantur, Fernschreiben, t. 1, sygn. D-Aul-1/1-278, s. 147.

69 APMA-B. Schutzhaftlagerführung, Bunkerbuch, t. 2, sygn. D-Aul-3/2, s. 63.

70 APMA-B. Kommandantur – Oberpräsidium Breslau, Meldeblätter, t. 3, sygn. D-Aul-1/2b, s. 278.

71 APMA-B. Materiały Obozowego Ruchu Oporu, Liste der Männer- und Frauentransporte, t. 20. sygn. D-RO/123.

72 APMA-B. Kommandantur, Fernschreiben, t. 1, sygn. D-Aul-1/1-278, s. 147.

73 APMA-B. Schutzhaftlagerführung, Bunkerbuch, t. 2, sygn. D-Aul-3/2, s. 63.

mieckiej okupacji w połowie stycznia 1943 r. został aresztowany przez funkcjonariuszy KdS Krakau Außendienststelle Jassel (Jaśło) i osadzono go w więzieniach w Jaśle i Tarnowie ⁷⁴. 16 lutego 1943 r. przywieziony do KL Auschwitz transportem Tarnów - Kraków ⁷⁵. W obozie otrzymał numer więźniarski 102615 i pracował w Kommando Kanalisation (kanalizacja) i Kommando Dachdecker (pokrywanie dachów) ⁷⁶. 18 maja 1943 r. uciekł z KL Auschwitz ⁷⁷.

Ostatnim romskim uciekinierem z KL Auschwitz w maju 1943 r. był Johannes Winterstein, urodzony 13 września 1928 r. w miejscowości Malsch, ojciec Franz Paul, matka Frieda Rosa Emmy de domo Wagner ⁷⁸. 8 maja 1943 r. został przywieziony do KL Auschwitz transportem z Rzeszy, gdzie w obozie otrzymał numer więźniarski Z-7635 (Zigeuner RD). 28 maja 1943 r. zbiegł z KL Auschwitz II – Birkenau, następnie w tym samym dniu został ujęty i osadzony w bunkrze bl. 11 na terenie KL Auschwitz I, a 25 czerwca 1943 r. rozstrzelano go pod Ścianą Straceń ⁷⁹.

Czerwiec 1943 r. również obfitował w bardzo znaczną liczbą ucieczek więźniów Romów z KL Auschwitz. Ostatecznie w ciągu tego miesiąca zdecydowało się na nią dziewięciu mężczyzn. Te wszystkie przypadki zostaną zaprezentowane w chronologicznym porządku.

Anton Delis, urodzony 9 maja 1920 r. w miejscowości Retzstadt, pow. Karlstadt, ojciec Ferdynand, matka Marie de domo Reinhardt, z zawodu dekarz ⁸⁰. 27 marca 1943 r. został przywieziony do KL Auschwitz transportem z Rzeszy, gdzie otrzymał numer więźniarski Z-5175 (Zigeuner RD) ⁸¹. 2 czerwca 1943 r. zbiegł z KL Auschwitz II – Birkenau, następnie w tym samym dniu został ujęty w strefie przyobozowej i osadzony w bunkrze bl. 11, a 25 czerwca 1943 r. rozstrzelany pod Ścianą Śmierci ⁸².

Paul Steinbach, urodzony 25 maja 1916 r. w miejscowości Staßfurt, ojciec Hermann, matka Cäcylie, z zawodu kierowca, przed aresztowaniem mieszkał w miejscowości Philippsthal am Linding ⁸³. 27 marca 1943 r. został przywieziony do KL Auschwitz transportem z Rzeszy, gdzie otrzymał numer więźniarski Z-5277 ⁸⁴. 2 czerwca 1943 r. zbiegł z KL Auschwitz II – Birkenau, po czym w tym samym dniu został ujęty w strefie przyobozowej i osadzony w bunkrze bl. 11 na terenie KL Auschwitz I, a 25 czerwca 1943 r. rozstrzelany pod Ścianą Straceń ⁸⁵.

Jan Buriański, urodzony 24 grudnia 1919 r. w miejscowości Iwanowice, pow. Miechów, ojciec Karol, matka Zofia de domo Kwiatkowska, z zawodu kotlarz, przed aresztowaniem mieszkał w Krzeszowicach, koło Krakowa ⁸⁶. 29 marca 1943 r. został przywieziony do KL Au-

74 APMA-B. Häftlingsarbeitseinsatz, Häftlings-Personal-Karte, t. 7, sygn. D-Aul-3a/1365-1684, s. 278.

75 APMA-B. Materiały Obozowego Ruchu Oporu, Liste der Männer- und Frauentransporte, t. 20, sygn. D-RO/123.

76 APMA-B. Häftlingsarbeitseinsatz, Häftlings-Personal-Karte, t. 7, sygn. D-Aul-3a/1365-1684, s. 279.

77 Ibidem, s. 278.

78 APMA-B. Politische Abteilung, Sterbebücher, t. 17/1943, sygn. D-Aul-2/41, s. 106.

79 APMA-B. Schutzhaftlagerführung, Bunkerbuch, t. 2, sygn. D-Aul-3/2, s. 12; P. Setkiewicz, S. Kaprański, J. Dębski, op. cit. s. 284.

80 APMA-B. Politische Abteilung, Sterbebücher, t. 17/1943, sygn. D-Aul-2/41, s. 197.

81 Memorial Book. The Gypsies at Auschwitz-Birkenau= Księga Pamięci. Cyganie w obozie koncentracyjnym Auschwitz-Birkenau=Gedenkbuch. Die Sinti und Roma im Konzentrationslager Auschwitz-Birkenau, t. 2, J. Parcer (red.), München-London-New York-Paris 1993, s. 1034-1035.

82 APMA-B. Schutzhaftlagerführung, Bunkerbuch, t. 2, sygn. D-Aul-3/2, s. 14 (tut. data śmierci 26 maja 1943 r.).

83 APMA-B. Politische Abteilung, Sterbebücher, t. 17/1943, sygn. D-Aul-2/41, s. 195; P. Setkiewicz, S. Kaprański, J. Dębski, op. cit., s. 284.

84 ; Memorial Book. The Gypsies at Auschwitz-Birkenau= Księga Pamięci. Cyganie w obozie koncentracyjnym Auschwitz-Birkenau=Gedenkbuch. Die Sinti und Roma im Konzentrationslager Auschwitz-Birkenau, t. 2, J. Parcer (red.), München-London-New York-Paris 1993, s. 1040-1041.

85 APMA-B. Schutzhaftlagerführung, Bunkerbuch, t. 2, sygn. D-Aul-3/2, s. 14; P. Setkiewicz, S. Kaprański, J. Dębski, op. cit. s. 284.

86 APMA-B. Politische Abteilung, Sterbebücher, t. 17/1943, sygn. D-Aul-2/41, s. 75.

schwitz transportem z GG, gdzie otrzymał numer więźniarski Z-5571 (Zigeuner Pole)⁸⁷. 3 czerwca 1943 r. zbiegł z KL Auschwitz II – Birkenau, następnie w tym samym dniu ujęty w strefie przyobozowej i osadzony w bunkrze bl. 11 na terenie KL Auschwitz I, a 25 czerwca 1943 r. rozstrzelano go pod Ścianą Straceń⁸⁸.

Stefan Siwak, urodzony 3 kwietnia 1909 r. w miejscowości Jasiel, pow. Krosno, ojciec Jan, matka Marcina, żona Anastazja, a zawodu robotnik, w okresie międzywojennym mieszkał w Majscowej, gm. Dębowiec, pow. Krosno⁸⁹. Podczas niemieckiej okupacji został aresztowany przez Kommandeur der Sicherheitspolizei und des Sicherheitsdienstes für den Distrikt Krakau i 8 lutego 1943 r. osadzony w więzieniu w Tarnowie⁹⁰. Następnie 16 lutego 1943 r. został przywieziony do KL Auschwitz transportem Tarnów-Kraków. W obozie otrzymał numer więźniarski 102627 (Aso. Zig.). 3 czerwca 1943 r. zbiegł z KL Auschwitz II – Birkenau, po czym w tym samym dniu został ujęty w strefie przyobozowej i osadzony w bunkrze bl. 11 na terenie KL Auschwitz I, a 25 czerwca 1943 r. rozstrzelano go pod Ścianą Śmierci⁹¹.

Gustav Weiß, urodzony 5 lutego 1920 r. w miejscowości Neunkirchen, pow. Kassel, matka Anna de domo Weiß, w okresie międzywojennym mieszkał an der Kläranlager 4 w Gießen⁹². 27 marca 1943 r. został przywieziony do KL Auschwitz transportem z Rzeszy, gdzie otrzymał numer więźniarski Z-6053 (Zigeuner RD)⁹³. 16 czerwca 1943 r. zbiegł z KL Auschwitz II – Birkenau, po czym w tym samym dniu został ujęty w strefie przyobozowej i osadzony w bunkrze bl. 11 na terenie KL Auschwitz I, a 25 czerwca 1943 r. rozstrzelano go pod Ścianą Straceń⁹⁴.

Josef Janeček, urodzony 13 listopada 1923 r. w miejscowości Lhota w Sudetach, matka Vincenzie de domo Janeček, z zawodu robotnik⁹⁵. 7 maja 1943 r. został przywieziony do KL Auschwitz transportem z Protektoratu Czech i Moraw, gdzie otrzymał numer więźniarski Z-7216 (Zigeuner Prot.)⁹⁶. 24 czerwca 1943 r. zbiegł z KL Auschwitz II – Birkenau, następnie w tym samym dniu został ujęty w strefie przyobozowej i osadzony w bunkrze bl. 11, a nazajutrz, tj. 25 czerwca 1943 r. rozstrzelano go pod Ścianą Straceń⁹⁷.

Anton Ružička, urodzony 3 czerwca 1927 r. w miejscowości Kozolup, pow. Mies w Sudetach, matka Amalie de domo Ružička, przed aresztowaniem mieszkał w miejscowości Krepinitz, pow. Seltschan⁹⁸. 7 maja 1943 r. został przywieziony do KL Auschwitz transportem z Protektoratu Czech i Moraw, gdzie otrzymał numer więźniarski Z-7388⁹⁹.

87 Memorial Book. The Gypsies at Auschwitz-Birkenau= Księga Pamięci. Cyganie w obozie koncentracyjnym Auschwitz-Birkenau=Gedenkbuch. Die Sinti und Roma im Konzentrationslager Auschwitz-Birkenau, t. 2, J. Parcer (red.), München-London-New York-Paris 1993, s. 1056-1057.

88 APMA-B. Schutzhaftlagerführung, Bunkerbuch, t. 2, sygn. D-Aul-3/2, s. 14; P. Setkiewicz, S. Kapralski, J. Dębski, op. cit. s. 284.

89 APMA-B. Politische Abteilung, Sterbebücher, t. 17/1943, sygn. D-Aul-2/41, s. 135.

90 APMA-B. Inne Zespoły, Książka więzienia Tarnów, t. 5, sygn. IZ-4/więzienie Tarnów/2a, s. 272.

91 APMA-B. Schutzhaftlagerführung, Bunkerbuch, t. 2, sygn. D-Aul-3/2, s. 14; P. Setkiewicz, S. Kapralski, J. Dębski, op. cit. s. 284-285.

92 APMA-B. Politische Abteilung, Sterbebücher, t. 17/1943, sygn. D-Aul-2/41, s. 1127.

93 Memorial Book. The Gypsies at Auschwitz-Birkenau= Księga Pamięci. Cyganie w obozie koncentracyjnym Auschwitz-Birkenau=Gedenkbuch. Die Sinti und Roma im Konzentrationslager Auschwitz-Birkenau, t. 2, J. Parcer (red.), München-London-New York-Paris 1993, s. 1084-1085.

94 APMA-B. Schutzhaftlagerführung, Bunkerbuch, t. 2, sygn. D-Aul-3/2, s. 17; P. Setkiewicz, S. Kapralski, J. Dębski, op. cit. s. 285.

95 APMA-B. Politische Abteilung, Sterbebücher, t. 17/1943, sygn. D-Aul-2/41, s. 56.

96 Memorial Book. The Gypsies at Auschwitz-Birkenau= Księga Pamięci. Cyganie w obozie koncentracyjnym Auschwitz-Birkenau=Gedenkbuch. Die Sinti und Roma im Konzentrationslager Auschwitz-Birkenau, t. 2, J. Parcer (red.), München-London-New York-Paris 1993, s. 1154-1155.

97 APMA-B. Schutzhaftlagerführung, Bunkerbuch, t. 2, sygn. D-Aul-3/2, s. 19; P. Setkiewicz, S. Kapralski, J. Dębski, op. cit. s. 285.

98 APMA-B. Politische Abteilung, Sterbebücher, t. 17/1943, sygn. D-Aul-2/41, s. 319.

99 Memorial Book. The Gypsies at Auschwitz-Birkenau= Księga Pamięci. Cyganie w obozie koncentracyjnym Auschwitz-Birkenau=Gedenkbuch. Die Sinti und Roma im Konzentrationslager Auschwitz-Birkenau, t. 2, J. Parcer (red.), München-London-New York-Paris 1993, s. 1164-1165.

24 czerwca 1943 r. zbiegł z KL Auschwitz II – Birkenau, następnie w tym samym dniu został ujęty w strefie przyobozowej i osadzony w bunkrze bl. 11, a nazajutrz rozstrzelano go pod Ścianą Straceń ¹⁰⁰.

Emil Ružička, urodzony 20 maja 1925 r. w miejscowości Česka Třichoda (Böhmisch Trübau), ojciec Adolf, matka Hermine, z zawodu robotnik, przed aresztowaniem mieszkał w Holicach koło Pardubic ¹⁰¹. 7 maja 1943 r. został przywieziony do KL Auschwitz transportem z Protektoratu Czech i Moraw, gdzie w obozie otrzymał numer więźniarski Z-7266 (Zigeuner Prot.)¹⁰². 24 czerwca 1943 r. zbiegł z KL Auschwitz II – Birkenau, po czym w tym samym dniu został ujęty w strefie przyobozowej i osadzony w bunkrze bl. 11 na terenie KL Auschwitz I, a nazajutrz rozstrzelany pod Ścianą Straceń ¹⁰³.

Ostatnimi romskimi uciekinierami z KL Auschwitz w czerwcu 1943 r. byli bracia:

Franciszek Kasperowicz, urodzony 15 sierpnia 1925 r. w miejscowości Oberspetal (polskiej nazwy miejscowej nie ustalono), pow. Lipno na Pomorzu, matka Helena de domo Kasperowicz, z zawodu robotnik, przed aresztowaniem mieszkał w miejscowości Fabianka, pow. Lipno ¹⁰⁴. 26 lutego 1943 r. przywieziony do KL Auschwitz pierwszym transportem Romów, gdzie był oznaczony numerem więźniarskim Z-9 ¹⁰⁵. 26 czerwca 1943 r. zbiegł z obozu, następnie schwytany i osadzony w bunkrze bl. 11, a 28 czerwca 1943 r. został rozstrzelany pod Ścianą Straceń ¹⁰⁶.

Józef Kasperowicz, urodzony 15 czerwca 1923 r. w miejscowości Oberspetal (polskiej nazwy miejscowej nie ustalono), pow. Lipno na Pomorzu, matka Helena de domo Kasperowicz, z zawodu robotnik, przed aresztowaniem mieszkał w miejscowości Fabianka, pow. Lipno ¹⁰⁷. 26 lutego 1943 r. przywieziony do KL Auschwitz pierwszym transportem Romów, gdzie był oznaczony numerem więźniarskim Z-8 ¹⁰⁸. 26 czerwca 1943 r. zbiegł z obozu, po czym został schwytany i osadzony w bunkrze bl. 11, a 28 czerwca 1943 r. rozstrzelany pod Ścianą Straceń ¹⁰⁹.

W zachowanej spuściźnie aktowej po KL Auschwitz z drugiej połowy 1943 r. zarejestrowano dziewięć nazwisk Romów, którzy uciekli z obozu. W przypadku rozbitcia tego na poszczególne miesiące, przedstawiało się to w następujący sposób: lipiec – jedna osoba, sierpień – cztery osoby, wrzesień – jedna osoba i listopad – trzy osoby.

Johann Reinhardt, urodzony 15 listopada 1922 r. w miejscowości Messina, z zawodu robotnik, którego najpierw osadzono w KL Mauthausen, gdzie nosił numer więźniarski 16158, tam przebywał do 11 grudnia 1942 r., a następnie przeniesiono go do KL Mauthausen – Gu-

100 APMA-B. Schutzhaftlagerführung, Bunkerbuch, t. 2, sygn. D-Aul-3/2, s. 19; P. Setkiewicz, S. Kapralski, J. Dębski, op. cit. s. 285.

101 APMA-B. Politische Abteilung, Sterbebücher, t. 17/1943, sygn. D-Aul-2/41, s. 87.

102 Memorial Book. The Gypsies at Auschwitz-Birkenau = Księga Pamięci. Cyganie w obozie koncentracyjnym Auschwitz-Birkenau = Gedenkbuch. Die Sinti und Roma im Konzentrationslager Auschwitz-Birkenau, t. 2, J. Parcer (red.), München-London-New York-Paris 1993, s. 1156-1157.

103 APMA-B. Schutzhaftlagerführung, Bunkerbuch, t. 2, sygn. D-Aul-3/2, s. 19; P. Setkiewicz, S. Kapralski, J. Dębski, op. cit. s. 285.

104 APMA-B. Politische Abteilung, Sterbebücher, t. 17/1943, sygn. D-Aul-2/41, s. 340.

105 Memorial Book. The Gypsies at Auschwitz-Birkenau = Księga Pamięci. Cyganie w obozie koncentracyjnym Auschwitz-Birkenau = Gedenkbuch. Die Sinti und Roma im Konzentrationslager Auschwitz-Birkenau, t. 2, J. Parcer (red.), München-London-New York-Paris 1993, s. 730-731.

106 APMA-B. Schutzhaftlagerführung, Bunkerbuch, t. 2, sygn. D-Aul-3/2, s. 21; P. Setkiewicz, S. Kapralski, J. Dębski, op. cit. s. 285-286.

107 APMA-B. Politische Abteilung, Sterbebücher, t. 17/1943, sygn. D-Aul-2/41, s. 150.

108 Memorial Book. The Gypsies at Auschwitz-Birkenau = Księga Pamięci. Cyganie w obozie koncentracyjnym Auschwitz-Birkenau = Gedenkbuch. Die Sinti und Roma im Konzentrationslager Auschwitz-Birkenau, t. 2, J. Parcer (red.), München-London-New York-Paris 1993, s. 730-731.

109 APMA-B. Schutzhaftlagerführung, Bunkerbuch, t. 2, sygn. D-Aul-3/2, s. 19; P. Setkiewicz, S. Kapralski, J. Dębski, op. cit. s. 285-286.

sen ¹¹⁰. 10 kwietnia 1943 r. został przywieziony do KL Auschwitz transportem liczącym 658 więźniów (BV i PSV), którzy byli przeznaczeni do pracy w zakładach chemicznych IG-Farben Buna Werke z KL Mauthausen, tutaj otrzymał numer więźniarski 113572 (PSV. D. Zig.) i osadzono go w KL Auschwitz III – Monowitz ¹¹¹. 10 lipca 1943 r. zbiegł z miejsca pracy w Buna Werke KL Auschwitz III – Monowitz, po czym w tym samym dniu został ujęty przez pogotowie pościgowe SS w strefie przyobozowej i osadzony w bunkrze bl. 11 na terenie KL Auschwitz I. Następnie po krótkim dochodzeniu prowadzonym przez Politische Abteilung 17 lipca 1943 r. rozstrzelano go pod Ścianą Straceń ¹¹².

W sierpniu 1943 r. stwierdzono największą liczbę uciekinierów w rozpatrywanym przedziale czasowym, a mianowicie czterech.

Rudolf Adler, urodzony 22 stycznia 1918 r. w Berlinie. 31 marca 1943 r. został przywieziony do KL Auschwitz transportem z Rzeszy (Wiedeń i obóz przejściowy dla Romów w Lackenbach), gdzie otrzymał numer więźniarski Z-5639 ¹¹³. 7 sierpnia 1943 r. zbiegł z KL Auschwitz II – Birkenau, po czym w tym samym dniu został ujęty przez pogotowie pościgowe SS w strefie przyobozowej i osadzony w bunkrze bl. 11 na terenie KL Auschwitz I, a 20 sierpnia 1943 r. rozstrzelano go pod Ścianą Śmierci ¹¹⁴.

Robert Böhmer, urodzony 17 lutego 1918 r. w Hamburgu. 14 marca 1943 r. został przywieziony do KL Auschwitz transportem z Rzeszy, gdzie otrzymał numer więźniarski Z-3301 (Zigeuner RD.) ¹¹⁵. 7 sierpnia 1943 r. zbiegł z KL Auschwitz II – Birkenau, następnie w tym samym dniu został ujęty przez pogotowie pościgowe SS w strefie przyobozowej i osadzony w bunkrze bl. 11 na terenie KL Auschwitz I, a 20 sierpnia 1943 r. rozstrzelano go pod Ścianą Śmierci ¹¹⁶.

Karl Steinbach, urodzony 8 stycznia 1921 r. w Essen. 27 marca 1943 r. został przywieziony do KL Auschwitz transportem z Rzeszy, gdzie otrzymał numer więźniarski Z-5278 ¹¹⁷. 10 sierpnia 1943 r. zbiegł z KL Auschwitz II – Birkenau, po czym w tym samym dniu po krótkiej akcji przeprowadzonej przez pogotowie pościgowe SS został ujęty w strefie przyobozowej i osadzony w bunkrze bl. 11 na terenie KL Auschwitz I, a 20 sierpnia 1943 r. rozstrzelany pod Ścianą Straceń ¹¹⁸.

Jakob Weiß, urodzony 3 marca 1924 r. w miejscowości Hirschweiler. 27 marca 1943 r. został przywieziony do KL Auschwitz transportem z Rzeszy, gdzie otrzymał numer więźniarski Z-5349 (Zigeuner RD.) ¹¹⁹. 20 sierpnia 1943 r. zbiegł z KL Auschwitz II – Birkenau, następnie

110 AKZ-GMau. Schutzhaftlagerführung, Häftlingszugangsbücher, sygn. Y/36, Y/44.

111 APMA-B. Arbeitseinsatz, Bestätigung der Ankunft und der Aufnahme in der Häftlingsstärke des Lagers, sygn. D-Aul-3a/184.

112 APMA-B. Schutzhaftlagerführung, Bunkerbuch, t. 2, sygn. D-Aul-3/2, s. 24.

113 Memorial Book. The Gypsies at Auschwitz-Birkenau= Księga Pamięci. Cyganie w obozie koncentracyjnym Auschwitz-Birkenau=Gedenkbuch. Die Sinti und Roma im Konzentrationslager Auschwitz-Birkenau, t. 2, J. Parcer (red.), München-London-New York-Paris 1993, s. 1060-1061.

114 APMA-B. Schutzhaftlagerführung, Bunkerbuch, t. 2, sygn. D-Aul-3/2, s. 30; P. Setkiewicz, S. Kapralski, J. Dębski, op. cit. s. 286.

115 Memorial Book. The Gypsies at Auschwitz-Birkenau= Księga Pamięci. Cyganie w obozie koncentracyjnym Auschwitz-Birkenau=Gedenkbuch. Die Sinti und Roma im Konzentrationslager Auschwitz-Birkenau, t. 2, J. Parcer (red.), München-London-New York-Paris 1993, s. 924-925.

116 APMA-B. Schutzhaftlagerführung, Bunkerbuch, t. 2, sygn. D-Aul-3/2, s. 30; P. Setkiewicz, S. Kapralski, J. Dębski, op. cit. s. 286.

117 Memorial Book. The Gypsies at Auschwitz-Birkenau= Księga Pamięci. Cyganie w obozie koncentracyjnym Auschwitz-Birkenau=Gedenkbuch. Die Sinti und Roma im Konzentrationslager Auschwitz-Birkenau, t. 2, J. Parcer (red.), München-London-New York-Paris 1993, s. 1040-1041.

118 APMA-B. Schutzhaftlagerführung, Bunkerbuch, t. 2, sygn. D-Aul-3/2, s. 31; P. Setkiewicz, S. Kapralski, J. Dębski, op. cit. s. 286.

119 ; Memorial Book. The Gypsies at Auschwitz-Birkenau= Księga Pamięci. Cyganie w obozie koncentracyjnym Auschwitz-Birkenau=Gedenkbuch. Die Sinti und Roma im Konzentrationslager Auschwitz-Birkenau, t. 2, J. Parcer (red.), München-London-New York-Paris 1993, s. 1044-1045.

w tym samym dniu został ujęty przez pogotowie pościgowe SS w strefie przyobozowej i osadzony w bunkrze bl. 11 na terenie KL Auschwitz I, a 4 września 1943 r. rozstrzelany pod Ścianą Straceń¹²⁰.

W pozostałych czterech miesiącach 1943 r. jeszcze czterech Romów podjęło decyzję o ucieczce z KL Auschwitz, jeden dokonał tego czynu we wrześniu, a trzech w listopadzie.

Erich Schmidt, urodzony 8 grudnia 1920 r. w Schöningen. 5 marca 1943 r. został przywieziony do KL Auschwitz transportem z Rzeszy, gdzie otrzymał numer więźniarski Z-268 (Zigeuner RD)¹²¹. 17 września 1943 r. zbiegł z KL Auschwitz II – Birkenau, po czym w tym samym dniu został ujęty przez pogotowie pościgowe SS w strefie przyobozowej i osadzony w bunkrze bl. 11 na terenie KL Auschwitz I, a cztery dni później, tj. 21 września 1943 r. rozstrzelano go pod Ścianą Straceń¹²².

Ludwig Daniel, urodzony 24 sierpnia 1908 r. w Altstadt (nie ustalono czeskiej nazwy). Podczas niemieckiej okupacji po 15 października (najprawdopodobniej 19) 1943 r. został przywieziony do KL Auschwitz transportem Romów z Protektorat Böhmen und Mähren, gdzie otrzymał numer więźniarski Z-8810¹²³. Ponad miesiąc później, 26 listopada 1943 r., zbiegł z KL Auschwitz II – Birkenau¹²⁴. 2 grudnia 1943 r. został schwytany i zidentyfikowany jako więzień KL Auschwitz¹²⁵. Następnie przekazano go do KL Auschwitz i osadzono w bunkrze bl. 11, po czym 11 grudnia 1943 r. został zwolniony do obozu¹²⁶. 15 grudnia 1943 r. został przyjęty jako chory w ambulatorium HKB bl. 28, a następnie umieszczony w bl. 21 HKB Oddział Chirurgiczny, gdzie 11 stycznia 1944 r. zmarł¹²⁷.

Vaclav Ferda, urodzony 3 lipca 1899 r. w miejscowości Vasek. Do KL Auschwitz został przywieziony transportem po 15 października 1943 r. (prawdopodobnie 19 października 1943 r.), gdzie został oznaczony jako Zig. Prot., numer więźniarski Z-8811¹²⁸. Około godziny 23⁰⁰ 26 listopada 1943 r. podjął ucieczkę z KL Auschwitz II – Birkenau¹²⁹. 2 grudnia 1943 r. został schwytany i zidentyfikowany jako więzień KL Auschwitz¹³⁰. Następnie przekazano go do obozu i osadzono w bunkrze bl. 11, skąd 11 grudnia 1943 r. został zwolniony do obozu¹³¹.

120 APMA-B. Schutzhaftlagerführung, Bunkerbuch, t. 2, sygn. D-Aul-3/2, s. 33; P. Setkiewicz, S. Kaprański, J. Dębski, op. cit. s. 286.

121 Memorial Book. The Gypsies at Auschwitz-Birkenau=Księga Pamięci. Cyganie w obozie koncentracyjnym Auschwitz-Birkenau=Gedenkbuch. Die Sinti und Roma im Konzentrationslager Auschwitz-Birkenau, t. 2, J. Parcer (red.), München-London-New York-Paris 1993, s. 744-745.

122 APMA-B. Schutzhaftlagerführung, Bunkerbuch, t. 2, sygn. D-Aul-3/2, s. 42; P. Setkiewicz, S. Kaprański, J. Dębski, op. cit. s. 286-287.

123 Memorial Book. The Gypsies at Auschwitz-Birkenau=Księga Pamięci. Cyganie w obozie koncentracyjnym Auschwitz-Birkenau=Gedenkbuch. Die Sinti und Roma im Konzentrationslager Auschwitz-Birkenau, t. 2, J. Parcer (red.), München-London-New York-Paris 1993, s. 1248, 1250-1251.

124 APMA-B. Inne Zespoły – Kriminalpolizeistelle Litzmannstadt Außendienststelle Schieratz, Benachrichtigungen über die Fluchten, t. 2, sygn. IZ-10/Kripo Schieratz/2, s. 68.

125 APMA-B. Kommandantur, Meldeblatt, t. 3, sygn. D-Aul-1/2b, s. 297, 302.

126 APMA-B. Schutzhaftlagerführung, Bunkerbuch, t. 2, sygn. D-Aul-3/2, s. 64.

127 APMA-B. Standortarzt, Blockbuch Bl. 28, sygn. DAul-5/3, s. 541; APMA-B. Standortarzt, Blockbuch Bl. 21, sygn. D-Aul-5/2, s. 370; P. Setkiewicz, S. Kaprański, J. Dębski, op. cit. s. 287.

128 Memorial Book. The Gypsies at Auschwitz-Birkenau=Księga Pamięci. Cyganie w obozie koncentracyjnym Auschwitz-Birkenau=Gedenkbuch. Die Sinti und Roma im Konzentrationslager Auschwitz-Birkenau, t. 2, J. Parcer (red.), München-London-New York-Paris 1993, s. 1248, 1250-1251.

129 APMA-B. Inne Zespoły – Kriminalpolizeistelle Litzmannstadt Außendienststelle Schieratz, Benachrichtigungen über die Fluchten, t. 2, sygn. IZ-10/Kripo Schieratz/2, s. 68.

130 APMA-B. Kommandantur, Meldeblatt, t. 3, sygn. D-Aul-1/2b, s. 297, 302.

131 APMA-B. Schutzhaftlagerführung, Bunkerbuch, t. 2, sygn. D-Aul-3/2, s. 64.

14 września 1944 r. został przeniesiony do KL Floßenbürg ¹³². Jego dalszych losów nie udało się ustalić ¹³³.

Jaroslav Herak, urodzony 15 kwietnia 1915 r. w miejscowości Luhačovice. 19 marca 1943 r. został przywieziony do KL Auschwitz transportem z Protektoratu Czech i Moraw, gdzie otrzymał numer więźniarski Z-4466 (Zig. Prot.). Następnie 27 listopada 1943 r. zbiegł z KL Auschwitz II – Birkenau, po czym w tym samym dniu został ujęty przez pogotowie pości-gowe SS w strefie przyobozowej i osadzony w bunkrze bl. 11 na terenie KL Auschwitz I, a 14 grudnia 1943 r. po siedemnastodniowym śledztwie prowadzonym przez Politische Abteilung zwolniono go do obozu ¹³⁴. 16 grudnia 1943 r. skierowano go na sześć miesięcy do Strafkompagnie, następnie 1 lutego 1944 r. po raz wtóry podjął ucieczkę i w jej trakcie został zastrzelony ¹³⁵.

Na 1944 r. przypada odsetek niespełna 5%, tj. pięciu romskich uciekinierów z KL Auschwitz. Niemniej grupa ta zasługuje na nasze szczególne zainteresowanie. Trzech z nich pojęło to ryzyko w sytuacji ekstremalnej nawet jak na obóz koncentracyjny, gdyż zbiegli ze Strafkompagnie (karna kompania). Ponadto wśród nich był człowiek, który już wcześniej próbował wydostać się poza druty KL Auschwitz, a mianowicie Jaroslav Herak, którego losy zostały wyżej przedstawione.

František Daniel urodzony 11 kwietnia 1911 r. w miejscowości Tlumatschau. 19 października 1943 r. deportowano go do KL Auschwitz z terenu Protektoratu Czech i Moraw, gdzie otrzymał numer więźniarski Z-8792 (Zig. Prot.) ¹³⁶. 27 listopada 1943 r. osadzono go w Strafkompagnie bis auf weiters (karna kompania do odwołania), a 1 lutego 1944 r. zbiegł z SK i w trakcie ucieczki został zastrzelony ¹³⁷.

Jan Daniel, urodzony 21 kwietnia 1903 r. w Ołomuńcu. 19 października 1943 r. deportowano go do KL Auschwitz z terenu Protektoratu Czech i Moraw, gdzie otrzymał numer więźniarski Z-8003 (Zig. Prot.) ¹³⁸. 27 listopada 1943 r. osadzono go w Strafkompagnie bis auf weiters (karna kompania do odwołania). 1 lutego 1944 r. zbiegł z SK i w trakcie ucieczki został zastrzelony ¹³⁹.

Dwa przypadki wymagają szczególnego potraktowania z powodu swojej nietypowości, a mianowicie z transportów do obozu. Jeden z nich miał miejsce 7 grudnia 1942 r. i dotyczył podjęcia ucieczki przez Franciszka Denhela z konwoju pieszego do KL Auschwitz z dworca. Wcześniej została szczegółowo omówiona. Drugi prezentujemy w tym miejscu. Josef Freiwald (Freiwalt), urodzony 6 grudnia 1912 r. w Chalaix w Szwajcarii, 21 maja 1944 r. został skierowany do KL Auschwitz przez der Befehlshaber der Sicherheitspolizei und Si-

132 APMA-B. Schutzhaftlagerführung, Transportlisten aus dem KL Auschwitz, t. 3, sygn. D-Aul-8/3, s. 50.

133 P. Setkiewicz, S. Kaprański, J. Dębski, op. cit. s. 287.

134 APMA-B. Schutzhaftlagerführung, Bunkerbuch, t. 2, sygn. D-Aul-3/2, s. 63.

135 APMA-B. Schutzhaftlagerführung, Buch der Strafkompagnie, t. 1, sygn. D-Aul-3/1, s. 25; P. Setkiewicz, S. Kaprański, J. Dębski, op. cit. s. 287-288.

136 Memorial Book. The Gypsies at Auschwitz-Birkenau= Księga Pamięci. Cyganie w obozie koncentracyjnym Auschwitz-Birkenau=Gedenkbuch. Die Sinti und Roma im Konzentrationslager Auschwitz-Birkenau, t. 2, J. Parcer (red.), München-London-New York-Paris 1993, s. 1248-1249.

137 APMA-B. Schutzhaftlagerführung, Buch der Strafkompagnie, t. 1, sygn. D-Aul-3/1, s. 25; P. Setkiewicz, S. Kaprański, J. Dębski, op. cit. s. 288.

138 ; Memorial Book. The Gypsies at Auschwitz-Birkenau= Księga Pamięci. Cyganie w obozie koncentracyjnym Auschwitz-Birkenau=Gedenkbuch. Die Sinti und Roma im Konzentrationslager Auschwitz-Birkenau, t. 2, J. Parcer (red.), München-London-New York-Paris 1993, s. 1250-1251.

139 APMA-B. Schutzhaftlagerführung, Buch der Strafkompagnie, t. 1, sygn. D-Aul-3/1, s. 25.

cherheitsdienstes w Den Haag, gdzie otrzymał numer więźniarski Z-9967¹⁴⁰. W dwa dni po osadzeniu w Familienzeunerlager na odcinku B.II.e w KL Auschwitz II – Birkenau został wyselekcjonowany jako zdolny do pracy w obozach koncentracyjnych na terenie Rzeszy i z innymi przeniesiony do bl. 10 i bl. 11 w KL Auschwitz I¹⁴¹. Między godziną 2⁰⁰ w nocy a godziną 7⁰⁰ rano 3 sierpnia 1944 r. zbiegł z transportu do KL Buchenwald pomiędzy Gerą a Weimarem¹⁴². Później przed 8 września 1944 r. został schwytany¹⁴³. Jego dalsze losy nie zostały ustalone.

Prawie 96% romskich uciekinierów z KL Auschwitz stanowili mężczyźni. Tylko dwie kobiety zdecydowały się na to przedsięwzięcie. Należy zaznaczyć, iż gdy rozpatrujemy całkowitą liczbę uciekinierów z obozu to proporcje mężczyzn do kobiet podejmujących decyzję okazują się bardzo zbieżne w obydwu przypadkach. Poniżej prezentujemy ustalone informacje o romskich uciekinierkach.

Stefania Ciuroń, urodzona 27 sierpnia 1909 r. w Szczurowej. 12 lutego 1943 r. została przywieziona do KL Auschwitz transportem z Radomia (Kommandeur der Sicherheitspolizei und des Sicherheitsdienstes für den Distrikt Radom)¹⁴⁴. W obozie była oznaczona jako Schutzhäftling Polin/Zigeunerin numer więźniarski nieustalony. 7 kwietnia 1943 r. wieczorem zbiegła z KL Auschwitz II – Birkenau¹⁴⁵. Dalsze losy nieznane.

Weronika Walansewicz (względnie Woloncewicz), urodzona w maju 1925 r. w miejscowości Jezioro (względnie w Grodnie), z zawodu robotnica, przed aresztowaniem mieszkała w Grodnie przy ulicy Białostockiej 9¹⁴⁶. 28 listopada 1943 r. została skierowana do KL Auschwitz przez Kommandeur der Sicherheitspolizei und des Sicherheitsdienstes Białystok. W obozie była oznaczona jako Poln. Zig. numer więźniarski Z-9611. 6 lutego 1944 r. zbiegła z KL Auschwitz. Jej dalszych losów nie zdołano ustalić¹⁴⁷.

Struktura wieku uciekinierów obejmowała przedział czasowy dwudziestu dziewięciu lat, czyli właściwie jedno pokolenie. Najstarszy z nich Vaclav Ferda urodził się 3 lipca 1899 r., a najmłodszy Johannes Winterstein 13 września 1928 r. W pierwszym dziesięcioleciu XX w. przyszło ich na świat jedenastu, w drugim siedemnastu, a w trzecim także siedemnastu. Zdecydowana większość z nich, tj. trzydziestu dwóch czyli prawie 70% w momencie ucieczki liczyła dwadzieścia kilka lat, lub mniej. Niewątpliwie ten rozkład wiekowy uciekinierów stanowił zjawisko typowe. Młody wiek, dobry stan zdrowia i kondycji fizycznej mógł częściej warunkować podjęcie decyzji ryzykownych, które odmieniłyby ich obecny los. Ponadto ekstremalne warunki bytowania w obozie koncentracyjnym również stanowiły silny bodziec do działania mogącego spowodować przemożną wolę wydostania na wolność i przeżycia.

140 Memorial Book. The Gypsies at Auschwitz-Birkenau=Księga Pamięci. Cyganie w obozie koncentracyjnym Auschwitz-Birkenau=Gedenkbuch. Die Sinti und Roma im Konzentrationslager Auschwitz-Birkenau, t. 2, J. Parcer (red.), München-New York-Paris 1993, s. 1320-1321.

141 APMA-B. Oświadczenia, t. 13, s. , rel. T. Joachimowskiego.

142 APMA-B. Inne Zespoły, die Geheime Staatspolizei Staatspolizeileitstelle Zichenau/Schröttersburg – Fernschreiben über die Fluchten, sygn. IZ-11/Gestapo Ciechanów/99, s. 194.

143 APMA-B. Inne Zespoły, die Geheime Staatspolizei Staatspolizeileitstelle Zichenau/Schröttersburg – Sammelfahndungsliste Nr. 40/44 vom 12.9.44, sygn. IZ-11/Gestapo Ciechanów/99, s. 60.

144 APMA-B. Kommandantur – Oberpräsidium Breslau, Meldeblätter, t. 3, sygn. D-Aul-1/2b, s. 278. APMA-B. Inne Zespoły, Staatspolizeileitstelle Zichenau – Kartei der Häftlinge, Ciuroń Stefania, t. 2, sygn. IZ-11/Gestapo Ciechanów/102, s. 53-55.

145 APMA-B. Kommandantur, Fernschreiben, t. 1, sygn. D-Aul-1/1-278, s. 102.

146 APMA-B. Inne Zespoły – Kriminalpolizeistelle Litzmannstadt Außendienststelle Schieratz, Benachrichtigungen über die Fluchten, t. 2, sygn. IZ-10/Kripo Schieratz/2, s. 84.

147 . P. Setkiewicz, S. Kaprański, J. Dębski, op. cit. s. 288.

Zachowana baza źródłowa pozwala na ustalenie zawodów dwudziestu jeden uciekinierów, tj. prawie 46%. Rozkład zawodowy pozostawał typowy dla statusu społecznego Romów. Trzynastu było robotnikami, a dwóch woźnicami. Z kolei dwóch reprezentowało zawód, który był rzadko spotykany w środowisku romskim, a mianowicie kierowca. Natomiast trzech trudniło się profesjami często występującymi w tej populacji, tj. kowal, dekarz i muzyk.

Kończąc zagadnienie ucieczek Romów z KL Auschwitz trzeba opisać ich dalsze losy. W przypadku pięciu brak źródeł nie pozwala jednoznacznie stwierdzić jak się one potoczyły. Trzydziestu sześciu wkrótce po fakcie wydostania się za druty obozu zostało schwytanych, osadzonych w bunkrze bl. 11 na terenie KL Auschwitz I i rozstrzelanych pod Ścianą Śmierci. Natomiast trzech zastrzelono w trakcie pościgu, ponadto jednego przeniesiono do obozu w głębi Rzeszy i jego losu nie ustalono, jeden zmarł na skutek obozowych warunków, a jeden utonął podczas przeprawy przez Wisłę w okolicy obozu. Poniższa tabela graficznie odzwierciedla losy uciekinierów.

	Losy uciekinierów							
Osadzeni w bl. 11	Rozstrzelani	Zastrzeleni	Zwolnieni z bl. 11	Przeniesieni	Zmarli	Zbiegli z transp.	Utonięcie	Los nieznan
40	36	3	2	1	1	2	1	6

Publikacje o Romach

wersja PL **20 zł**
wersja DE **25 zł**
wersja GB **25 zł**
wersja Roma **25 zł**

Zagłada europejskich Romów

w KL Auschwitz.

Przewodnik dla odwiedzających.

Stowarzyszenie Romów w Polsce opublikowało pierwszy w historii przewodnik dla odwiedzających Muzeum Auschwitz-Birkenau, poświęcony romskim więźniom tego obozu.

Przewodnik obejmuje zarys historyczny ukazujący genezę oraz przebieg nazistowskich prześladowań Romów. Jest bogato ilustrowany materiałem fotograficznym miejsc związanych z losem deportowanych tutaj Romów. Przewodnik uwzględnia najnowsze odkrycia naukowe dotyczące Zagłady Romów, a także prezentuje ówczesną rzeczywistość w obozie z punktu widzenia samych więźniów, poprzez ich wspomnienia. Przewodnik został wydany również w języku angielskim, niemieckim i romskim.

Anja Tuckermann

Mano. Chłopiec, który nie wiedział, gdzie jest

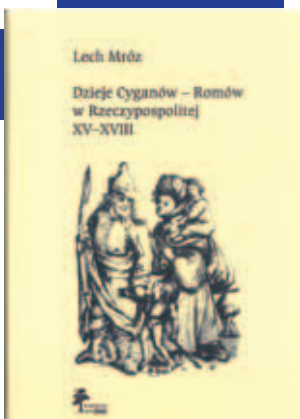

11-letni niemiecki Rom po koszmarze obozów w Auschwitz, Ravensbrück i Sachsenhausen trafia wiosną 1945 roku do Francji. Wiadomo o nim tyle, że ma na imię Mano. On sam nie pamięta, a może nie chce powiedzieć o sobie nic więcej. Nie wie, gdzie jest, nie zna języka, dręczą go obozowe wspomnienia. Boi się, że stracił rodziców i młodszą siostrę. Pomału przywiązuje się do opiekunów, którzy robią, co mogą, by chłopiec mógł wrócić do normalnego życia, szukają jego krewnych. Tych opiekunów jest wielu – Mano poznaje kilka domów, skromnych i wytwornych, ale także sierociniec i szpital psychiatryczny. Czy powróci do rodziny?

Prawdziwa historia opowiedziana w prosty i przejmujący sposób.

Lech Mróz

Dzieje Cyganów – Romów w Rzeczypospolitej XV–XVIII

Bez poznania dziejów nie udaje się wyjaśnić rozmaitych elementów współczesnej kultury Romów. Praca Lecha Mroza jest pierwszym w polskim piśmiennictwie tak szerokim przedstawieniem dziejów Romów. Ogromna większość informacji w niej zawartych jest zupełnie nieznana. „Uznałem za niezbędne opublikowanie odnalezionych przeze mnie, a rozsypanych po różnych archiwach i nigdy niepublikowanych dokumentów źródłowych. Cyganie w Polsce mają długą historię, ale nie została ona spisana” – mówi autor we wstępie do książki.

Zapraszamy do zakupu w naszym sklepie: <https://sklep.chikr.pl>
na stronie Centrum Historii i Kultury Romów.